Alexandru Mironescu

FILOSOFIA CREȘTINĂ

Kairos

Eseu despre teologia istoriei

la Editura **Anastasia**, București

FILOSOFIA CREȘTINĂ

„Alături de Sandu Tudor – inseparabil de el ca prezență și imagine, deși distinct în personalitatea sa proprie – se cuvine imediat numit Alexandru Codin Mironescu. Pentru mulți dintre cei apropiați Antimului, acest profesor universitar de chimie-fizică, scriitor, gazetar remarcat și critic literar, dar peste toate, «el însuși» aducea darul unei maturități clare, neprezumțioase: în continuă împărtășire celorlalți, celor mai tineri în chip privilegiat. Dacă am spune că avea «geniul prieteniei» – și nu numai pe acesta –, nu am exagera nicidecum simțământul confirmat la fiecare întâlnire. Din anii studiilor și formației sale în Occident, Al. Mironescu integrase bineînțeles, cu seriozitatea de cuviință pe atunci, substanța culturii și, în același timp, un savoir-faire al practicii ei: mereu atent la formulările altuia, disponibil înnoirilor, suscitând dialogul critic.
(...) Adesea, prietenii săi sau cei care îl întâlneau pentru prima oară rețineau «candoarea» sa, lipsa de malițiozitate: adăugată umorului său sec, rezulta o impresie de confort, o bună dispoziție înviorătoare...“

ANDRÉ SCRIMA, Timpul rugului aprins

la Editura Anastasia, București

Coperta și viziunea grafică:
Doina DUMITRESCU

ALEXANDRU MIRONESCU

Sigla colecției: Regele David (manuscris)
Muntele Athos, Mănăstirea Esfigmenou

KAIROS

Eseu despre teologia istoriei

©*Anastasia*

ISBN 973-9239-34-X

66157 ANASTASIA 1996

„Mânia Domnului nu se va potoli, până nu va împlini planurile inimii Lui. Veți înțelege în totul lucrul acesta în cursul vremilor."

Ieremia (23, 20)

*Istoria ca Înviere a sensurilor**

Ce este istoria? Ce este un „fapt" istoric? Este un simplu fapt? Există oare un simplu fapt? Este faptul istoric o întâmplare întâmplătoare, ca să zic astfel, ceva care se explică – și explicarea aceasta câtă valoare are! – prin niște cauze, prin niște pricini imediate de ordinul intereselor obișnuite, vulgare?

E istoria o absurditate, o îngrămădire de împliniri fără nici o noimă? Când nu o depășește vârful nasului, pare să fie. De mai departe, vedem niște *Culturi*, adevărate universuri autonome, o adevărată construcție bine articulată, semne și urme efective, materiale, expresii închegate, materializate, ale unui proces spiritual interior și organic.

E istoria aceasta un joc al filosofiei, cu două fețe? Una oferind prilejul unor controverse nesfârșite, mai mult de vorbe decât de criterii și concluzii; alta oferind prilejul unei mișcări pe concepte simpliste la o concluzie cunoscută, de fapt, de mai înainte?

Poate fi *modificată* istoria? – mare și teribilă întrebare! Nu măsoară oare istoria o *abatere*, o derogare de la o ordine, profundă, adevărată, a vieții? Nu sunt oare faptele acestea ale istoriei tocmai *semnele* unei asemenea abateri? Nu cumva – cum spune Le

* Eseul-fluviu al lui Al. Mironescu a fost divizat în unități logice: titlurile aparțin, prin urmare, editurii.

Senne în *Introduction à la philosophie* – lucrurile sunt mai mult în sensul că „nu experiența e aceea care fundează rațiunea, adică legile, ci rațiunea, adică legile, fundează experiența... Nu mai e realitatea (în înțeles obișnuit, n.n.) cea care face adevărul, ci adevărul e acela care făurește realitatea". Prin urmare, nu cumva există o legalitate, o ordine a adevărului față de care omul, oamenii, lumea oscilează mereu – pe care oamenii și popoarele o resimt – dând astfel naștere istoriei? Valéry, pentru a pomeni de una dintre cele mai subtile minți, e convins că istoria este o abstracțiune, un soi de ficțiune, bravând însă un sentiment general care ne îndeamnă să credem că nici viața și nici istoria nu sunt o ficțiune. Dar iată exact vorbele lui: „Istoria este produsul cel mai primejdios pe care chimia intelectului l-a elaborat. Însușirile lui sunt bine cunoscute. El ne face să visăm, îmbată popoare, naște în ele false amintiri, exagerează reflexele lor, întreține vechile lor răni, le frământă în liniștea lor și amărăște națiunile, le face mândre, insuportabile și pline de deșertăciune".

Istoria justifică orice vrem. În mod riguros, ea nu ne învață nimic, pentru că înglobează totul și dă exemple de tot ce poftești. „Ce subțire și ispititoare superficialitate! Asta să fie, la asta să se reducă tot zbuciumul acesta, patetic, uriaș, emoționant, teribil de atâtea ori, devotamentele, sacrificiile, perseverențele, prăbușirile, monumentele, artele, catedralele, în sfârșit, asta să fie istoria: o absurditate, o tragică frământare lipsită de orice sens, destinată, în cele din urmă, neantului?" Sau „lumea aceasta este o minune, unde chiar întâmpinarea însăși face o treabă inteligentă; unde probabilitatea, posibilitatea joacă același rol ca certitudinea?" Ori – cum am avut de atâtea ori impresia că e gândul nemărturisit al marxiștilor, al tuturor „marxiștilor" – lumea asta, cum afirmă Ivanof, unul dintre personajele romanului *Le zéro et l'infini* al lui Arthur Koestler, e „un soi de bordel cu emoții metafizice"? Să fie viața aceasta, care abia ne îngăduie să bănuim ce este omul, o efervescență a descompunerii? Dar atunci – mă întreb – de ce omul stăruie să fie o problemă pentru el însuși, de ce orice mare perioadă de cultură, orice mare perioadă a istoriei este condusă, organizată, fecundată, transformată efectiv într-o realitate, în ceva consistent, palpabil, de o anumită concepție pe care omul și-o făurește despre sine? De ce fondul omului e mereu stăpânit de câteva ireductibile și de nezdruncinat credințe: păcatul, vârsta de aur, căderea, nemurirea? De ce un popor sau o epocă nu există – ca și omul – decât în măsura în care se depășesc? Nu pierim, nu ne anemiem complet dacă rămânem închiși în noi înșine, dacă devenim noi propriul nostru scop, al existenței în sine fără nici o ieșire? Nu e oare nici o enigmă, nici o întrebare fundamentală comună deopotrivă personalității și istoriei popoarelor? Iată atâtea întrebări – și câte altele nu se nasc din ele! – care m-au cercetat mereu în acești ani de mari frământări, de când trăim niște vremuri excepționale, o istorie de veacuri comprimate în câteva decenii, o istorie de recursuri într-un ritm precipitat, până la aspecte de apocalipsă! Vremurile acestea dovedesc până la evidență neputința oamenilor de a face ceva pentru soarta lor – am să adaug: fără ajutorul lui Dumnezeu

– folosind metodele oarbe, nebunești, ale unor socoteli și aranjamente mereu pline de speranțe și mereu falimentare. Cei mai mulți oameni din vremea noastră își închipuie – ce mare eroare! – că numai universul fizic, material își are legile, normele lui, iar universul valorilor vieții este lipsit de asemenea noime și criterii. Într-o parte știința descoperă legi pe care toți oamenii sunt ținuți să le respecte, în altă parte totul e vag, aproximativ teren de improvizații, de îndrăzneli arbitrare, de lovituri, de besmetice sau nerușinate aventuri.

În ce mă privește, *realitățile* de care m-am împiedicat *efectiv*, materialmente, în viața mea – aceasta este experiența pe care o mărturisesc – n-au fost ca scaunele și ca pietrele, ci de ordinul gingaș al inefabilului. Scaunul l-am dat la o parte, sau l-am ocolit, sau mi-a fost mai ușor să rezolv o problemă materială, de pildă să dau de mâncare copiilor, decât să realizez o *înțelegere* efectivă cu omul cu care trebuia să mă înțeleg. Universul moral – văd și cred, iar vremea noastră ne oferă din plin această experiență – include o rețea de norme și de puncte fixe, pe care nu o putem infirma, sau nesocoti, decât cu riscurile de a ne sfărâma, de a ne dezorganiza profund existența. Mai cred că poporul care dovedește, la scară istorică, existența unor norme de conduită, uneori a unei intransigențe, a unor bariere și sensuri interzise circulației, este poporul evreu. El e cel dintâi care a surprins, a intuit acest adevăr, chiar până în înfățișarea lui teribilă, terifiantă, ca apoi creștinii să descopere reversul medaliei, libertatea, răspunderea și dragostea.

Din nenorocire nimic din ceea ce e tainic, abscons, nu poate fi înfățișat sistematic. Discursul, dialogul obișnuit pe care suntem nevoiți să-l folosim între noi transformă impresiile, descoperirile personale într-o generalitate, ucigând, anulând tocmai valoarea particulară, excepțională a unui eveniment; gratuitatea, *inutilitatea* lui fecundă, miracolul lui, puterea lui creatoare. Cine n-a avut prilejul să descopere personal cât e de greu, uneori imposibil chiar, să comunicăm un fapt intim, gingaș, o experiență mai deosebită, comunicare care reclamă condiții foarte deosebite, greu de realizat, nu va înțelege prea lămurit ce-am vrut să spun. În absența unor condiții (ele se pot produce uneori într-un chip ciudat), de îndată ce pronunțăm cuvintele care ar mulțumi toată lumea, *bune* pentru toată lumea, numaidecât ceea ce am dori să comunicăm își pierde *valoarea*, adică bogăția, suculența, semnificația, mesajul, puterea creatoare. Situația e foarte curioasă: exactitatea comunicării nu mai depinde de termeni, ci de condiții. Țin să spun acestea chiar de la început, ca să știi, cititorule, că mă gândesc la toate greutățile pe care le va întâmpina efortul meu de a comunica gândurile și sentimentele care mă cercetează și pe care aș dori să ți le încredințez în substanța lor cât mai deplină. Mai știu, de mult, că înțelegerea nu poate fi rodul unei constrângeri, nici chiar al unei constrângeri „logice", ci al unei libertăți, dar și al posibilității pe care o are celălalt partener să descopere personal, la un moment dat, valoarea, semnificația celor ce i se comunică. Nu există înțelegere veritabilă în afară de această descoperire personală, făcută și de celălalt.

Nu există înțelegere adevărată în afară de această descoperire personală, în afară de această minunată *Înviere* a sensurilor și în celălalt. În zadar, bunăoară, i se explică cuiva cu metodă valoarea unui tablou de Rembrandt, căci până la urmă o singură metodă operează, și anume să i se vorbească celuilalt de toate și în toate chipurile până când e scurt uitat într-un chip greu de definit, să spunem miraculos, până când s-au realizat acele condiții, în care scapără în el o intuiție personală care devine cheia, pentru el, a înțelegerii geniului lui Rembrandt. Până la ivirea acestei minunate clipe tot ceea ce i se spune e, mai mult sau mai puțin, o înșirare de vorbe – poate nu chiar un „fum sonor" – cum spune în jurnalul său Jules Renard – dar sigur o înșirare de vorbe care curg ca apa pe gâscă. Însă îndată ce scapără scânteia, totul se lămurește, se încheagă, se organizează, comunicarea, comuniunea capătă o bază, și miracolul înțelegerii începe să se desfășoare. E oare vorba aici de vreo sugestionare? Nu. În orice caz se vede bine numaidecât aceasta, pentru că celălalt *nu repetă* ce i s-a spus, ci preia chestiunea pe cont propriu și ascultăm un nou fel de a vorbi din care rezultă însă că omul a înțeles esențialul. Între maimuțăreala unei înțelegeri și o autentică înțelegere, echivocul, confuzia nu mai sunt posibile.

Istoria – abia acum îmi dau bine seama – e un studiu important, fundamental și, dacă aș putea, aș pune, în învățământul secundar, accentul principal pe Istorie. Multe din greșelile efective și de judecată asupra atâtor evenimente la care am participat toți se datoresc unei ignoranțe sau cunoașteri cu totul

superficiale a istoriei. Firește, există mai multe feluri de istorie. Istoria plină de date, invadată de cronologie și nume proprii inutile și inutil obositoare și nesemnificative, nu e istoria la care mă gândesc. Războaie, cifre și orașe, date care se adresează unei virtuozități a memoriei nu prezintă aproape nici o valoare. Poate să fie un material, dar dacă lucrurile rămân aici, mai bine lipsă. Am deschis, evident, și câteva tratate „serioase" (serioase sunt, pare-se, cele *obiective*, seci, uscate, cu o vedere de ici până colo, nu prea departe, opuse celor înflăcărate, angajate, cu partipriuri), dar trebuie să spun că nu am aflat în ele ceea ce căutam: o învățătură, un cuvânt pentru experiență și pentru meditația mea. Cu șabloane și banalități, mare lucru nu e de făcut. Iată, deschid o istorie a lui Seignobos: „De partea câmpului lui Marte, în piața lăsată goală în vederea Republicii, s-a construit sub împărați un mare număr de *portice*, galerii cu coloane sub care se putea circula la adăpost de ploaie sau de soare. Unele erau împodobite de statui și de picturi, ca un muzeu. De partea cealaltă a Tibrului, Adrian construise un monument funerar, Mausoleul lui Adrian, cu un pod de piatră. El repară de asemenea Panteonul lui Agripa. La sfârșitul domniei lui August erau deja 7 apeducte pentru a aduce apa izvoarelor la Roma; se construiseră alte trei noi. În total 428 kilometri de canal, dintre care 32 pe arcade. Roma era mult mai bine alimentată cu apă decât Parisul sau Londra. O parte din această apă servea la alimentarea băilor publice. *Termene* toate construite sub împărății (Agripa, Neron, Titus, Traian). Aceste băi, unde mergea lumea atât ca să se re-

unească, să discute, cât și să se îmbăieze, erau edificii enorme..." ș.a.m.d., toată scrisă în spiritul acesta informativ, fără o apreciere, fără o sugestie, ceva complet incolor; fără nici un haz, dacă îmi e permis să vorbesc astfel în legătură cu un autor atât de faimos! Dar să vedem ce scrie în capitolul intitulat „Creștinismul", care, oricum, parcă a însemnat ceva în istoria lumii. Citez: „*Religia creștină*. Sub domnia lui Tiberiu, Hristos a fost condamnat de consiliul (consiliul?) evreilor din Ierusalim și crucificat. El nu avea decât un foarte mic număr de credincioși (ceea ce nu e tocmai adevărat), cei *doisprezece apostoli*. El însuși anunțase că religia sa va avea începuturi umile (unde a spus asta?): Împărăția lui Dumnezeu este asemenea grăuntelui de muștar. Din cea mai mică sămânță iese totuși o plantă mai înaltă decât toate celelalte, la umbra căreia păsările cerului vin să se adăpostească. (Ce-o fi fost în capul lui Seignobos ca să aducă acest citat în sprijinul afirmației anterioare, nu prea pricep! Confuzia și nepriceperea însă, aici, îmi apar înspăimântătoare!) Hristos a spus discipolilor săi: Mergeți și învățați toate popoarele (Seignobos scrie: toate națiunile!). Ei s-au numit de atunci apostoli; și au mers în toate părțile (ceea ce iarăși nu prea e adevărat) să anunțe *Evanghelia*, adică *buna vestire*, vestea că Dumnezeu a coborât pe pământ sub forma lui Hristos ca să mântuiască oamenii care vor crede în el. Aceia care adoptaseră această credință s-au numit *creștini... Pentru a fi desăvârșit, trebuie mai întâi să iubești*. Să iubești pe Dumnezeu din tot sufletul tău, iar pe aproapele tău ca pe tine însuți. A iubi pe alții înseamnă a le face bine (ce-o fi asta: a le face bine?

– mă întreb!...). Hristos ne-a învățat să iubim sărăcia; chiar el a dat exemplul, mergând din oraș în oraș fără să aibă nimic... El a învățat umilința. El se interesa mai ales de săraci, de bolnavi, de femei, de copii, de aceia pe care lumea îi prețuia mai puțin. El avea ca discipoli niște bieți oameni (ceea ce iarăși nu e tocmai adevărat), și le spunea: «Fiți buni și smeriți cu inima» (e aproape ilar!). El iubea copiii și spunea: «Împărăția lui Dumnezeu e a acelora care le seamănă». El a propovăduit renunțarea la toate lucrurile lumești, la bogăție, la onoruri, la putere, la familie"... Atât. Acesta e Hristos, și acesta e creștinismul după ilustrul Seignobos! Nici o caracterizare, nimic din care să rezulte măcar ca un fapt istoric, o explicație a unui eveniment, căci de bună seamă nu din naivitate s-a despărțit istoria în două. Dintr-o astfel de relatare... istorică nimeni nu poate să-și dea seama nici cine a fost Hristos, și nici ce este Creștinismul. Totul e anodin, spălăcit, și totul e un fel de a minți, spunând adevărul; mai exact ceva adevărat.

În aceeași ordine de idei – și mă gândesc fără voia mea la Descartes care scria că într-o poezie sunt mai multe idei și mai mult adevăr decât în lucrările multor filosofi – aș dori să utilizez câteva pasaje dintr-un alt autor, în care simt alt timbru, și unde e vorba de Biblie, de Evanghelia de care vorbea și savantul de adineauri: „Carte stranie: niciodată nimeni n-a citit-o în întregime; o tot citești și parcă niciodată n-o istovești, ceva a rămas sau la o parte, sau necuprins; o recitești și ai aceeași impresie, și tot așa la nesfârșit. Ca și cerul nopții, pe care, cu cât îl contempli mai mult, cu atât descoperi stele mai multe... Lumea, așa

cum este, și cartea aceasta nu pot să existe împreună. Ori una, ori alta: ori lumea trebuie să înceteze de a mai fi ceea ce este, ori această Carte trebuie să dispară din lume. Lumea a înghițit-o cum un om sănătos înghite o otravă, sau cum un om bolnav ia o doctorie și se luptă cu ea, pentru a o asimila sau a o arunca pentru totdeauna. Iată, au trecut douăzeci de veacuri de când ține această luptă, și în cursul acestor ultime veacuri lupta a devenit atât de aspră, de teribilă, încât până și-un orb vede că lumea și cartea aceasta nu pot sta împreună: e sfârșitul uneia sau alteia!".

În contrast, o pagină de naivitate tipică și incomprehensiune de care uneori dau dovadă în mod surprinzător anumiți filosofi, cum este acesta, de a cărui obiectivitate și informație au făcut *unii* învățăcei mare caz: „Fiindcă însă mintea omenească – oficiază el în *Istoria filosofiei contemporane*, deci tot o istorie, de aceea o și pomenesc – nu putea renunța, cu nici un preț, la înțelegerea lumii, și-a căutat refugiul în ultima posibilitate (ca și cum filosofia ar fi un azil al dezmoșteniților sorții!) ce-i mai rămânea, făcând apel la ajutorul puterilor supranaturale ce păreau a o stăpâni, fără discuție, cu totul, și erau prin urmare singurele în stare s-o lumineze, direct sau indirect, asupra misterelor lumii. Așa a luat naștere faza «mistică» a cugetării filosofice". În aceste rânduri neînțelegerea, superficialitatea, naivitatea îmi apar monumentale. Se poate oare naște așa o Filosofie? – o carte de filosofie, poate, dar o Filosofie?! Un alt filosof, mai mărunt, e drept, îmi spunea într-o conversație: Eh! să fi vrut eu, aș fi avut la opere!

Propoziția aceasta e de necrezut, deoarece se înțelegea că, pentru el, opera filosofică pune numai o piedică fizică, mecanică, oboseala de a ține condeiul și a-l manevra. Cu ceva mai multă energie în „puterea mușchilor săi", operele filosofice ar fi curs cu duiumul!

Cu lucrările dedicate evenimentelor de Cultură, istoriei Culturii, tonalitatea se schimbă, pentru că aici *trebuie* se funcționeze *o concepție*, acordată la un material mai subțire. Aici adeseori istoricul trebuie să fie un critic, un artist, într-un fel, să aibă niște intuiții și mijloace de expresie, să cunoască mai bine ce este viața decât „savantul" și să restituie cu altă fidelitate aspectele ei. În această materie, lucrările mediocre nu lipsesc, firește, dar cele bune sunt mai nuanțate, iar cele care conțin referințe la epoci sunt remarcabile în cea mai mare parte. Ceea ce însă nu există, sau eu nu știu să existe, nu o istorie religioasă, sau a religiilor, sau ceva asemănător, ci o istorie spirituală a lumii, care să explice succesiunea evenimentelor valorificând o concepție spirituală, o mișcare a istoriei pe centre ale spiritului, o dinamică lăuntrică, dincolo de nevoi economice, de susceptibilități naționale, de impulsuri de posesie, de cucerire etc. O istorie axată pe o viziune metafizică.

Poate nu e prea clar ce vreau să spun, dar ca o indicație aș adăuga că singura istorie de acest fel este, după părerea mea, cea a evreilor, cuprinsă în *Vechiul Testament*. E o înțelegere de pe dinlăuntru a istoriei, ca să zic așa, dar e istoria evreilor, nu a lumii întregi, deși prezentarea aceasta reușește să ridice la o semnificație generală, universală, o istorie cu un caracter

oarecum regional și național. Ca istorie cu semnificații esențial spirituale, *Vechiul Testament* rămâne, și este un model, chiar Modelul însuși al unei astfel de Istorii.

O asemenea Istorie cu structură exclusiv spirituală, în vremea noastră, nu mă mir să apară oricui cel puțin ca o bizarerie, pentru că, *în fond*, într-un fel sau altul, de la Răsărit la Apus și de la Apus la Răsărit, concepția dominantă e cea materialistă: interese, acorduri comerciale, tratative cu creionul în mână și pe loturi de bogății naturale și exploatabile, de la care toți așteaptă rezolvarea tuturor dificultăților prezente și viitoare. N-am să contest temeiurile unor asemenea concepții și, deși nu împărtășesc viziunea materialistă a lumii și a istoriei, n-am nici o singură clipă naivitatea să ignor – Doamne ferește – însemnătatea valorilor materiale, fizice, comerciale, baza materială, cum se spune, a relațiilor dintre oameni. Nu suntem îngeri, nu suntem spirite pure, este evidența însăși, și deci nevoile materiale își au rostul lor incontestabil. Domină însă ele viața în mod discreționar? Sunt în lotul lor soluțiile esențiale ale problemelor care confruntă viața personală și viața oamenilor împreună la coordonatele istoriei? Eu nu am motive temeinice să nu cred. Iată, pe masa mea, lucrări de paleontologie, genetică, embriologie, de concepții evoluționiste, de economie politică... Concluzia? Îndoiala, echivocul, totul e teribil de încurcat, de controversat, de fluent, de instabil, de contradictoriu.

Pe de altă parte, ce este istoria în viziunea cealaltă a venirii lui Hristos, a Dumnezeului întrupat să mântuiască lumea? Un faliment! Un faliment și o Biruință, dar falimentul parcă se vede mai bine și, în orice caz, de mai mulți! E crucea un faliment, sau o biruință? Care e *structura adevărată*, esențială a lumii, a istoriei, a universului? Două viziuni se confruntă, se înfruntă, cu argumente convingătoare și neconvingătoare. Nici un argument nu are, până la urmă, un caracter de constrângere, fiecare rămâne totuși liber să aleagă, să opteze. Pe ce temei? În cele din urmă pe singurul temei care este o intuiție, o credință, la unii Credința în toate, cu rădăcini în laboratorul unei mai mult sau mai puțin profunde experiențe personale. „Argumentele", firește, își au și ele rostul lor, dar decisivă e credința, cu literă mică sau cu majusculă. Ea este, cel dintâi și prin excelență, semnul ordinii spirituale, iar ca problemă – temeiul oricărei experiențe și al oricărui destin spiritual, individual, personal sau comunitar.

Certitudine? Da, certitudine. În orice caz: și o certitudine, dar nu e ceea ce ne interesează aici. Actul fundamental al omului care ia contact cu realitatea personală sau cu realitatea cealaltă *e să creadă*, nu în sensul constrângerii, ci pentru că numai astfel ia naștere o înțelegere, eventual o concepție, posibilitatea de mișcare prin meandrele existenței. E cam sumară indicația despre structura spirituală a lumii? Sunt de acord că e cam sumară, dar nu este neesențială, așa că voi considera că, până când nu se va scrie o istorie în care să fie implicată textura aceasta spirituală, nu vom putea spune că am aflat tâlcul adânc pe care l-a trăit și îl trăiește mereu lumea.

Cineva ar putea să zâmbească. Eu însumi aș putea să zâmbesc la ideea unei asemenea istorii cu apăsate implicații metafizice, când conducătorii lumii, conducătorii de popoare și „făuritorii de destine", cum le place unora să se numească sau să-i numească, nu prea cunosc nici măcar istoria cealaltă, istoria de manuale. Oamenii sunt atât de ignoranți! Și nu mă refer la cei oarecare. Mi-aduc aminte că, fiind student, am fost uimit să constat că un profesor de sociologie, membru în numeroase academii, bașca în atâtea comitete și comisii, nu citise *Capitalul* lui Marx, ci citise numai un compendiu, un rezumat. Tot era ceva, desigur, dar eu nu-mi putusem închipui că nu citise opera integrală a celui care părea să dea o nouă viziune asupra istoriei politice, economice, și într-un fel și spirituale, a lumii. Eu, ca student, o citisem; și alți colegi de-ai mei.

Apoi ani de zile m-a izbit, cum nici nu pot spune, ignoranța oamenilor politici care, constatam, nu cunoșteau cărți și documente elementare, apoi uimirea mea când am constatat că cei care conduceau mari popoare se uitau ca mâța în calendar la ce făcea Hitler că, prin urmare, nici unul nu citise *Mein Kampf*, unde viitorul dictator destăinuise planurile și programul său. Se vedea bine, de asemenea, că nu citiseră nici ceea ce se publicase în legătură cu persoana lui Hitler, cu național-socialismul, unde erau date în vileag fapte și informații psihologice de o importanță covârșitoare. Pentru cei care cunoșteau aceste documente, politica germană aproape nu mai avea nici un secret, dar oamenii politici erau surprinși, picau din cer la fiecare nou demers al lui Hitler, când el desfășura un program de multă vreme anunțat aproape punct cu punct. Dar câți au știut *exact*, în sensul informațiilor care n-au lipsit niciodată, ce se petrece în Rusia, și ce este în fond comunismul? În această privință, sau *și* în această privință, orbecăiala, ignoranța, aiureala „oamenilor de stat" au luat proporții catastrofale, cum ne putem da seama în fiecare zi. Eu nu cred, firește, că oamenii sunt aceia care fac istoria, mai ales când vedem bine că e vorba de bieți oameni, dar nu pot să tăgăduiesc că noi, oamenii, o putem sluji cu o oarecare pricepere, sau ne putem împletici ca bețele în roțile ei, sau călca în strâchini la fiecare pas, cu grave consecințe pentru toți. Nu este oare o stupiditate, o crimă deseori, ca desfășurarea anumitor sensuri ale istoriei să ceară, să solicite o anumită participare, un anumit concurs, iar oamenii să facă lucrurile exact pe dos? Nu se vede totdeauna clar, de acord, dar noi avem totuși niște sarcini, niște îndatoriri – chiar așa, ca oameni obișnuiți – și dacă nu le cunoaștem, în sensul că nu le cunoaștem la nivelul unei conștiințe teoretice, atunci în situații destul de clare ne comportăm ca niște imbecili, slujind pe dos fapte și oameni care se transformă pentru toți în adevărate catastrofe. Nesiguranța în materie de probleme, de informații elementare, determină chiar la nivelul cel mai de sus o penibilă bâjbâială, iar

la niveluri mai scăzute formule care dau impresia unor deplorabile improvizații și șmecherii. Cum s-ar putea bunăoară explica, cu seriozitate, stupefiantul acord, cu îmbrățișări și declarații uimitoare, intervenții la un moment dat, între Hitler și Stalin, când fulminantele declarații anterioare făcuseră din ei și din pozițiile lor ireductibile adversități? Acord? Haidade! O „șmecherie" de cea mai vulgară și detestabilă calitate. Anglo-saxonii, geloși din această cauză, au pus la cale ceva asemănător, derogând de la recomandări și experiențe elementare, asociindu-se și ei cu rușii, dându-le bani și sperând să tragă beneficii pe urma atâtor confuzii și încurcături. Ce-a ieșit din toate aceste socoteli de interese imediate, de flagrante derogări, se vede.

Domeniul politicii nu este, desigur, împărăția lui Dumnezeu, iar oamenii politici nu sunt niște îngeri, dar ca nerușinarea să fie aproape singurul criteriu de mișcare, nerușinarea și minciuna sfruntată, asta nu se poate fără niște consecințe foarte grave pe toate planurile vieții omenești. Cum, adică, trișăm cu toate cele? Nu mai există nici un criteriu etic, absolut niciunul? Unde putea să ducă politica lui Hitler care declara, bunăoară, că apără civilizația unindu-se cu rușii, și promovează rasa ariană unindu-se cu japonezii?

N-am să mai insist, mai ales că pentru noi, contemporanii cu atât de extraordinare evenimente, ridicări, prăbușiri spectaculoase, răsturnări neașteptate, multe relatări ar fi niște obositoare repetări, dar nu pot să nu afirm concluzia că nimic temeinic nu se poate întemeia pe minciuni, pe o sfidare a adevărului, că oameni și întâmplări care anunțau domnii de o mie de ani au fost măturați, spulberați ca și cum n-ar fi fost!

Nu fac o carte și nu fac niște pledoarii, iar digresiunile care pot să dea impresia că mă despart de firul principal pe care îl urmăresc sunt numai simple impresii, căci în această, în fond, mărturisire n-am să pierd vederea de ansamblu.

Acum câteva luni de zile am primit un număr din revista *Europe*, în care era un articol al lui Dzelepy, autor care nu-mi era necunoscut, ci dimpotrivă: ceea ce mai citisem de el îmi lăsase impresia unui spirit interesant și pătrunzător. Articolul din revistă l-am citit numaidecât. Iată ce spunea, spre înmărmurirea mea, pe baza unor recente documente, din care chiar dădea citate. În faza faimoasei întruniri de la Nüremberg a partidului național-socialist, când Hitler era o jucărie pe scena politică și în sforăria ei, generalii germani, care își dăduseră seama că intră într-o aventură, că se va provoca un război nenorocit, care va fi pentru Germania o catastrofă, au pus la cale arestarea lui Hitler. De comun acord cu comandantul militar al Berlinului – se vede seriozitatea demersului – urma să aibă, în casa unui general, o întâlnire cu Hitler și să se procedeze la arestarea lui. Generalii aveau asupra lor și proclamația care urma să fie dată poporului german, după arestare. De această arestare – culmea! – fusese informat și cabinetul britanic, generalii socotind că englezii, urmărind o politică de pace, vor privi favorabil acțiunea lor. Dar iată că la Nüremberg, pe neașteptate, Hitler primește o telegramă din partea lui Chamberlain, care îl anunța că

vine a doua zi să-l vadă la Berhtesgarden. Hitler nu se mai duce astfel la Berlin, cum fusese convenit, așa că materialmente arestarea nu mai era cu putință, pentru că, după declarația unui general, ei tot îl arestau, cu toată telegrama lui Chamberlain, dacă venea la Berlin. Ne putem închipui derutarea, perplexitatea generalilor. Apoi după câteva zile și-au dat seama că planul trebuie amânat, deoarece devenise mult mai dificilă arestarea unui om care intrase în tratative cu Marea Britanie. „Întâmplarea" e greu de priceput, iar Dzelepy merge până acolo încât se întreabă, acuzându-l, ce a urmărit Chamberlain, și dacă nu a făcut, oare, intenționat acest gest. Poate că bănuiala aceasta e greu de susținut, dar bănuiala unor jocuri necurate stăruie. E însă de reținut, totuși, și că evenimentele – mai ales când funcționează în estimarea lor criterii arbitrare sau lașe – se întâmplă cu totul altfel decât cum au fost puse la cale. Oamenii le ticluiesc într-un fel, iar ele se desfășoară altfel. Problema însă se pune și ar trebui mai cu metodă studiată. Dar, oamenii, în frunte cu oamenii politici, gândesc în asemenea împrejurări că nu au fost destul de „abili", termenul ar fi „destul de șmecheri", ca să-i tragă pe alții pe sfoară, și nu că au greșit față de o ordine sau o legalitate mai profundă, astfel că, procedează cu prilejul următor la fel, chiar dacă modifică la suprafață socotelile și jocul. În această privință, psihologia poporului german mi se pare clasică, pentru că de patruzeci de ani el comite greșeala de a crede că poate stăpâni lumea pe calea armelor, când ar fi obținut rezultate remarcabile prin puterea economică, prin prestigiul spiritului, prin virtuțile onestității și ale competenței. Eroarea lor e că au pierdut războiul pentru că nu l-au pregătit destul de bine, crezând că n-au fost destul de prevăzători, ca și cum realitatea ar putea fi complet prinsă în rețeaua socotelilor, oricât de bine ar fi ele ticluite.

Dar nu numai nemții recurg la asemenea explicații și justificări, când naive, când stupide, când aberante, „explicând" răsturnarea paharului pentru că l-au lovit cu cotul din nebăgare de seamă. Naivitatea, ridicolul explicațiilor pe care le pot aduce oamenii depășesc adeseori orice măsură! Cine se întreabă dacă nu cumva în asemenea situații pricina ar trebui căutată mai adânc, în vreo derogare de la niște principii, de la niște lucruri mai gingașe care trebuie respectate și, evident, cunoscute. Cine se întreabă dacă ceea ce se – sau ni se – întâmplă în afară nu este o consecință sau are o legătură cu ceea ce se întâmplă înlăuntru? În sfârșit, dacă istoria nu este cumva transcrierea, la coordonatele mari ale unei epoci, a unor evenimente, pozitive sau negative, subtile, care s-au petrecut sau se petrec în primul rând în intimitatea inimii omenești.

Rusia și spiritul european

Erorile pe care le comitem în estimarea evenimentelor istorice, până a fi căutate în lipsa unei comprehensiuni metafizice a istoriei, le putem discerne și în modul cel mai simplu într-o nepermisă ignoranță a faptelor, în aspectele lor cele mai elementare, mai banale și mai răspândite. Un exemplu decisiv îl oferă raporturile noastre și ale lumii europene cu rușii, unde am asistat și probabil vom mai asista la cele mai grosolane și stupide simptome de ignoranță, de lipsă de informații, de lipsă a cunoașterii în trecutul ei cel mai apropiat. În această situație, la început și o scurtă bucată de vreme, m-am găsit și eu, deși, o spun cu toată modestia, am avut niște intuiții și destul de repede niște convingeri care mi-au și permis să mă dau la o parte și să aleg cu fermitate o linie de conduită.

În tinerețe, ca mulți alții, am crezut că experiența rusească, de uriașe proporții și inițial cu mari elanuri de libertate în toate domeniile, va fi o reformă etică a societății, fără precedent. Destul de curând însă, mi-am dat seama că m-am înșelat. Eram la Paris când articolele publicate de Panait Istrati în *Les Nouvelles Litteraires* au produs în mine o puternică tresărire. Nu pot să spun că mi-am dat seama că, asemenea minților geniale, Panait Istrati surprinsese într-un singur caz, o lege, un fenomen esențial, dar pățania lui,

ca să zic astfel, m-a impresionat profund. Poate m-ar fi convins dacă înflăcărarea lui, stilul său pasionat n-ar fi stârnit o reticență. Când însă am citit cartea lui Gide, *Retour de l'U.R.S.S.*, atunci am fost pe deplin lămurit. Gide, pentru mine, văzuse totul, esențialul irevocabil, ireversibil, cu o claritate și cu o pătrundere uimitoare și convingătoare. Nu mai era pentru mine nici o altă ipoteză de făcut, nici o așteptare, nici o iluzionare. S-a adăugat apoi războiul cu Finlanda, ceea ce însemna, pentru un regim „umanitarist", darea în vileag a substratului monstruos a unui regim de sfidare și minciună, care nu se dă înapoi să distrugă un popor puțin numeros, dar vrednic ca cel finlandez. Mai era nevoie de argumente sau de explicații? Înțelesesem totul, până la fundul amărăciunii totale. Urmează târgul, de neconceput, act în stare să facă să-ți stea mintea în loc, cum se oprește ceasornicul. Și totuși! În timpul războiului mondial iar s-a strecurat o îndoială, în sensul că parcă în unele sectoare ale statului sovietic se produseseră anumite transformări pozitive. Această îndoială, această oscilație, de foarte scurtă durată de altfel, s-a produs tot datorită ignoranței, datorită lipsei de cunoaștere temeinică a istoriei. Putea fi oare luată cu superficialitate recomandarea unui om ca Ștefan cel Mare? El se luptase cu turcii 47 de ani, dar lăsase cu limbă de moarte să nu intrăm slugi la muscali. Împotriva părinților, a moșilor și strămoșilor, pe care i-am dat la o parte cu o vinovată suficiență, ca orice tânăr îngâmfat, gata să-și închipuie că deșteptarea începe cu el, m-am înșelat, am oscilat cu superficialitate. E o profundă eroare și să luăm fără nici un dis-

cernământ moștenirile trecutului, dar și să le înlăturăm cu o condamnabilă suficiență, cu sentimentul fals că suntem incomparabil mai grozavi decât cei care au trăit înaintea noastră.

Și iată ce mi s-a mai întâmplat. Printre cărțile mele aveam o broșură necitită: „Românismul și panslavismul", articole de Eminescu. Acum câteva luni de zile, într-o anumită ambianță de gânduri și de impresii, îmi spun: ia să citesc să văd ce spune Eminescu, omul acesta genial și serios, în problema rusească. Un poet are totdeauna intuiții de care nu e recomandabil să facem abstracție. Un poet escaladează rutina, vrafurile de documente plicticoase, inexpresive, neconcludente, și, cu ochi vulturesc, indică esențialul. Ochiul lui *vede*, urechea lui aude ceea ce altele nu aud. Poate mă întrebi de ce nu citisem această broșură? Pentru că un număr de ani raporturile mele cu Eminescu se stricaseră, în sufletul meu, pentru o seamă de poezii, dar mai ales pentru poziția lui spirituală, pentru faptul că geniul lui rămăsese străin de problematica creștină. Dar să trecem. Fapt e că nu citisem broșura, deși citisem cândva articolele lui politice, unde sunt cuprinse și acestea la care mă refer acum. Și ce descopăr? Eminescu trăise și văzuse lucrurile acestea, în legătură cu rușii, cu o claritate definitivă. O iotă nu va mai putea cineva șterge sau adăuga la ceea ce a scris Eminescu în această problemă, și fără îndoială că într-o zi ar trebui ca și Occidentul să cunoască această analiză magistrală și de o adâncime care epuizează subiectul. Ca un mare jurnalist de factură occidentală, Eminescu nu a improvizat, nu a cântat după ureche, nu a exploatat resen-

timente sau impresii, ci se vede limpede că a studiat chestiunea, promovând evident intuițiile sale, dar pe temeiul unei cunoașteri aprofundate a temei rusești. Nu vreau să rezum și nici să comunic în vreo formulă sintetică ce spune acolo Eminescu, pentru că textul, în fiecare propoziție e pur și simplu extraordinar, merită osteneala bine răsplătită să fie citit și meditat, și aș propune să fie tradus în toate limbile pământului. Totuși, nu pot să rezist să nu citez câteva pasaje, pour en avoir l'idée. „Netăgăduit că istoria Rusiei, studiată în legătura ei de cauze și efecte (articolul se cheamă „Idealul istoric al Rusiei"), ne va arăta un fel de unitate de dezvoltare, precum n-o întâlnim la un alt popor (comunismul, vedem azi, continuă de fapt vechea linie a politicii moscovite). La popoarele mari ale Europei observăm mai cu seamă un fel de slăbitoare lupte interne; oricât de însemnate ar fi succesele lor în afară, înlăuntru reapare, după încheierea oricărei păci, sămânța vecinic vie a dezbinării; afară de aceea, statele europene, de câte ori sunt bătute, își mută oarecum curentul lor istoric, văd lucrurile cu alți ochi de cum le văzuseră mai înainte"...

Alt pasaj remarcabil: „C-un cuvânt statele Europei lucrează în mod cazuistic, se schimbă în afară cu orice schimbare dinlăuntru, nu au acea fixitate energică pe care o manifestează Rusia. Această din urmă putere este poate unica care, bătând, s-a lățit, bătută n-a pierdut nimic, sau aproape nimic, căci înlăuntrul ei toate s-au făcut pe încetul, fără nici un fel de sărituri; nici o bătălie pierdută n-a făcut să piardă ținta fixată înainte; de o mie de ani încă ea nu vede cu alți ochi decât cu aceiași pe care-i avea la înte-

meierea uriașei sale puteri". Acum o uimitoare previziune: „După desfacerea împărăției austro-ungare și a celei turcești, Rusia s-ar pune în capul unei confederații, dirijate din Constantinopol (deocamdată se mulțumește s-o dirijeze de la Moscova). Această confederație ar cuprinde: 1. Regatul cehesc (e grozav!) cuprinzând: Boemia, Moravia și partea de nord-vest a Ungariei cu nouă milioane de locuitori. 2. Regatul sârbo-croat, cuprinzând... 3. Regatul Bulgariei. 4. Regatul României cu partea de sus a Bucovinei, Transilvania până la Mureș și parte din Basarabia rusească. Pentru această cesiune, Rusia s-ar compensa cu Delta dunăreană și cu Dobrogea. 5. Regatul grecesc cu... 6. Regatul maghiar, constând... [în text sunt toate precizările]. 7. Teritoriul Țarigradului cu părțile Rumeliei, țărmurii asiatici ai Bosforului, ai mării de Marmara și ai Dardanelelor, peninsula Galiopoli și insula Tenedos". Alt pasaj: „Teoriile acestea nu sunt lipsite de o oarecare măreție și de o manieră de a privi istoria universului într-un mod specific slav. În orice caz, ni se pare ciudat cum noi, Românii, care trăim lângă Dunăre, suntem cu totul cufundați în ideea Occidentului, pe când din toate părțile împrejuru-ne pulsează o viață istorică, care în dispoziția ei generală se deosebește atât de mult de istoria Occidentului. E aici o problemă foarte importantă pentru noi și care ar trebui cândva examinată mai deaproape".

În alt articol „Tendențe de cucerire", aflăm: „Răsărită din rase mongolice, de natura lor cuceritoare, așezate pe stepe întinse a căror monotonie are înrâurire asupra inteligenței omenești, lipsind-o de mlădioșie și dându-i instincte fanatice pentru idei de o vagă

măreție, Rusia e mod egal muma mândriei și a lipsei de cultură, a fanatismului și a despoției... În tendințele de cucerire, în așa-numitele misiuni istorice, care-și caută marginile naturale, nu e nimic dedesubt decât pur și simplu neștiința și gustul de spoliere. În zadar caută un popas în întinderi teritoriale, în cuceriri, în războaie ceea ce îi lipsește în chiar sufletul lui; sub nici o zonă din lume nu va găsi ceea ce Dumnezeu a voit ca să fie rezultatul muncii a multor generații dedate la lucru... De aceea, ni se pare că, din nefericire, Rușii sunt sub dominarea unui deșert sufletesc, a unui urât, care-i face să caute în cuceriri ceea ce n-au înlăuntru lor. Nouă ni se pare că cercurile culte, în loc de a stăvili acest *horror vacui*, în loc de a-l împlea prin muncă și cultură, îl asmuță contra Europei pe care o numesc îmbătrânită și enervată, coaptă pentru a cădea întreagă sub dominație rusească. Europa le pare astăzi în starea în care era Bizanțul la apariția unui neam asemenea mongolic, a Turcilor... În Rusia chiar miezul culturii e în Ingermanland și în cele trei provincii baltice, în mâinile și capetele a poate două sute de mii de oameni de origină germană... Astfel misiunea istorică de care se face atâta vorbă nu-i o misiune care-și are originea în afară, ea e rezultatul unui gol sufletesc, a unei barbarii spoite cu frac și mănuși, a unui deșert care de-ar stăpâni pământul, tot nu s-ar împle... De mult, dar mai cu seamă de o sută cincizeci de ani încoace, ținta cuceririlor rusești sunt țările răsăritene ale Europei... cercurile culte umplu golul sufletesc cu fantasmagoria unui imperiu care ar ajunge de la Sibir până sub zidurile Veneției, și apoi mai departe... tot mai departe".

Iată acum zugrăvite câteva obiceiuri, câteva metode, pe care ce bine ar fi fost dacă le cunoșteam toți: „Se stabilește în tratatul de la Dan-Stefano independența României și cu-n rând după aceea se stabilește cu-n al treilea rând, fără de noi, *dreptul de a-și trece trupele prin țara noastră* (subl. lui Eminescu) de a ocupa cu alte cuvinte doi ani de zile. Doi ani – văzând și făcând – s-ar preface apoi în zece și-n o sută... Se stabilește principiul ca Basarabia să fie cedată prin liberă învoială – ceea ce presupune că suntem în drept a o ceda sau a nu o ceda. Ne hotărâm de a nu o ceda și *Rusia a ocupat-o astăzi pe deplin* (subl. lui Em.). În fine, susținând dreptul nostru, vedem ivindu-se colții prieteșugului. București sunt împresurați de trupe, în Vlașca cazacii își bat joc de populație, dând oamenii afară din case, trenurile noastre cu miniții sunt oprite în drum, cu-n cuvânt Rusia a început a întrebuința mijloacele ei civilizatrice pentru a ne intimida... complicitatea cu Rusia e totdeauna fatală... Se poate ca Rusiei să i se întâmple soarta pe care ne-o pregătește nouă... Aducem aminte convorbirile dintre principele Gorciacof și generalul Ioan Ghika cari convorbiri aveau un aer deja neînmânușat... Gorciacof se răstește... grijă tot ne inspiră, ba putem spune siguranța că ne așteaptă vremi grele. Despre biruința cauzei drepte nu ne îndoim, precum nu ne îndoim că oricare ar fi curentul ce se mișcă în contra civilizației, el trebuie să fie nimicit cu vremea. Dar acea vreme e adesea foarte departe". În articolul „Rusia pretinde retrocedarea Basarabiei", Eminescu scrie: „În sfârșit vedem limpede. Generalul Ignateff a propus guvernului nostru retrocedarea

Basarabiei în schimbul a nu știu căror petece de pământ de peste Dunăre. România este singurul stat care astăzi e în primejdie de a fi dezmembrată de chiar aliatul ei, după ce a încheiat cu el o convenție, prin care i se garantează integritatea teritoriului (rândurile acestea parcă ar fi scrise în zilele noastre). România vede sburând ca pleava în vânt asigurările unei convenții, ale cărei iscăliturî sunt încă umede și pe care a încheiat-o c-o împărăție mare, pe al cărei cuvânt se credea în drept să se întemeieze... Se știe că diplomația engleză, împreună cu vânzarea beiului grec Moruzi, a fost cauza cesiunii Basarabiei... Mandatarul Europei vine să mântuie popoarele creștine de sub jugul turcesc și începe prin a-și anexa o parte a unui pământ, stăpânit de creștini, în care nu-i vorbă de jugul turcesc (azi ne apără de imixtiunile «imperialiștilor care vor să ne ocupe și să ne subjuge!»)... Într-unul din numerii trecuți am înregistrat sgomotul că în Basarabia s-ar fi luat deja măsuri administrative din partea Rusiei, care trec dincolo de marginile convenției încheiate... Țara noastră a fost călcată de vreo patru, cinci ori în acest secol de către Rusia; din această cauză comerțul și agricultura noastră au trebuit să sufere niște catastrofe aproape periodice care la fiecare zece, cincisprezece ani ne fac a pierde tot fructul muncii noastre. Noi suntem baza de operații a Rusiei în contra imperiului Turcesc... I-am dat în atâtea rânduri bogăția noastră, fructul muncii noastre; de astă dată i-am dat și sângele nostru. Dacă s-ar trage o socoteală, nu știm cine ar rămâne dator, marea Rusie sau mica Românie?".

Din alt articol: „De atunci până în ziua de astăzi, Rușii înaintează mereu atât spre răsărit, cât și spre miazăzi. Popoare puternice odinioară au căzut și s-au sfărâmat sub pasul lor. Leșii au pierit ca *neam hotărâtor* de pe fața pământului; cetele de cazaci, care încă la 1711 luptau alături de Turci, au căzut sub stăpânirea Țarului... Ca orice putere mare, Rușii, acolo unde văd că vor întâmpina rezistență mare, se opresc și lucrează cu o răbdare seculară, spre a surpa încet, încet temeliile puterilor ce li se pun împotrivă. Puterea lor în țările ocupate e blândă, dar plină de o dulceață demoralizatoare; și tot astfel în țările cucerite la început sunt plini de îngrijire pentru binele cuceriților, încetul cu încetul însă ei se înăspresc până ajung de cer, nu averea, ci sufletul cuceriților... măsurile silnice pentru stârpirea românismului se iau fără curmare. Administrația, biserica și școala sunt cu desăvârșire rusești, încât este oprit a cânta în ziua de Paști «Christos a înviat» în românește... Cete întregi de familii românești sunt luate cu de-a sila ori duse cu amăgiri departe... pentru ca încetul cu încetul populația să se amestece, să piardă energia caracterului național... lupta în unire cu Rușii era un act de sinucidere (și a rămas)... și orice luptă în unire cu Slavii este o risipă de puteri. Când războiul a izbucnit, Românilor nu le rămânea decât să-și păstreze puterile, multe, puține câte erau [ce sfat extraordinar!], și să aștepte cu hotărâre nestrămutată momentul când nu vor mai putea evita lupta pentru interesele proprii.

Mângâierea noastră e că atunci când se discută chestiunea atitudinii ce trebuia să observe România,

s-au găsit în țară destul oameni luminați care s-au rostit lămurit contra Rusiei și au pus în vedere tuturor principiul că orice biruință a Slavilor nu poate să fie decât o nenorocire pentru Români... Un partid ruso-fil ori turco-fil n-a existat în România. Marea majoritate a românilor aveau bunul simț firesc de a respinge atât pe unii, cât și pe alții, și... Sute de ani, Românii au fost, cel puțin indirect, stăpâniți de Turci; niciodată însă, în curgerea veacurilor, Turcii nu au pus în discuțiune limba națională și naționalitatea română... Nu prevederea politică, nu conștiința misiunii Statului român, nu bunul simț firesc au lipsit bărbaților de Stat ai României; le-au lipsit onestitatea, voința hotărâtă și îndrăzneala bărbătească".

Românii se cred foc de deștepți: „românii e deștepți". Ei cred, chiar când nu mărturisesc, că îi vor trage pe sfoară pe alții, când în realitate până la urmă tot ei plătesc oalele sparte, sau furate. Dar mai e ceva, și anume lipsa unor criterii. De înșelat, firește, toți ne putem înșela, căci e omenesc, căci nu e om care să nu greșească, dar în viață important nu e să nu greșești, ci greșind să rămâi totuși pe drumul adevărului. Se întâmplă că un om care greșește, dar se ține de un fir de foc al conștiinței, de anumite norme, greșala lui omenească se rezolvă, până la urmă, într-un fapt pozitiv. Pe câtă vreme greșala care se comite printr-o trișare interioară se transformă într-o adevărată catastrofă, cu atât mai greu de reparat cu cât derogarea de la o conduită a fost mai mare și mai încurcată.

„Într-o zi – continuă Eminescu – se răspândește știrea că oștile rusești au trecut hotarele și au călcat

pe pământul românesc și că marele duce Nicolae, comandantul suprem al armatei din Europa, a adresat Românilor o proclamație, în care îi numește «locuitori români» (echivocuri asiatice, ca și acum când nu se spune Republica României și Republica Română, cu o perfidă socoteală). Știrea aceasta străbate ca un fior toată țara; iar în București, ulițele și localurile publice se umplu de oameni nedumeriți... Trecerea Rușilor, deși se putea prevedea, era o surprindere și atât această surprindere, cât și modul în care s-a făcut erau negațiuni ale Statului român. Fără de știrea și învoirea Românilor, Rușii au călcat pământul românesc și, nemulțumiți de a fi nesocotit Statul român, ei mai întâmpinau pe Români ca pe niște simpli „locuitori", spunându-le cu toate acestea că vin ca amici... aceasta nu vasăzică amiciție, ci dispreț, și marea majoritate a Românilor simțea că Statul Român a fost luat peste picior. Era însă în țară un mic număr de oameni care știau ce se petrece." Într-adevăr, Istoria se repetă! Dar iată un amănunt de o atât de amară ironie, de amară și veșnică ironie: „Un ziar liberal, *Unirea Democrației* (fiecare cuvânt de aici sună ca o ironie), scria, în ziua când țara a fost călcată de oștirile străine, din cuvânt în cuvânt: Rușii au trecut Prutul! Acestea sunt cuvintele cu care oamenii se salută unii pe alții.

Alt ziar liberal, *Românul* (Românul!), care, pe când zăpăceala era atât de mare, lămurea pe cetitorii săi asupra foloaselor materiale (d-asta a spus Eminescu: cine o îndrăgi streinii mânca-i-ar inima câinii!) de care Românii vor putea să tragă din trecerea oștirilor rusești prin țară.

După vederile cercurilor politice, ale căror organe erau aceste două ziare, năvălirea oștirilor rusești în țară era o întâmplare fericită, dorită și chiar pregătită cu știrea și învoirea Românilor... S-a dizolvat Senatul și s-a ales în pripă altul, care în adevăr a și votat convenția. Când cetele de cazaci au trecut hotarele țării, noul Senat nu era încă constituit, și când corpurile legiuitoare s-au întrunit spre a lua o hotărâre relativ la atitudinea țării față cu năvălirea oștirilor rusești, țara era ocupată de aceste oștiri, adunările naționale stau așa-zicând sub tunurile rusești, ostașii români se retrăgeau ca niște sibariți din calea năvălitorilor, și toată lumea își pierduse bunul cumpăt. [Ceea ce este extraordinar e teribila actualitate a acestor rânduri!] Rușii nu mai aveau de-a face cu un stat român, ci cu o adunătură de locuitori români, pe care surprinderea făcută cu știrea și învoirea guvernului lor îi lipsise de toată energia... negocierea cu Rusia era o curată comedie. O singură putere mai rămânea pe care Statul român mai putea să mai pună temei: voința Europei.

Astăzi e lucru dovedit că, fără de învoiala Europei, Rușii nu pot ori cel puțin nu cutează să facă nimic [parcă am fi în zilele noastre] și de aceea drepte, patriotice erau cuvintele pentru care bărbații de stat mai prevăzători au cerut în Cameră și Senat ca, după toate cele petrecute, România să nu încheie nici un fel de convenție cu Rusia, ci să-și pună toată încrederea nu în Rusia, ci în convingerea că Rusia nu va cuteza să nesocotească principiile civilizației moderne și să calce drepturile unui popor ce se pune sub ocrotirea Europei. Dar guvernul și majoritățile creiate în Cameră și Senat au nesocotit aceste cuvinte, și

convenţiunea s-a încheiat. Această convenţiune era un act de capitulare.

De când ţinem minte întâmplările petrecute pe faţa pământului, nu s-a pomenit, afară de polonezi, nici un popor care să fi dat altui popor voie a trece peste pământul său, spre a se război cu al treilea, fără ca însuşi să ia parte la luptă... Este o mare nenorocire ca un popor să fie silit a se lupta contra intereselor sale; este însă o nenorocire, numai o nenorocire, urmată din raporturi de puteri; aceia ce s-a făcut în convenţia încheiată cu Rusia e însă mai mult decât o nenorocire, este o renunţare la tot ce dă unui popor dreptul de a fi. [Mi se pare cu totul vrednic de a reţine ce spune Eminescu în acest punct esenţial.] Am înţeles ca Rușii să intre în ţară şi Românii să-i primească bine ca pe nişte aliaţi, am fi înţeles ca Rușii să intre şi Românii să nu facă nimic, am fi înţeles ca guvernul să încheie o convenţie cu comandantul trupelor ruseşti; când însă chiar corpurile legiuitoare au votat o convenţie, a cărei premisă era condiţia ca Românii să nu ia parte la război, Rusia şi îndeobşte Slavii, au putut striga Europei: iată poporul atât de fudul, la picioarele noastre.

Încheierea convenţiei de la 4 Aprilie a fost, pentru ca să nu zicem o vânzare, o greşală atât de mare, încât nu putea fi reparată decât printr-o nouă greşală [ce observaţie pertinentă]... Îndată ce s-au simţit biruitori, aceiaşi Ruşi care ceruseră ajutorul Românilor, au început a fi insolenţi faţă de fraţii lor de arme şi a cere drept răsplată a biruinţei o bucată de pământ din vatra ţării, cu al cărei ajutor au ajuns la biruinţă... Tot ce facem, facem cu învoirea Românilor... Rusia niciodată nu se simte legată prin cuvinte, în dosul cărora nu sunt destule baionete... Vorba nu era dacă aveam să pierdem ori să nu pierdem Basarabia; vorba era să ne păstrăm demnitatea, să ne arătăm vrednici de încrederea poporului de la apus, să nu o pierdem din vina noastră, să nu renunţăm de bună voie, să nu o vindem".

S-ar putea – mai ştii! – ca aceste ultime cuvinte, unora, să li se pară desuete... „demnitate"... „vrednici de încrederea"... ş.a. Faptul ar măsura decrepitudinea în care am ajuns, simptomul prăbuşirii acestei lumi europene, pentru că fără îndoială că nici pe aici nu s-ar putea gândi aşa dacă atmosfera lumii „civilizate" n-ar îndreptăţi asemenea atitudini. N-aş vrea să fie o scuză, ci o constatare. Socotesc însă că paginile lui Eminescu sunt de o putere, de o seriozitate, de o înţelepciune excepţionale, şi s-ar cuveni, în şcolile noastre, cândva, elevii, copiii noştri, să le cunoască pe dinafară. Acestea sunt pagini de istorie memorabile, care dovedesc că efortul de a le cunoaşte bine nu constituie o sterilitate, ci, dimpotrivă, fecundează o cunoaştere a realităţilor istorice. E cumplit să ne gândim că nu am cunoscut asemenea pagini, că nici un profesor de istorie nu ne-a vorbit de ele. Ar fi oare exagerat să spun că toate manualele pe care le-am învăţat în liceu nu mai valorează nimic comparate cu paginile lui Eminescu? Mi-aş permite să spun că învăţământul istoriei, practicat altfel decât în acest spirit revelatoriu, este pur şi simplu stupid, inutil în orice caz.

În legătură cu rușii, aș dori să mai atrag atenția asupra unei probleme, care mi se pare teribil de importantă, pentru că rușii, comuniști sau necomuniști, sunt pentru noi o grozavă realitate. Avem parte acum de o experiență dramatică, tragică. Ea pune în cumpănă nu înfățișarea formală a existenței noastre ca stat, ci pur și simplu primejduiește, mai mult decât oricând în istoria noastră, existența ca popor, și poate chiar substanța noastră biologică. Nu este o exagerare vorbirea aceasta, și mi s-ar părea o glumă sinistră să mai vorbim de cele șapte vieți în pieptul nostru de aramă... am rezistat, e adevărat, multor vicisitudini, dar ar fi o crimă să ne mai legănăm cu niște amintiri, când azi sunt mijloace ca un popor să fie ras după fața pământului. Desigur, sperăm că acest lucru nu se va întâmpla, deși am procedat în vremea din urmă cu o criminală ușurință în grave probleme, dar e ora a douăsprezecea să căpătăm conștiința mijloacelor tehnice care permit unor mari popoare să desființeze mici comunități naționale. Personal sunt convins că vom rezista și de data aceasta, printr-un concurs de împrejurări, dar problema e ce vom face în viitor, vom da dovadă tot de o ușurință înspăimântătoare, ori ne vom trezi la seriozitatea, la gravitatea noilor [illegible] ale istoriei? Cu Rusia, e profunda mea convingere, vom mai avea de a face, în presupunerea că acum va fi readusă la justele proporții. Cu Rusia, chiar înlăuntrul generației noastre, lumea va mai avea probleme grele, pentru că, pare-se, poporul rus, [illegible]um este, nu e deloc lipsit de un simț mesianic. [illegible]iziune finalistă adică spirituală, a istoriei, nu este exclus ca nămolul acesta rusesc să fie chemat să fertilizeze, să revigoreze terenul unei civilizații europene îmbătrânite, devitalizate de atât confort, de atâtea rafinamente, dar și de atâtea eforturi făcute în nenorocite conflicte de familie. În atâtea răsturnări de perspectivă, în atâtea crize, spiritul european s-ar putea să-și piardă din virtuțile majore, să intre într-o slăbănogire, într-o derută, într-o lipsă de încredere în eminența valorilor spiritului. Deja s-ar putea vorbi de un soi de parazitism, în Europa, pe spinarea unui glorios trecut, intrat însă în multe impasuri. Sunt esențiale valorile spiritului? Sunt unele indispensabile? Despărțirea de ele ar putea aduce moartea unei civilizații? Iată ceea ce pare că Occidentul nu mai știe și nu mai resimte ca altădată. Suferințele i-au creat mai degrabă sentimentul unor aproximații și a unor inutilități. Nu mai sunt destul de primitivi ca să fie virulenți, și nici destul de orientați ca să mai poată introduce un efort de claritați. E ceva încropit, căldicel și facil în atmosfera europeană, cum, după știința mea, nu a mai fost. În văzduhul pe care îl respirăm mai plutește încă ceva din „miracolul european", dar parcă multe probleme chiar au început să se pună altfel, chiar dacă nu ne dăm deloc bine seama cum anume se pun.

Pe ruși i-am văzut, și i-am simțit. Sunt barbari. Se poate, la noi, vorbi de o năvălire a barbarilor, dar, iată, cred în ceva, sunt fierbinți, sunt virulenți chiar dacă stăruința lor e într-o eroare. Răvășesc conformisme și pun probleme vechi sau noi, reactualizând termenii unor emoții. Și să nu uităm că e o țară

plină de martiri, de experiențe teribile, care s-ar putea să reprezinte mereu un material exploziv cu întârziere. Nu văd deloc exclusă, la un moment dat, prezența Rusiei, în cultură, ca o mare realitate. Abia acum s-a mișcat. Jocul pe care îl face acum, în contextul lumii civilizate, e primar, e rudimentar, e „înșelător", grosolan în fond, dar vor veni timpuri când lucrurile vor căpăta o altă înfățișare, în care se va manifesta cu libertate și cu o efectivă virulență geniul acesta rusesc, amestec de grandoare cu aspirații spre sublim și de mizerii infernale. Evident, istoria e un câmp de forțe în care omul e mereu depășit, când nu este rostogolit, înghițit, dar fără îndoială există o modalitate de a conlucra cu istoria, sau o modalitate de a i te opune, cu o crasă nepricepere, și atunci apar grozave primejdii. Prin oamenii care colaborează cu sensurile majore ale istoriei se naște în istorie un stil care, în albia unui puhoi, drenează aluviunile și le folosește. Istoria capătă o organicitate, sensuri mai evidente, la o scară mai vastă de înțelegere. În orice caz este evident că nu e totuna a participa la procesul istoric cu discernământ, sau înarmat cu niște criterii, sau a te amesteca în el ca o cârtiță, complet orb și veșnic orbecăind. Evident, s-ar putea ca pentru o asemenea misiune rușii să fie nevrednici, cum se dovedesc acum anglo-saxonii nevrednici pentru un rol pe care parcă erau totuși chemați să-l joace ca niște eroi, ca niște preoți (cum scrie Baudelaire în jurnalul său), și nu ca niște negustori. E neîndoielnic însă că rușii reprezintă o energie spirituală, și rămâne de văzut cum va fi aceasta îndrumată și folosită. De-

pinde numai de ei? În problema aceasta suntem, vom fi solicitați toți. Trebuie să fim atenți, trebuie să instrumentăm criteriile unor concepții verificate, trebuie să medităm și să avem posibilitatea de a ne consfătui, de a dezbate asemenea lucruri, pentru a putea cu pricepere să folosim golf-stream-urile istoriei, vântul în pânzele istoriei, Trebuie să înțelegem, susțin, că toată povestea asta a istoriei lumii are un singur sens: promovarea și împlinirea unui destin spiritual al omenirii.

Noi ce vom face? E o întrebare cardinală, pentru că noi aparținem în atâtea privințe civilizației occidentale, dar printr-o structură profundă de răsărit, de care nu ne putem despărți și pe care nu o putem nici tăgădui. E posibil să trecem cu toate armele și bagajele de partea Apusului? Nu cred, și apoi riscăm să fim totdeauna la remorca lui, vorbesc în sens spiritual, în sensul culturii, niște imitatori, niște maimuțe, cum am și fost de la „marea revoluție pașoptistă", în care a răsunat ca o ironie și ca o profeție funestă: „Bonjour, popor!".

Trecem ca o desfrânată, cu poalele peste cap, de partea cealaltă? Sigur ne paște primejdia de a fi înghițiți. De fapt, ținând seama de instinctele noastre de apărare, nici această trecere nu o putem face în chip onest. E imposibil să nu privim cu un ochi măcar spre Apus, de care nu suntem deloc cu totul străini. *Aparținem efectiv spiritualității iudeo-eline-latine-creștine*, pe care am moștenit-o în comun cu apusul, de care pe undeva ne și despărțim fundamental. Vreau să spun că *ortodoxia noastră cu a*

rușilor e o realitate comună covârșitoare, de care mulți poate nu-și dau seama, dar părerea mea e că vom fi siliți, obligați, mai târziu, să luăm cunoștință mai consistentă de acest fapt. S-ar putea să sporească atunci convingerea că acesta este filonul nostru creator, al rușilor și al nostru. Sunt însă și aici niște riscuri, să facem „double emploi", și să ieșim turtiți de sub povara unora care seamănă cu Dostoievski, cu Berdiaev, cu Bulgakov, cu Lossky etc., etc. Nu e o problemă de vorbe, ci una reală și e, prin urmare, foarte greu. Mai e adevărat că noi nu am explorat aproape deloc parametrii acestei arii spirituale implicate în virtualitățile noastre profunde. Un studiu mai aprofundat, după știința mea, și în sensul în care vorbesc, nu s-a făcut încă. Ne lipsește aproape întreg materialul informativ, nu avem o conștiință clară a problemelor, iar de soluții nici vorbă. Ca o indicație de viitor, aș dori să putem contribui la realizarea unei federații europene, înlăuntrul căreia toate tensiunile intestine ar căpăta sensuri pozitive și de emulație. S-ar stabili atunci un proces de osmoză spirituală și nădăjduiesc că cei mai valoroși ar da ce au mai bun spre folosul întregii comunități.

Nu cred că e spre binele nostru sau al slujirii valorilor spirituale o solidarizare cu Rusia. Prietenie, bune relații, da, și firește în măsura în care pot fi și reciproce. Creatori cu adevărat cred că nu vom fi decât integrați în comunitatea europeană, adâncind în cadrul ei calitățile care ne sunt proprii, și pe care atunci, cu ajutorul celorlalte popoare, le vom cunoaște mai bine decât le cunoaștem acum. Nu ne cunoaștem destul de bine, acesta este adevărul. În această ordine de idei ar merita să ne gândim ce perspective importante, ce influență binefăcătoare au asupra apusenilor rușii care au părăsit Rusia și s-au așezat în apus. Ar fi foarte interesant și fructuos pentru noi să cunoaștem bine aceste influențe. Absorbiți de un politic efemer, habar nu avem de ce anume se petrece, important și în *realitate*, în Occident, la intersecția unor extrem de puternice influențe, între care se numără în primul rând aceea a filosofilor și teologilor ruși. Ignorăm mereu esențialul. De altfel, istoria e cu mult mai importantă în substraturile ei decât o vedem în imediat și cu ochii încețoșați de cotidian. Este pentru mine incontestabil că rușii exercită, în epoca noastră, mari influențe și determină mari transformări în lumea întreagă, altele desigur decât cele urmărite de ei. Istoria se face cu oameni, dar iese altfel decât în socotelile lor. Cred, bunăoară, ca să pomenesc de o singură influență, că atât de dorita și îndepărtata – ca o fata morgana – „unitate europeană", sub presiunea și amenințarea rusească, a sporit mult ca probabilitate de realizare.

Lumea, în perspectivele cotidiene, pare anarhică, haotică, amenințată la fiecare pas să fie înghițită de tot soiul de primejdii, parcă iremediabile, cutremurată de incertitudini și de reforme brutale. Și așa și este, dar privite lucrurile și din altă perspectivă, s-au rupt niște inerții, niște comodități, niște mari egoisme, s-au pus noi și stringente probleme și suntem obligați, sub o presiune și amenințare de proporții cum nu a mai cunoscut istoria până acum, să găsim

niște soluții, să căutăm cel puțin niște soluții. Știm că există cutremure și catastrofe într-un fel salutare pentru unele planuri edilitare, imposibil de realizat în condiții normale. Va naufragia lumea europeană și cu ea noi, generația aceasta? Ar fi ridicol să ne asumăm rolul Mafaldei, dar în măsura în care dragostea, pasiunea pentru adevăr se va fi stins în lumea noastră, țesuturile necrozate vor muri, căci nu iubind doctrine sau cărți putem supraviețui ci, iubind Adevărul.

Și nu găsesc deloc inutil să reamintesc că Adevărul cel viu nu e o carte, ci e o Persoană.

Spengler și „Declinul Occidentului"

Să ne întoarcem însă la oile noastre.

Frământat de astfel de probleme și idei și dorind să iau contact cu o vastă îmbrățișare a Istoriei, într-o zi m-am cufundat în cele cinci masive volume ale lui Spengler, *Declinul Occidentului*, lucrare de care s-a vorbit mult, într-un timp, deși la noi nu prea a avut, pare-se, cine știe ce ecou; și nici în lumea întreagă, pentru că, fiind considerată ca izvorâtă dintr-un pesimism german născut dintr-un accident, de fapt dintr-o prăbușire, sau dintr-o nereușită a planurilor germane, mulți oameni s-au ferit de ea. Viziunea li s-a părut strâmbă, deformată, alienată de o psihologie care vrea ca un eșec personal, o prăbușire personală să capete semnificația unei prăbușiri universale. Nimeni însă nu i-a putut contesta lui Spengler prodigioasa informație și concepție bună sau deficitară.

Pe de altă parte, cei care îmi vorbiseră de opera lui Spengler nu o citiseră, ci vorbeau din a doua mână. E și greu să se hotărască cineva să se înhame, într-o vreme atât de trepidantă, să citească mii de pagini.

Pe mine însă problema istoriei mă preocupă din ce în ce mai mult, căci într-o zonă de penumbră a conștiinței mele niciodată nu m-a părăsit ideea, ipoteza unui *sfârșit* de lume, încheierea unui bilanț către acest final de mileniu și isprăvirea unui ciclu

de cultură. Iar un *sfârșit* de lume, chiar dacă nu e cu potop sau foc din cer, e, totuși, un *sfârșit*, o prăbușire definitivă, o moarte. „Noi știm acum – începea Valéry celebra sa conferință – că noi, cestelalte civilizații, suntem muritoare." Cu această ipoteză, chiar când n-am formulat-o nicăieri răspicat, am lucrat și gândit necontenit, mai ales că văd, cu o mare claritate, structura apocaliptică a istoriei. Apoi știam că marile evenimente, chiar în ordinea laică, au fost precedate de profeții și că era imposibil în această ordine de idei să se facă abstracție de Dostoievski, Nietzsche, Berdiaev și, firește, de Spengler, care au vorbit, pe limba și la vremea lor, despre întunecarea, prăbușirea unei lumi și, eventual, de zorile sau nașterea unei alte lumi. Nu puteam nesocoti astfel de afirmații, socotindu-le artificioase sau simple încercări senzaționale. Puteam crede, eventual, că nu a sosit încă ceasul sau că apusul acestei lumi nu va fi chiar așa; înțeleg așa cum le vedem desfășurându-se sub ochii noștri. E foarte probabil că sfârșitul acesta al unui nou mileniu să aibă o semnificație, care ne scapă, mai ales în cazul în care și istoria are niște ritmuri, niște cicluri. Dacă se naște o *lume nouă*, firește aceasta înseamnă o etapă haotică, precum durerile facerii. Se naște o lume nouă? Sunt semnele unei iremediabile prăbușiri? Întrebările se pun nu din ticul condeiului, ci ele au o teribilă îndreptățire. Că o lume moare și alta se naște, nu poate decât să ne bucure, sau să mă bucure, dar aș fi dorit să apuc cât mai puțin din faza agonică, haotică, de penibile confuzii, și mai mult din zorile celeilalte. Dar, în definitiv, de folos poate fi omului orice vreme, dacă poate măcar să deslușească, fie și

ca printr-o ceață, perspectiva unui viitor. În orice caz, că trăim niște vremuri de apocalipsă, adică de înverderare, de dare în vileag a forțelor, a puterilor care frământă lumea ca pe un aluat, și, în bună parte, de descoperire a sensurilor mai profunde implicate și care o străbat nu am absolut nici o îndoială. Și chiar zic: cine are ochi *să mă vadă*, vremea aceasta e o vreme de răfuieli, de încheiere a socotelilor, la scară mare, este o vreme de *Judecată*, nu de Judecată de Apoi, nici de repetiție generală, dar una de repetiții s-ar putea să fie. O repetiție în mic, în proporții modeste, amabile chiar, o benignă indicație de ce va fi în cele din urmă, după câteva *reluări*, la coordonate din ce în ce mai vaste, mai complexe și mai grandioase prin implicații, până când într-o zi răfuiala va fi uriașă, incluzând întreaga umanitate, vii și morți, căci chiar în mod profan, laic vorbind, și morții au răspundere în ceea ce li se întâmplă celor vii. Chiar s-a și spus, pe bună dreptate, că istoria e cu mult mai mult făcută de cei morți decât de cei vii.

Acum suferă multă lume și mulți se simt foarte apăsați, unii striviți, mulți exasperați, deznădăjduiți, aproape (aproape!) de limita răbdării, dar suntem încă departe de situația aceea ultimă când fiecare va *striga*, când și pruncul din leagăn va dori moartea și nu o va afla, când lupta cu viața și cu noi înșine, cu păcatele noastre va atinge paroxismul înspăimântător. Știu, noi luăm felul acesta de a vorbi în glumă și nu m-aș mira deloc ca și tu, cititorule, să crezi că vorbesc în glumă sau că îmi permit un joc intelectual, sau chiar mai rău, că îndrug verzi și uscate. Firește, ești liber să crezi ce vrei, sau ce poți, să suporți cât

socotești, dar asta nu mă va împiedica să-ți spun că, dacă ai suferit acum, în vremurile acestea, și e sigur că ai suferit, dacă ai tremurat de spaima foamei, a polițaiului, a cutremurului, a bombelor, a închisorii, a torturii, s-ar putea ca toate acestea să rămână o floare la ureche pe lângă cele ce le vom încerca și suferi la o socoteală finală.

Noi cam glumim și uităm, dar nenorocirile și suferințele care ne-au împovărat și de care ne văităm ca din gură de șarpe nu sunt și niște consecințe ale unor ușurințe, ale unei bagatelizări a vieții? Glumele s-au adunat, am făcut haz de necaz prea des, și nu prea ne-am gândit la aspectul serios al vieții, și la consecințele unor neseriozități patente. Evident, unii vor spune: eu am fost un om de treabă, uitând că suntem solidari la bine și la rău, chiar când nu-l practicăm efectiv, dar îl lăsăm să se comită în numele nostru, noi rămânând într-o vinovată pasivitate când semenii noștri fac blestemății. Nu ne putem mântui de unul singur, și există fără nici o îndoială un lot de bucurii, de suferințe și de răspunderi care ne revin în comun. Nici un mod de existență personală nu poate rămâne complet în afara contextului în care se află, vrea sau nu vrea, știe sau nu știe, sau își închipuie că poate să facă abstracție.

Așadar, citindu-l pe Spengler cu multă atenție, cu un foarte viu interes și cu creionul în mână, s-au adunat notițe marginale și alte însemnări, care nu mi s-au părut lipsite de interes, mai ales dacă ele însoțesc și textul bogat al ilustrului istoric.

Nu m-am ocupat niciodată în mod special cu istoria – din nenorocire! –, dar în epoca noastră am trăit atâtea evenimente extraordinare și felurite, pe care le-am urmărit în toată amploarea lor, încât în spiritul meu s-a ales o perspectivă, să nu zic o concepție, o atitudine față de întâmplările care la un moment dat alcătuiesc dacă nu chiar istoria, în orice caz o perioadă a ei. Putem dobândi din trăirea și cunoașterea unei singure epoci o înțelegere, un punct de vedere mai larg valabil? Poate că da.

În orice caz, eu am să îndrăznesc să schițez parametrii unei perspective.

Ce impresie mi-a lăsat lectura monumentalei opere a lui Spengler? O spun fără înconjur: o informație prodigioasă, o mare putere de a realiza sinteza, vaste și aerisite deschideri de perspective, o vervă care nu mai are nimnic comun cu spiritul acela greoi german, nenumărate observații de detaliu, adevărate scăpărări, însă *fundamental* mi se pare dezorientat, așa că materialul pe care îl prezintă nu se organizează într-o imagine care să fie, pentru mine, adevărul istoriei.

Cultura, adică fenomenul cel mai important al istoriei, după Spengler, e ca o plantă, care se naște, crește, poartă roade și moare. Comparația împrumutată de la științele naturale este până la un punct adevărată, dar în fond tot ce este în univers se naște, se dezvoltă și moare. Mă întreb cu ce se îmbogățește efectiv cunoașterea mea, înțelegerea a ceea ce văd că se petrece în spațiul și timpul istoric, privind istoria sau o epocă a ei ca pe o plantă. Spiritul meu rămâne pasiv, aproape paralizat, ca la o desfășurare

fatală, ca la inevitabila întoarcere a unor file de calendar. Pot însă să nu mă întreb: de ce cresc plantele acestea? Ce rost are succesiunea lor, ce necesități interioare comandă această succesiune? Or, dacă nu există o asemenea necesitate – deși o înlănțuire există totuși – de ce răsar plantele acestea? Dintr-o fantezie a lor?

Apoi, dacă evenimentele istorice dinlăuntrul acestui univers închis al unei culturi sunt întâmplătoare, cum se explică faptul că aceste culturi, privite de la o oarecare altitudine, apar, cel puțin în fața unora, ca dezvăluind un efort de a da expresie unei atitudini, aș zice destul de precise, în fața vieții? De ce ceea ce apare contemporanilor a fi un haos, o anarhie se arată mai târziu a fi avut un sens, și anume acela de a descifra un adevăr, de a trage niște concluzii, de a degaja niște criterii, niște norme. În zadar vom scotoci în opera lui Spengler; la întrebările acestea inevitabile, socotesc, nu vom afla nici un răspuns. Dar nu e nevoie să mai insist pentru că o să cercetăm numaidecât această monumentală operă, cu toată atenția.

Istoria creștină: Merejkowski și romanul său „Moartea zeilor"

Să mai zăbovim însă puțin. Vreau să spun două cuvinte despre romanul lui Merejkowski, *Moartea Zeilor* în care se povestește despre perioada în care a domnit faimosul împărat Iulian Apostatul. Merejkowski e un autor pe care l-am citit aproape în întregime, pe care îl prețuiesc cu deosebire și de la care am învățat multe lucruri substanțiale, mai ales în privința istoriei, căci se pricepe să evoce ceea ce a fost viu din cenușa trecutului. Am să profit de prilejul acesta ca să reproduc câteva pagini din această carte, pagini care m-au emoționat profund, pe care nu le-am uitat și care ilustrează într-un chip admirabil amploarea, implicațiile subtile, inefabilul, misterul aș zice, al istoriei. Nu e încă istoria așa cum o văd eu acum, dar e cu siguranță un mod recomandabil de a o scrie pentru ca să simțim că istoria e un trecut mereu viu care poate hrăni cu cel mai mare folos meditația și experiența noastră.

M-am întrebat o clipă dacă e nevoie de chiar toate paginile pe care le-am tradus, de altfel cu o deosebită bucurie. Și am răspuns da, pentru că ele îmi slujesc, creând o atmosferă, să pot comunica încă mai limpede ceea ce mi-am propus să împărtășesc.

După descrierea incendierii unui templu, iată paginile care urmează: „În acest timp, în camera palatului din Antiohia, Iulian avea o întrevedere secretă cu prefectul ținutului de Răsărit, Salust Secundul.

– De unde să luăm, dragă împărate, pâinea care trebuie unei asemenea armate?

– Am trimis în Sicilia, în Egipt, în Apulia, pretutindeni unde este o recoltă îmbelșugată! răspunse împăratul. Îți spun, pâine va fi...

[Aș vrea să observ că e poate interesant să reții că în această luptă a lui Iulian Apostatul împotriva creștinilor lipsește, se opune, ca să zic așa, în primul rând pâinea, pâinea aceasta care era din belșug pretutindeni, în Sicilia, în Egipt, în Apulia, numai la îndemâna lui, nu!].

– Dar bani?, întrebă Salust. N-ar fi mai bine să amânăm această campanie până la anul? Să mai așteptăm puțin?

Iulian măsura încăperea cu pași mari; dar deodată se opri în fața bătrânului:

– Să aștept!, strigă el cu mânie. Parcă toți v-ați vorbit să nu îmi spuneți decât același lucru... Să aștept! Ca și cum aș putea, acum! Să cumpănesc, să șovăi! Galileeni, ei așteaptă? Pricepe-mă, bătrâne, trebuie să fac imposibilul; trebuie să mă întorc din Persia mare și înfricoșător, teribil... sau să nu mă mai întorc deloc. Împăcare nu mai e cu putință, nu mai e cale de mijloc!... Ce-mi vorbești de cumințenie, de judecată? Crezi tu că Alexandru Macedon a biruit lumea cu cumințenia, cu judecata? [Vezi, Iulian Apostatul socotea că Alexandru Macedon a *biruit* lumea.] Acest tânăr imberb care a plecat să bată cu o mână de oameni pe stăpânul Asiei nu pare un nebun oamenilor cu judecată ca tine? Cine i-a dat lui biruința, victoria?

– Nu știu, răspunse într-o doară prefectul zâmbind. Eu cred că valoarea eroului...

– Nu! strigă Iulian. Sunt zeii. Auzi tu, Salust, zeii din Olimp pot să-mi dăruiască aceeași favoare!... și încă una mai mare, dacă vor!... Am început prin Gali, voi sfârși cu India. Voi străbate universul de la răsărit la apus, ca marele Macedon, ca zeul Dionis. Să vedem atunci ce vor spune galileenii; vom vedea dacă vor râde de sabia împăratului roman, cum râd de sărmanele lui haine de filosof, când se va întoarce triumfător din Asia.

Ochii lui aveau străluciri de nebun, iar Salust, care voia să spună ceva, tăcu. Când Iulian începu din nou să umble, prefectul dădu din cap și o mare milă se putu vedea în privirea înțeleaptă a bătrânului.

– Armata trebuie să fie gata de plecare, continuă Iulian. Așa vreau, pricepi? Nu primesc nici o scuză și nici o zăbavă. Avem treizeci de mii de oameni. Regele Armeniei, Arzaciu, a promis ajutorul său. Pâine e. Ce mai trebuie? [Ei, asta e: ce mai trebuie? – de asta nu prea ține niciodată seama istoria pe care o vor s-o facă oamenii. Nu prea cunosc oameni de stat care să vorbească în planurile lor și de Dumnezeu!] Trebuie să știu că pot, în orice clipă, să pornesc împotriva perșilor. De aceasta atârnă [auzi!] nu numai gloria mea, dar și salvarea imperiului roman și biruința zeilor auspra galileenilor!...

Fereastra cea mare era deschisă. Vântul cald care pătrundea în cameră agita cele trei limbi de foc ale lampadarului. Străbătând azurul întunecat, o stea

căzătoare străluci și se stinse. Iulian simți un fior; era o prevestire rea.

Îndărătul ușii se auziră glasuri. Cineva bătu. [E o scenă peste care trec. Apoi...] Toți tăcură. Deodată, Salust îl luă pe împărat de mână și îi arătă fereastra deschisă.

Peste cutele întunecate ale norilor, se întindea încet, agitată de un vânt puternic, o lumină roșietică, purpurie.

– Foc! Foc!, strigară toți câți erau de față.

– Dincolo de râu!, presupuseră unii.

– Nu, la Garaudama, asigurară alții.

– Nu, nu!, la Gesireh, la jidovi...

– Nici la Gesireh, nici la Garaudama! strigă unul cu acea bucurie a gloatei care vede un foc. E în pădurea Dafneii!

– Templul lui Apolo! murmură împăratul, și tot sângele i se adună în inimă.

Galileenii! urlă el cu o voce înnebunită, fugind spre ușă și apoi pe scară. Sclavi!... repede!... calul și cincizeci de legionari!

În câteva clipe totul fu gata. Cineva aduse în curte un mânz negru care tremura din tot trupul, periculos, privind cruciș cu ochii săi injectați de sânge.

Iulian străbătu în galop ulițele Antiohiei, urmat de cei cincizeci de legionari. Mulțimea înspăimântată fugea, se risipea dinaintea lor. Pe unul îl călcară în picioare; pe altul îl striviră; țipetele nu se auzeau de ropotul copitelor și de zăngănitul armelor. În sfârșit ieșiră din oraș la câmp. Mai mult de două ore cursa aceasta dură tot atât de înnebunitoare; trei legionari căzură împreună cu caii lor, ale căror picioare se um-

flaseră ca butucii. Lumina focului devenea din ce în ce mai vie; se simțea fumul; câmpul și snopii prăfuiți aveau reflexe sângerii. Curioșii se arătau de pretutindeni, ca fluturii de noapte atrași de lumina focului. Iulian observă bucuria acestor chipuri, ca și cum toți acești oameni alergau la o sărbătoare.

Limbile de foc, în sfârșit, străluciră în funinginea groasă a fumului, deasupra culmei ca o dantelă a pădurii Dafneii. Împăratul pătrunse în incinta sacră, în care mulțimea urla. Mulți schimbau între ei glume și râdeau.

Aleile calme, părăsite de toți atâția ani, erau înțesate de lume. Populația profana pădurea, rupea crăcile bătrânilor lauri, turburau izvoarele, călcau în picioare fragedele flori adormite. Narcișii și crinii, murind, luptau cu prospețimea lor parfumată contra căldurii sufocante a focului și duhoarei poporului.

– O minune a lui Dumnezeu!, murmura bucuroasă mulțimea.

– Chiar eu am văzut căzând din cer trăsnetul și luând foc acoperișul!

– Nu e adevărat! Minți!... Pământul s-a despicat înăuntrul templului și a vărsat din măruntaiele lui flăcări, drept dedesubtul idolului!

– Doamne!... după ordinul nelegiuit de a turbura relicvele!... Credeam că asta va trece fără nic o supărare!... Poftim!... Iată templul tău, al lui Apolo și profețiile tale de la izvorul sacru! S-a isprăvit!

Iulian văzu în mulțime o femeie pe jumătate goală, ca ieșită din pat; ea admira focul cu un zâmbet stupid, legănând pe brațele sale un copil de țâță. Lacrimile tremurau încă în genele copilașului, dar

plânsul se potolea sugând cu lăcomie sânul pe care îl apăsa cu o mânuță, tinzând cealaltă spre foc, ca și cum ar fi voit să ajungă la o jucărie.

Împăratul opri calul său: nu se mai putea înainta din pricina căldurii. [Urmează o descriere a focului care mistuia templul.]

– Oh! ticăloșii!... ticăloșii!...

[Urletele mulțimii. Un cortegiu care poartă pe sacrificatorul templului, aproape muribund.]

Deodată cântece de bucurie răsunară. Împăratul se întoarse și văzu în aleea chiparoșilor desfășurându-se o lungă procesiune, o mulțime câtă frunză, câtă iarbă, preoți bătrâni îmbrăcați în dalmatice de postav și de aur, acoperite cu pietre scumpe, diaconi cădelnițând, călugări în negru purtând lumânări aprinse, fecioare și copilandri îmbrăcați în alb, copii agitând ramuri de palmier, iar deasupra mulțimii, pe un cer minunat, moaștele Sfântului Valerian, într-o raclă de argint pe care o reflectau flăcările. Erau moaștele alungate din ordinul cezarului, din Dafne în Antiohia. Expulzarea se transformase într-un marș victorios. Poporul cânta străvechiul psalm al regelui David, glorificând pe Dumnezeul lui Israel: norii și adâncurile îl înconjoară! Dominând șuierăturile vântului și zgomotul incendiului, cântecul triumfal al galileenilor zbura întraripat către cerul luminat de flăcări.

Norii și adâncurile îl înconjoară, înaintea Lui umblă focul care prăpădește dușmanii Lui. Munții ca ceara se topesc, înaintea feței Domnului! A Domnului tuturor!

Iulian păli auzind ce îndrăzneală și ce bucurie răsuna în ultimul verset: «Să tremure toți aceia care slujesc și se laudă cu idolii lor. Și toți dumnezeii să se plece înaintea Lui!».

Atunci împăratul sări pe calul său, trase sabia și strigă:

– Soldați!... Urmați-mă!

El vru să se arunce în mijlocul mulțimii, să împrăștie această populație triumfătoare, să răstoarne racla și să împrăștie oasele sfântului. Dar o mână fermă [Merejkowski are simțul misterioaselor coincidențe, mâna care îl oprește pe împărat tocmai când era gata să comită un sacrilegiu. Trebuie să mărturisesc că eu m-am gândit la tulburătoarea legătură dintre hotărârea mișcării legionare de a-l sanctifica pe Codreanu și asasinarea lui Iorga, asasinat oribil, care singur putea împiedica atunci o atât de insolită, de necugetată hotărâre] apucă frâul calului.

– În lături de-aici!, strigă împăratul furios, ridicând sabia, gata să lovească.

Dar, aproape în aceeași clipă, brațul său căzu. Înaintea lui stătea înțeleptul bătrân, cu figura tristă și calmă, Salust Secundul, sosit la timp din Antiohia.

– Cezare, nu lovi niște dezarmați! Vino-ți în fire!

Iulian vârî sabia în teacă. Coiful îi frigea capul, ca și cum ar fi fost înroșit în foc. Îl smulse și-l aruncă la pământ, își șterse marile broboane de sudoare de pe frunte. Apoi, singur, fără soldați, cu capul gol, merse spre mulțimea pe care o opri cu un semn al mâinii.

– Locuitori ai Antiohiei!, spuse el aproape liniștit, stăpânindu-se printr-o supremă strădanie a voinței, să știți: instigatorii și incendiatorii templului lui Apolo vor fi pedepsiți fără cruțare! Râdeți de nenorocirea mea! Vom vedea cum veți râde de furia mea!...

Împăratul roman ar putea să facă să dispară de pe fața pământului orașul vostru, așa ca oamenii să uite că a existat Antiohia cea Mare. Dar plec la război împotriva perșilor. Dacă zeii îmi dăruiesc să mă întorc victorios, vai de voi, instigatorilor!... Vai și amar de tine, Nazareene, fiu de tâmplar!

Și întinse sabia pe deasupra mulțimii. [Nu sunt oare curioase ezitările acestea?... În vremea noastră Hitler care șovăia, care nu pornește imediat contra Angliei; americanii care ezită să se răfuiască imediat cu rușii!... Întâmplări? Simple întâmplări?!] Deodată, i se păru că o voce stranie îi spunea:

– Nazareanul, fiul tâmplarului, îți pregătește sicriul tău!

Iulian, tremurând de un fior, se întoarse; dar nu văzu pe nimeni. El trecu mâna peste ochii săi:

– Ce e?... Ce nălucire..., îngână el.

În această clipă, înlăuntrul templului răsună un zgomot asurzitor: o parte din acoperiș se prăbușise peste statuia lui Apolo. Idolul se rostogoli la picioarele soclului, iar cupa de aur pe care o ținea în mână răsună a jale. Scânteile țâșniră într-un vârtej gros către cer. Coloana porticului se clătină, iar capitelul corintian, cu o ușoară îmlădiere, chiar în clipa distrugerii, ca o tulpină ruptă de crin, se înclină și căzu la pământ. Iulian crezu că templul cuprins de flăcări se va prăbuși și îl va strivi.

Iar străvechiul psalm al regelui David, glorificând pe Dumnezeul lui Israel, se ridică spre cer, dominând zgomotul prăbușirii idolului.

Să se cutremure toți aceia care slujesc și se laudă cu idolii lor!

Iar toți dumnezeii să se încline înaintea Lui!"

Nu e vorba aici numai de o descriere, emoționantă sau literară, ci e vorba de ceva cu mult mai mult, chiar de altceva, de evocarea adevărului istoric, în inefabilul lui, în ceea ce omul totdeauna și-a dat seama că e și ceva ciudat, uimitor, inexplicabil. Ne mișcăm aici pe liniile interioare ale istoriei. Dar să ascultăm capitolul următor, al XIV-lea, care e încă mai tulburător, mai straniu!

„Iulian petrecu iarna făcând pregătiri pentru campania contra perșilor. La începutul primăverii, la 5 martie, el a părăsit Antiohia cu o armată de șaizeci și cinci de mii de oameni. Zăpada se topea pe munți. În livezi, tinerii caiși, cu puține frunze, se împodobeau cu flori roz. Soldații mergeau veseli la război ca la o petrecere.

Șantierele din Samos construiseră din cedri uriași, din stejarii și brazii tăiați din cheile muntelui Taurus, o flotă de o mie două sute de corăbii care scoborâseră Eufratul până la orașul Kaliniche. Iulian, în marș forțat, se îndreptă prin Hieropolis spre Carres și urmă Eufratul până la frontiera persană de sud. La nord, o altă armată de treizeci de mii de oameni fusese trimisă sub comanda comițiilor Procope și Sebastian.

Împreună cu regele armenian Arzace, ei trebuiau să prade, să pustiască, Anadiaben, Heliocom și, străbătând Corduan, să întâlnească armata principală pe țărmurile Tigrului, la Ktesifonte.

Totul fusese prevăzut de împărat [e teribilă vorba asta, înfricoșătoare: totul fusese *prevăzut* de împărat.

Totul! – ca și cum omul ar fi atotștiutor! Când în realitate...] totul fusese socotit și cumpănit cu dragoste. Aceia care înțelegeau planul acestei campanii se minunau, nu fără dreptate, de înțelepciunea, de măreția și de simplitatea lui.

La începutul lui aprilie, atinseseră Circesium, ultimul oraș roman, puternic fortificat de Dioclețian, pe frontiera Mesopotamiei, la unirea Aborului cu Eufratul. Un pod de vase fu construit, Iulian dând ordin să se treacă frontiera chiar în dimineața următoare. Seara, târziu, când totul fu gata, el se întoarse în cortul său, obosit dar mulțumit; aprinse lampa și vru să se dăruiască lucrului său favorit, căruia îi dădea o parte din nopțile sale. Era o lucrare de înaltă filosofie: *Împotriva creștinilor*. O scria pe apucate, în sunetul trompetelor de război, al cântecelor și al ordinilor santinelelor. Îl bucura lupta cu Galileanul, cu toate mijloacele care o puteau servi lupta: pe câmpul de bătaie și cu cartea, cu sabia romană și cu înțelepciunea elenică. Niciodată împăratul nu se despărțea de scrierile Sfinților Părinți, de canoanele Bisericii și de hotărârile conciliilor.

Pe marginea paginilor Noului Testament, pe care îl studia cu un zel întru nimic mai prejos decât acela pe care îl punea pentru Platon și Homer, notase cu propria sa mână observații usturătoare. Iulian își scoase armura prăfuită, se așeză înaintea mesei de lucru și înmuie trestia în călimară pregătindu-se să scrie. Dar singurătatea sa fu tulburată. Două ștafete tocmai sosiseră, una din Italia, alta de la Ierusalim. Știrile nu erau deloc îmbucurătoare. Un cutremur distrusese orașul Nicodemiei, în Asia Mică. Bubuituri subterane,

pe deasupra, înspăimântaseră până la culme pe locuitorii Constantinopolei. Cărțile Sibilelor opreau trecerea frontierelor timp de un an [amănuntul acesta ciudat, incontrolabil, irațional sună acum ca o ironie: totul fusese prevăzut]. Ștafeta din Ierusalim adusese o scrisoare a demnitarului Alip de Antiohia, căruia Iulian îi încredințase reconstrucția templului lui Solomon. Printr-o stranie contradicție [rușii au o extraordinară sensibilitate pentru aspectul metafizic al vieții], acest adorator al Olimpului decisese să reconstruiască templul unui Dumnezeu al Israelului, distrus de romani, ca să dea de minciună înaintea lumii și a veacurilor acest adevăr al profeției evanghelice: «Piatră pe piatră nu va rămâne aici; totul va fi distrus (Mt. XXIV, 2)».

Evreii au răspuns cu entuziasm la apelul lui Iulian, iar darurile au curs din toate părțile. Planul reconstrucției era grandios. Lucrările au început numaidecât, iar Iulian încredințase supravegherea generală amicului său, instruitul și nobilul comite Alip de Antohia, fost locțiitor în Bretania.

– Ce s-a întâmplat?, întrebă îngrijorat Iulian, observând înainte de a deschide scrisoarea figura întunecată a ștafetei.

– O mare nenorocire, scumpe Cezare!

– Vorbește, nu-ți fie teamă.

– Cât timp lucrătorii lucrau la curățirea dărâmăturilor și dărâmau vechile ziduri, totul mergea bine [interesant – nu? – că lucrul mergea bine când dărâmau ceea ce era sortit distrugerii!]. Dar abia puseserăm prima piatră a noului edificiu, când flăcări sub formă de globuri de foc au ieșit din pământ răs-

turnând pietrele și arzând lucrătorii. A doua zi, din ordinul prea nobilului Alip, lucrările au reînceput. Minunea s-a întâmplat din nou. Și a treia oară la fel. Creștinii acum triumfă; helenii sunt înspăimântați și nici un lucrător nu mai vrea să se coboare în subterane. N-a mai rămas nimic din clădire, nici o piatră măcar! Totul e distrus!

– Taci, mișelule! Și tu trebuie să fii un galileean!, strigă împăratul ridicând mâna asupra ștafetei îngenuncheate. Astea sunt numai minciuni!... Vorbe!... Alip n-a găsit altul mai deștept ca tine să-l trimită ștafetă!

Rupse sigiliul, desfăcu scrisoarea și o citi. Ștafeta spusese adevărul; Alip confirma spusele lui. Lui Iulian nu-i venea să creadă ochilor; reciti cu atenție misiva apropiind-o de lampă: focul mâniei și rușinea îi îmbujorară obrajii. Mușcându-și buzele până la sânge, mototoli și aruncă papirusul doctorului Oribazy, care stătea lângă el.

– Citește!... Tu care nu crezi în minuni!... Sau comitele Alip a înebunit, sau... Nu! asta nu se poate!

Tânărul învățat din Alexandria adună scrisoarea de pe jos și-o citi cu liniștea pe care o punea în toate lucrurile. Apoi, fixând asupra lui Iulian privirea sa limpede și inteligentă [atenție, căci viața e cu trepte de înțelegere și de semnificații. Oribazy „explică" lucrurile altfel. Să vedem totuși cum se desfășoară istoria?], zise:

– Nu văd aici nici un miracol. Învățații descriu acest fenomen de multă vreme. În subteranele vechilor monumente închise și lipsite de aer vreme de secole, există gaze groase, inflamabile. [Ceea ce

poate să fie adevărat, ca fapt izolat și generalizat ca o teorie, dar aici, indiferent de explicația generală, faptul se întâmplă într-o *situație* complexă.] E de ajuns să cobori în aceste subterane cu o torță aprinsă pentru a provoca o explozie, și flăcările omoară pe cei imprudenți. Asta pare un miracol pentru ignoranți; dar aici ca pretutindeni [pasajul acesta mi se pare extraordinar de semnificativ și de adânc] lumina științei luminează tenebrele, superstițiile și redă libertate spiritului uman. Totul e superb, pentru că totul e natural și în acord cu voința Naturii. [Eu îmi dau seama ce consecințe au avut mereu de-a lungul istoriei asemenea «discursuri», platitudine a platitudinilor, a suficienței crase care împiedică orice înțelegere mai complexă și mai nuanțată a situațiilor reale.] El puse cu liniște scrisoarea pe masă și, pe sub buzele sale subțiri, alunecă un zâmbet satisfăcut de pedant.

– Da, da, sigur! spuse Iulian, nu fără un surâs amar. Firește, trebuie să te consolezi cu ceva! Totul putem explica, totul e natural: cutremurul de pământ din Nicodemia, cel din Constantinopol, profețiile din cărțile sibilinice, seceta din Antiohia, incendiile din Roma, inundațiile din Egipt. Totul e natural!... Numai că... e totuși ciudat că totul se leagă împotriva mea, pământul, cerul, apa și focul, și chiar zeii, cred!

Salust Secundul intră în cort.

– Sublime August! Ghicitorii etrusci, însărcinați de tine ca să cunoască voința zeilor, te roagă mult să aștepți, să nu treci mâine frontiera. Păsările profetice, în ciuda tuturor rugăciunilor, nu vor să mănânce, rămân abătute și nu ciugulesc boabele de orz – semn rău!

În primul moment, Iulian încruntă sprâncenele cu mânie, dar îndată ochii i se înveseliră, și râse pe neașteptate, încât toți se întoarseră către el surprinși.

– Adevărat, Saluste! Nu ciugulesc? Hm! Atunci ce trebuie să facem cu aceste animale încăpățânate? N-ar fi mai bine să le ascultăm, să ne întoarcem înapoi în Antiohia, ca să fiu de râsul galileenilor!... Știi, dragul meu amic? Du-te numaidecât la ghicitorii etrusci și comunică-le porunca mea împărătească. Sacrificatorii să arunce în gârlă stupidele lor găini. Auzi tu? Dacă nu le place acestor năzuroase, care plesnesc de grase ce sunt, să mănânce, vom vedea dacă nu cumva au poftă să bea... Du ordinele mele.

– Glumești, Cezare! Am înțeles oare bine? Vrei cu tot dinadinsul să treci frontiera mâine?

– Da, da! Și mă jur pe victoriile mele viitoare, pe măreția Romei, că nici o pasăre profetică nu mă va speria; nici apa, nici focul, nici cerul, nici pământul, nici chiar zeii! E prea târziu! Zarurile sorții au fost aruncate.

Prieteni, în întreaga natură e oare ceva deasupra voinței omenești? În toate cărțile sibilinice e oare ceva mai tare decât cuvintele acestea: «Așa vreau!». Mai mult ca oricând simt misterul vieții mele. Altădată augurii mă legau ca în ochiurile unei mreje și mă făceau prizonier. Astăzi, cred în ei și îmi râd de ei! Poate e un sacrilegiu! Cu atât mai rău! N-am nimic de pierdut! Dacă zeii mă părăsesc, îi voi renega!

După ce toată lumea s-a retras, Iulian s-a apropiat de o mică statuetă a lui Mercur, cu intenția, după obiceiul său, de a se ruga și de a arunca câteva boabe de tămâie în vasul cu trei picioare; dar, deodată se

întoarse cu un surâs, se culcă pe blana de leu care îi servea drept pat și, stingând lampa, fu cuprins de un somn liniștit și fără griji, cum se întâmplă oamenilor în preziua marilor nenorociri.

Aurora abia se arătase când se sculă, încă mai vesel decât se culcase. Trompetele sunară. Iulian încălecă și alergă pe malurile Aborului. Dimineața de Aprilie era rece. Un vânticel aducea boarea nopții de pe malurile marelui fluviu asiatic. În tot lungul Eufratului de la Circesium până în tabăra romană, se întindea flota, pe o lungime de zece stadii.

Din vremea domniei lui Xerxes nu se mai văzuse o asemenea desfășurare de forțe. Soarele arunca cele dintâi raze ale sale de dindărătul mausoleului ridicat lui Gordian, învingătorul perșilor, ucis aici de Filip Arabu. *Marginile* discului purpuriu se aprinseră deasupra orizontului liniștit al pustiului, ca un cărbune și, dintr-o dată, toate vârfurile catargelor și pânzelor se înroșiră în ceața dimineții.

Împăratul făcu un semn și masa aceea de șaizeci și cinci de mii de oameni, cu un pas egal care făcu să tremure pământul, se puse în mișcare. Armata romană începu să treacă podul care o despărțea de frontiera persană. Calul lui Iulian îl trecu de partea cealaltă, pe o înaltă colină nisipoasă a pământului dușman.

În capul cohortei palatine, umbla centurionul gărzilor împărătești, Anatol, admiratorul lui Arsinoe. Anatol se uită la împărat. O mare schimbare se putea vedea în Iulian după o lună *petrecută* în plin aer, în mijlocul muncilor de câmp, care erau salutare. Era greu să-l recunoști, bărbatul acesta războinic, cu figu-

ra arsă de soare, cu privirea tânără și strălucind de bună dispoziție, pe filosoful cu figura trasă și galbenă, cu ochii posomorâți, cu părul și barba în dezordine, cu mișcări neastâmpărate și cu degetele pătate de cerneală, ca și toga, *pe* retorul Iulian de care râdeau puștii din Antiohia.

– Ascultați! Ascultați! Cezarul are să vorbească!

Toți tăcură. Nu se mai auzii decât zăngănitul armelor, zgomotul valurilor care izbeau corăbiile și fâlfâitul mătăsos al drapelelor.

– Viteji bravi printre bravi!, spuse Iulian cu o voce puternică. Citesc pe fețele voastre o asemenea bucurie și o asemenea îndrăzneală, un asemenea curaj, că nu pot să mă stăpânesc a nu vă spune câteva cuvinte de bun venit!

Să vă aduceți aminte, camarazi: soarta, destinul lumii este în mâinile noastre: vom restabili vechea măreție a imperiului roman! Îmbărbătați deci inimile voastre; fiți gata pentru orice! Întoarcerea nu mai e cu putință. Voi fi în fruntea voastră sau în rândurile voastre, călare sau pe jos, în toate primejdiile și la toate lucrările, egal cu cel din urmă soldat, pentru că, din această zi, nu mai sunteți sclavii mei, ci prietenii meu, copiii mei!

Dacă fatalitatea mă va face să cad în mijlocul luptei, voi fi fericit să mor pentru Roma cea mare, ca marii oameni care au fost - ca Scavola și ca Horații, și ca cei mai nobili ai lui Decius. Curaj, deci, camarazi! Și aduceți-vă aminte că cei tari sunt totdeauna învingători!

Întinse apoi sabia, arătând armatei, cu un surâs, îndepărtatul orizont. Soldații ca unul ridicară armele lor, berbecii lor, strigând entuziasmați:

– Glorie! Glorie Cezarului învingător!

Galerele despicară apele Eufratului, acvilele romane zburară pe deasupra cohortelor, iar cel alb purtă într-o vijelie pe împărat în întâmpinarea soarelui care răsărea. Iar umbra rece, albastră a piramidei lui Gordian cădea pe nisip și, curând, Iulian trebui să părăsească razele luminoase și să intre în această umbră alungită a mormântului singuratic."

Începe un alt capitol, al XV-lea... M-au furat, traducând, frumusețea descrierii și vraja adevărului acestei epoci evocate cu geniu de Merejkowski. Aș fi dorit să mă țin și mai departe de litera textului, dar atunci traducerea aceasta ar lua o disproporționată amploare. Am să încerc acum mai mult să răsfoiesc paginile, pigulind – ca păsările profetice – de ici, de colo rânduri, fraze, pentru a păstra atmosfera acestor importante evenimente, importante pentru că din punctul nostru de vedere ele ilustrează minunat acel inefabil al istoriei – era să zic acel nu știu ce –, care există totdeauna în realitatea vie, adevărată, profundă a istoriei, ca și a vieții, pe care însă manualele, tratatele chiar nu se pricep să-l surprindă...

Merejkowski descrie la începutul capitolului, cu aceeași frumusețe, cum această campanie se arată a fi ca o plimbare. Mergeau, mergeau mereu mai departe „fără să întâlnească vrăjmașul". La un moment dat, pustiul a devenit amenințător, ploaia a căzut și trăsnetul a omorât un soldat. Apoi au început căldurile. Era o fericire să mergi la umbra unei cămile sau a unei căruțe. Oamenii mureau de insolație. Totul devenea trist, „picioarele se înfundau în nisip". Din

când în când vântul asalta armata „smulgând drapelele... și chiar corturile. Apoi liniștea din nou se lăsa stranie, profundă, părând soldaților speriați mai grozavă decât furtuna. Glumele și cântecele încetaseră. Tot mai departe și inamicul nicăieri! „La începutul lui mai pătrunseseră în pădurile de palmieri ale Asiriei. La Mazeprackt (...) întâlniră pe perși pentru prima oară, dar „perșii se retraseră repede, iar romanii traversară canalul care unea Eufratul cu Tigrul sub o ploaie de săgeți otrăvite". Perșii sfărâmară digurile și inundară câmpiile. Oamenii mergeau prin apă până la genunchi, mașinării întregi dispăreau prin gropi. Drumul trebuia cercetat cu prăjina. „Suntem luptători, și nu broaște să ne împotmolim în noroi", începură să mormăie lașii. Iulian mergea alături de ei pe jos, punând umărul la căruțe și, râzând, le arăta purpura udată și murdară de noroi...

Perșii râdeau de inamicii lor de pe zidurile înalte și inexpugnabile ale fortăreței Perizaborh. Dar cetatea fu luată... căldura era penibilă, oamenii și dobitoacele mureau. Apoi o altă fortăreață, Maogamalki. Lupte crâncene, teribile. Romanii credeau însă, după cucerirea cetății Perizaborh, că împăratul e invincibil și așteptau miracole.

Pentru cucerirea fortăreței Maogamalki, romanii recurseră la subterfugiul unui șanț și al unui tunel. „Vom vedea, se gândea Iulian jucându-se cu primejdia, dacă zeii mă vor apăra, dacă se va întâmpla un miracol, dacă scap, și acum, de la moarte. Și o curiozitate de nestăpânit, o sete de supranatural îl împingea să se expună (nu îi sunase încă ceasul) să ispitească soarta, cu un surâs de dispreț... Soldații îl

urmau, vrăjiți, contaminați de nebunia sa." Dar și cetatea aceasta fu cucerită după emoționante peripeții, iar din clipa respectivă nici un legionar nu se mai îndoia că, asemenea lui Alexandru cel Mare, „Împăratul nu va cuceri întreaga împărăție a perșilor până în India".

Imediat Iulian refăcu o seamă de lucrări, iar a doua zi ținu un consiliu de război care, prin planurile lui, îi înspăimântară pe toți cei de față... care ieșiră consternați... „Deodată un foc străluci în noapte. Toată lumea își ținu răsuflarea; privirile se întoarseră către împărat. El înțelese ce înseamnă focul: după inundații, iată focul. Perșii reușiseră să pună foc corăbiilor romane cu ajutorul mașinilor lor construite cu dibăcie... Iulian păli; dar revenindu-și, se îndreptă în fugă spre prima corabie venită și strigă, adresându-se armatei:

– Victorie! Victorie! Vedeți focul acesta! Au tras la mal și au pus stăpânire pe țărm. Eu am dat ordin cohortei să aprindă acest foc în semn de reușită. Urmați-mă, camarazi!"

Situația era dramatică, dar îndrăzneala împăratului reuși și de data aceasta spre uimirea tuturor, chiar a soldaților care nu pricepuseră situația de la început. Focul a fost localizat și stins.

Apoi urmă o altă bătălie cu perșii, care ținu douăsprezece ceasuri fără întrerupere. De la Traian, Vespasian și Titus, romanii nu mai obținuseră o asemenea extraordinară victorie. Întreaga armată era în sărbătoare. Numai augurii erau cu fiecare victorie a lui Iulian mai morocănoși. Încercarea de a aduce Sacrificiul legiuit de tauri nu fu cu putință, și nenumărate

semne rele se arătau, „un murmur de spaimă trecu prin toată oștirea"... „Unii erau convinși că sacrificatorii etrusci otrăviseră taurii ca să se răzbune pe disprețul împăratului pentru știința lor."

Semnele erau teribile. „Deodată (Iulian) se apropie de altar și, cu toată puterea sa, îl izbi cu piciorul. Altarul se clătină, dar nu căzu"... În sfârșit, Iulian, într-o emoție și uimire generală, răsturnă altarul. Apoi, cu brațele ridicate spre cer, și cu ochii strălucind, strigă:

– Jur pe bucuria veșnică, adunată aici, în inima mea, că vă reneg precum și voi m-ați renegat pe mine! Vă părăsesc așa cum m-ați părăsit și voi pe mine, divini neputincioși! Sunt singur contra voastră, fantome olimpiene! Sunt asemenea vouă; dar nu sunt egalul vostru, pentru că sunt un om, iar voi numai niște zei!... Încă de multă vreme, inima mea aspiră la această eliberare și, iată, acum [vorbele acestea sunt parcă o profeție, parcă altcineva vorbește prin el] rup alianța noastră. Râd acum de spaimele mele superstițioase și de profețiile voastre copilărești. Trăiam ca un sclav și aș fi putut muri ca un sclav!... Dar, iată, m-am trezit, am priceput că eram mai tare decât zeii, pentru că, sortit morții, am biruit moartea! Nu e nevoie nici de tristețe, nici de teamă, nici de victime, nici de rugăciuni! S-a isprăvit! De aici înainte, în viața mea nu va mai fi nici o singură umbră, nici un fior, nimic! Afară de veșnicul râs [asupra râsului gogolian care e o drăcie, Merejkowski are un admirabil studiu] olimpian, pe care vi-l răpesc, morților! Nimic afară de focul sacru pe care vi-l răpesc, o nemuritorilor! Viața mea va fi ca azurul fără de nori în care ați

trăit cândva și în care muriți acum, ca să lăsați locul oamenilor-dumnezei!...

Aiurează, îi spuse Hormizda lui Dagalaif, trebuie să-l ducem în cortul său".

Unii îl cred nebun, alții bolnav, ca Oribazy medicul și învățatul, căruia împăratul îi spuse:

– „Așteaptă, Oribazy, am uitat ceva... Da, da!... E lucru principal!"

Ascultă, nu spune niciodată, „zeii nu mai sunt", ci mai degrabă: „Zeii nu sunt încă". Ei nu există, dar vor exista, nu în fabule, ci pe pământ. Noi toți vom fi dumnezei; numai că trebuie pentru aceasta o mare îndrăzneală, cum încă nimeni n-a avut până acum, nici chiar eroul din Macedonia!

În urma întâmplărilor acestora, în tabără s-a iscat o mare confuzie. Unii cereau ridicarea altarului, alții moartea sacrificatorilor, iar Cezarul, într-o stare ciudată mai spunea încă: „Știi tu, savantul meu prieten, că nu e cu putință să-i ofensăm mai mult pe oameni, decât cu adevărul!".

Capitolul se sfârșește așa: „Numai galileenii nu așteptau, se strecurau pe nesimțite, pătrundeau pretutindeni, colportau zvonuri sinistre și, ca reptilele trezite din somnul iernii, încălzite la soare, șuierau fără să ostenească: Nu vedeți? Este Dumnezeu care îl pedepsește!"

Asta e istorie, începe să fie istorie și nu... literatură. Li-te-ra-tu-ră e cea de manuale, care, în fond, sub pretextul documentării și al obiectivității, e o vale a oaselor moarte. Citind-o, te poți întreba prostește, nedumerit: de ce s-au întâmplat toate acestea? – vor-

ba unui copil, vorbă care mi-a rămas în urechi: „Ca să ce?". Dacă te îndoiești, nu te mai îndoi. Asta e Istorie! Adevărul? El e mult mai degrabă așa, nu știu dacă mă înțelegi bine! Împotriva scepticilor, a reticențelor, a savanților, a considerațiilor mai mult sau mai puțin tâmpe! Dar nu îmi propun să fac o pledoarie sprijinită pe „dovezi", ci adun și instrumentez un material ca să transmit ceva, anume ce am simțit și am descoperit, trăind atâtea evenimente, că este istoria.

Dar să spicuim mai departe. Cap. XVI se deschide cu o scurtă descriere a maladiei lui Iulian, un amestec de fierbințeală, cu vedenii, cu momente de luciditate...

„Sculat brusc, Iulian își aminti că e în inima Persiei, că e împărat roman și că e răspunzător de șaizeci și cinci de mii de legionari; că zeii nu mai există, că a răsturnat altarul sacrificiilor! Se cutremură. Un fior îi scutură tot trupul. I se păru că se prăbușește în gol și că nu are nimic de care să se țină. El n-ar fi putut să spună dacă a stat așa în starea aceasta de parcă visa, o oră sau douăzeci și patru de ceasuri. Dar acum nu în vis, ci d-adevărat aude pe credinciosul său sclav spunându-i, strecurându-și capul prin ușa întredeschisă:

– Cezar! Mi-e teamă să te supăr și nu îndrăznesc să fac neascultări, dar ai dat poruncă să te anunț fără întârziere... Arife șeful tocmai a sosit în tabără...

– Arife!, strigă sculându-se. Arife!... Adu-l! Adu-l repede!

Era unul dintre cei mai bravi șefi, trimis cu un detașament ca să-și dea seama dacă armata de ajutor, alcătuită de treizeci de mii de oameni sub comanda

comiților Procop și Sebastian, nu sosea așa cum le ordonase, împreună cu trupele aliatului Arzace, să se unească cu împăratul sub zidurile cetății Ktesifonte. Iulian aștepta de mult acest ajutor de care atârna soarta armatei principale.

– Adu-l!, strigă împăratul. Mai repede... sau nu... chiar eu...

Dar slăbiciunea nu se risipise încă, cu toată surescitarea sa. Capul i se învârtea, închise ochii și trebui să se țină de zidul de pânză al cortului.

– Dă-mi vin... de cel tare... cu apă rece.

Bătrânul sclav execută repede ordinul și întinse cupa împăratului care bău încet și ieși din cort.

(...)

Arife veni. Știrile erau vai de lume. Orice nădejde în ajutorul lui Procop și Sebastian era pierdută. Împăratul era părăsit de aliații săi, în miezul Asiei. Se vorbea chiar de trădarea șiretului Arzace.

În acest moment, împăratul fu anunțat că un transfug din tabăra lui Sapor dorea să-i vorbească. Persanul se prosternă înaintea lui Iulian și sărută pământul. Era un monstru. Capul său chilug, desfigurat de torturi asiatice, cu urechile tăiate, cu nările smulse, amintea căpățânile de mort. Dar ochii săi străluceau, inteligenți și hotărâți.

Era îmbrăcat cu o haină lungă, bogată, de mătase culoarea focului, și vorbea stricat grecește; era însoțit de doi sclavi. Persanul spuse că se cheamă Arthaban, că e un satrap calomniat înaintea lui Sapor, desfigurat de torturi și că venea la romani ca să se răzbune contra regelui.

– O, Stăpâne al universului!, spuse Arthaban, fudul și mincinos, am să ți-l dau legat de Sapor, ca pe un mielușel de înjunghiat. Am să te conduc noaptea în tabără și binișor ai să-l ai pe rege aici în mâna ta, cum au copiii în mâna lor păsăruicile! Numai să-l asculți pe Arthaban!... Arthaban poate totul!... Arthaban cunoaște tainele regelui!

– Ce vrei tu de la mine?, întrebă Iulian.

– Răzbunarea! Vino cu mine.

– Unde?

– Spre Nord; de-a lungul deșertului, apoi peste munți, spre est, drept spre Suse și Hecbatan...

Persanul arătă spre orizont.

– Într-acolo! Într-acolo!, repetă el fără să-și ia ochii de la Iulian.

– Cezare! șopti Hormizda la urechea împăratului. Bagă de seamă!... omul acesta are o căutătură rea!... E un vrăjitor... un tâlhar sau... mai rău, poate... Uneori noaptea prin paraginile astea se întâmplă lucruri rele. Gonește-l... Nu-l asculta...

Împăratul nu dădu nici o atenție vorbelor lui Hormizda. El era parcă vrăjit de ochii rugători ai persanului.

– Tu cunoști bine drumul care conduce la Hecbatan?

– O, da! da!, spuse persanul cu un râs satisfăcut. Cum nu l-aș cunoaște?... Fiecare grăunte de nisip al deșertului... fiecare fântână... Arthaban știe ce caută păsările, se aude cum crește ramura de palmier, cum curg izvoarele pe sub pământ. Va alerga înaintea armatei tale, adulmecând urma, arătând drumul...

Crede-mă, în douăzeci de zile întreaga Persie va fi a ta până în India, până la Ocean!

Inima împăratului bătea să-i spargă pieptul. Să fie oare miracolul pe care îl așteptam?, se gândi el. În douăzeci de zile Persia să fie a mea! Abia dacă își mai ținea răsuflarea.

– Nu mă goni!, murmură monstrul. Voi sta ca un câine, culcat la picioarele tale! Cum te-am văzut te-am îndrăgit, Stăpâne a toată lumea, mai mult decât pe sufletul meu, pentru că ești mândru! Vreau să calci peste mine, să mă calci în picioare, și tot voi linge țărâna după picioarele tale, cântând: slavă, slavă fiului Soarelui, regelui Răsăritului și Apusului, Iulian!

Persanul săruta picioarele împăratului, iar cei doi sclavi prosternați și ei repetau după el: slavă, slavă, slavă!

– Ce să fac atunci cu corăbiile?, spuse Iulian tare. Să le las dezarmate în mâinile vrăjmașului sau să le păstrez?

– Să le arzi!, suflă Arthaban.

Iulian tresări și îl privi în chip ciudat pe persan.

– Să le ard? Ce spui?

Arthaban, ridicând capul, își cufundă privirile în acelea ale împăratului.

– Ți-e frică? Ție!... Nu, nu; numai oamenilor le e frică, dar nu zeilor! Arde corăbiile și vei fi liber ca adierea; corăbiile nu vor cădea în mâna dușmanului, iar armata va spori cu soldații luați de la flotă. Fii mare și îndrăznește până la urmă! Arde-le și în zece zile vei fi sub zidurile Hecbatanei! În douăzeci de zile toată Persia îți va aparține! Vei fi mai mare decât

fiul lui Filip, învingătorul lui Darius. Numai... arde corăbiile tale și urmează-mă!... Nu îndrăznești?

[Hm! ce spui, iubite cetitorule? Ce ispită! *În fond,* așa trebuie să se fi petrecut lucrurile, chiar dacă ochii celor de față le-au văzut altfel. Acest «altfel», când în realitate lucrurile nu se întâmplă *decât* într-un *singur* fel! E un fel *originar* de a fi, de a se întâmpla al tuturor lucrurilor, și numai cine are o profundă intuiție a lor le pricepe cu adevărat. Fără această intuiție facem ipoteze, emitem opinii și spunem, vai, câte prostii!]

– Și dacă nu sunt decât minciuni? Dacă eu citesc în inima ta că minți!, strigă împăratul prinzându-l de beregată cu o mână pe persan, și cu cealaltă amenințându-l cu pumnalul.

Hormizda răsuflă ușurat.

Câteva clipe ei se priviră fără să vorbească. Arthaban nu lăsă ochii în jos înaintea împăratului, iar Iulian încercă din nou farmecul acestor ochi inteligenți, îndrăzneți și servili.

– Vreau să mor de mâna ta, dacă nu mă crezi!, repetă Persanul.

Iulian îl lăsă și puse pumnalul în teacă.

– E grozav și e dulce a privi în ochii tăi, continuă Arthaban, fixându-l mereu pe împărat în chip straniu. Chipul tău e al unui Zeu! Nimeni nu știe încă acest lucru; numai eu singur știu cine ești tu... Nu respinge, Stăpâne, pe sclavul tău!

– Vom vedea!, murmură Iulian gânditor. De mult voiam să mă bat cu regele tău, în pustiu... Dar corăbiile...

– Oh! da! corăbiile!, murmură Arthaban. Trebuie să plecăm cât mai repede cu putință... în noaptea asta... ca locuitorii din Ktesifonte să nu ne poată vedea!... Corăbiilor le vei da foc!

Iulian nu răspunse.

– Ia-i de-aici!, ordonă el legionarilor arătând pe transfugi. Supraveghiați-i de aproape!

Întorcându-se în cortul său, Iulian se opri și ridică ochii:

– Cu adevărat? Atât de simplu și atât de repede. Simt că voința mea e ca voința Zeilor. Abia am gândit ceva și se și întâmplă.

Bucuria în sufletul său creștea; surâzând, își puse mâna pe inimă ca să-i astâmpere tumultul".

(...)

Iulian se hotărăște să ardă corăbiile. Se produce o răzmeriță. Prietenii și sfetnicii sunt înmărmuriți ca în fața unui act de nebunie, dar ceva tiranic se întâmplă peste capul tuturor, peste puterile, peste judecata, peste posibilitățile tuturor, chiar ale împăratului. Se execută *ceva,* instrumentându-se nebunii, cumințenii, eroisme, neputințe, lașități. Istoria se *face* cu oameni, nu o fac însă oamenii, și asta se vede în aceste pagini în mod admirabil, convingător. Corăbiile au ars, iar toate imprecațiile au fost zadarnice. Răzmeriță se apropia ca o furtună, legionarii urlau.

– „Să strige!, spuse Iulian foarte liniștit. Bieții copii! Unde vor ei să se ducă fără mine? Auziți? Iată de ce am dat foc corăbiilor, ultima nădejde a lașilor și a leneșilor. Întoarcerea nu mai e cu putință, afară de vreun miracol. Acum sunteți legați de mine pe viață și pe moarte. În douăzeci de zile Asis va fi a noastră... V-am înconjurat de spaime pentru ca să învingeți totul și să deveniți asemenea mie. Bucurați-vă!

Vă voi conduce, ca Dionis, să străbateți lumea și veți fi stăpânii oamenilor și ai Zeilor!... Veți fi dumnezei voi înșivă!"

Ne putem gândi, în definitiv, că lucrurile se petrec ca și cum ar exista o chemare uriașă, irezistibilă adresată oamenilor, din veci, o chemare ca fiecare să-și trăiască viața, să-și joace *rolul,* nu ca într-un teatru, ca într-o comedie, ci rolul lui într-o iconomie a existenței; a mântuirii, ca să vorbim un limbaj creștin, și mai departe, și mai precis. Viața lui Hristos, în tot contextul său atestă o asemenea concepție și e destul de tulburător să constatăm că El nu a murit până nu a împlinit, cu o rigurozitate de coincidențe geometrice, până în cele mai mici amănunte, *rostul* său, să spunem din nou: rolul său.

Pentru cine poate să-și dea seama că viața unor oameni e plină de semnificații, iar a lui Hristos de toate semnificațiile majore ale vieții, ale existenței, atunci acela poate să înțeleagă caracterul de exemplaritate, de unicitate și desăvârșire al vieții lui Hristos, precum și că Mântuirea Lumii e, la un anumit nivel, o problemă de *riguroasă*, de *absolută* realizare a *adevărului.*

Pentru noi ceilalți, de o înțelegere mai relativă sau mai mediocră, extraordinar îmi apare faptul că, deși derogăm înspăimântător de la *rolurile noastre* – la limită de la destinul nostru, de la chemarea noastră de a fi sfinți, căci e scris: „Fiți sfinți precum tatăl vostru cel din ceruri sfânt este" –, totuși *rolurile* acestea, într-un chip destul de ciudat, se realizează, în sensul că aducem o contribuție bună sau rea, mai

limpezită sau mai întunecată, la un vector care străbate istoria, viața noastră comună cu o destinație care s-ar putea să ne apară totuși din ce în ce mai clară. Nu știu cum să spun, de altfel nu e nici ușor, dar parcă toate existențele noastre se adună într-un fel destul de curios, ca să dea niște rezultate care pot și merită o interpretare și care într-o perspectivă, care nu poate fi eliminată ca fantezistă, permite chiar o deslușire a unei ordini pe care am numi-o a adevărului.

În acest sens, aceste pagini pe care le-am folosit în mod amplu, le socotesc pagini de *istorie.* Ele descoperă un sau chiar sensul istoriei. S-au petrecut oare lucrurile așa cum le înfățișează Merejkowski? Evident, oricine e liber să pună această întrebare, la urma urmei inevitabilă. Eu știu că sunt mulți care mereu își pun o asemenea întrebare cu prilejul tuturor întâmplărilor și rămân la ea fără să poată trage vreodată vreo concluzie sau vreun învățământ pentru comprehensiunea vieții sau a istoriei. Nedumerirea, perplexitatea, neputința de a străbate prin poarta care le stă închisă dinainte se repetă mereu, și mereu. Ei apar ca plini de prudență, de înțelepciune, pentru unii. Ei nu se... hazardează, e drept că nici nu înțeleg vreodată mare lucru din ceea ce se întâmplă mereu sub nasul lor. Ei n-au niciodată destule documente ca să înțeleagă și să se pronunțe. Toate evenimentele îi surprind, și-i depășesc. Documente? Fapte? Ele nu lipsesc niciodată, dar interpretarea e dificilă, ca orice interpretare, chiar în domeniul științelor exacte. O îndrăzneală, și fără ea nimic nu se poate face valabil sau înțelege efectiv, e necesară, totdeauna necesară.

Ea, această îndrăzneală despre care vorbesc, nu este însă niciodată arbitrară, fantezistă, lipsită de orice acoperire, ci stă pe o intuiție, pe o genială intuiție uneori, care și ea e o problemă de informație, de meditație, de observație, de exercitare, de pasiune pentru adevăr, îndrăzneala aceasta transcende aparențele, ca să surprindă o realitate mai fină, o structură mai acoperită. „Personajele dramei" există totdeauna, desfășurarea lor poate fi fragmentară, întreruptă, ezitantă, dar unii care observă bine aceste personagii pot citi pergamentul istoriei chiar dacă scrierea, caligrafia e deficitară, iar textul este incomplet. În lumina acestor deocamdată sumare considerații, paginile lui Merejkowski mi se par extrem de semnificative și ele oferă sigur o înțelegere a evenimentelor de care se ocupă, astfel încât aceste evenimente să poată fi integrate unei viziuni și unei interpretării articulate a istoriei.

În aceeași perspectivă, dar dintr-un unghi complementar de vedere, aș putea spune că derogarea de la rostul nostru istoric măsoară inexistența noastră, nimicul nostru, prisosul care suntem, neantul nostru.

Așadar, corăbiile au ars într-un context de nebunie, de neputințe și de ceva mai presus de puterile oamenilor. Aproape imediat se descoperă că Arthaban nu e un satrap, ci un înșelător, dar Iulian înțelese, privind flota în flăcări, că nici o putere omenească nu mai putea stăvili dezastrul. Un vânt violent consuma atâtea planuri nebunești. Urmează momente de teribilă confuzie, de strigăte, de amenințări,

de opinii contradictorii, de refuzuri: „Patria! patria! nu vom merge mai departe!".

Nu vor merge mai departe! Și totuși! Se simt pierduți, își dau seama că perșii i-au prins într-o cursă. Alții se gândesc la triumful galileenilor, care l-au blestemat pe Iulian. Unde poate să ne conducă un nebun posedat de demoni? – se întreabă alții.

Iulian în vremea asta e ca într-un vis, nimic văzând, nimic auzind. Speranța sa e într-un miracol, și un miracol se va întâmpla, dar care?

Când am citit romanul, mai demult, documentul acesta adăugat acum mi-a plăcut și l-am reținut, dar nu mi-am dat chiar atât de bine seama de valoarea lui ca acum când îl cercetez cu amănuntul și când traduc pasaje din el. Romanul nu e numai pătrunzător și frumos, ci este extraordinar. Aproape la fiecare propoziție ar fi ceva de observat, de reținut, de meditat ca finețe psihologică și mișcare pe liniile majore ale înțelesurilor istoriei și vieții, ale unui om și unui popor. E o remarcabilă evocare. Dar să urmărim obiectivele noastre principale.

Armata a refuzat să meargă mai departe. Să ne întoarcem. Nu numai galileenii, dar și păgânii erau convinși că pe capul împăratului era un blestem, că Eumenidele îl urmăresc. Cărțile Sibiline și Apocalipsa, augurii etrusci, creștinii, îngerii, zeii, toți se uneau ca să piardă dușmanul comun. Iulian însă tot nutrea speranța să dea o bătălie cu perșii înainte de a abandona partida, dar perșii nu se mai arătau deloc, voind să slăbească la maximum armata romană. De fapt,

asiaticii așa au procedat totdeauna, sustragerea de la o bătălie decisivă și urmărirea creării unui gol, a unui vid psihologic, pregătirea unui dezastru subtil al dușmanului. Ei își ruinează adversarul în temeliile lui sufletești, ca să nu spun metafizice. Soldații lui Iulian mărșăluiau printr-un pustiu, mort, fumegând. Foametea începu. Apoi băltoace, noroi, țânțari, tăuni, muște veninoase, calamități peste calamități. Nori deasupra animalelor, care se lipeau ca niște lipitori de pielea transpirată a legionarilor.

„Astfel ei mergeau flămânzi, slăbiți, cu un pas șovăielnic, cu capul în jos, între un cer neîmblânzit și un pământ ars, cătrănit. Li se părea că Anticristul, omul condamnat de Dumnezeu, îi adusese în aceste locuri blestemate, ca să-i piardă... bârfeau șefii... plângeau ca niște copii... mulți căzură... În jurul împăratului stăteau aruncate în dezordine suluri de pergament și Evanghelia. El se pregătea din nou să lucreze la opera lui favorită: *Împotriva creștinilor*... Iată că în cortul său apăru Arsinoe, o fată travestită în călugăr.

– Ei, fată, ai aflat la ei ceea ce căutai?

– Nu. Urme de lumină, aluzii, presimțiri, ca de altfel pretutindeni.

– Spune tot!, o ruga împăratul ai cărui ochi străluceau de speranță și de recunoștință.

– Ce pot să știu?, răspunse ea molâu. Vezi tu, prietene, căutau libertatea sufletului, dar ea nu există acolo!

– Da, da! Nu e așa?, triumfă Iulian".

Evanghelia... *Împotriva creștinilor*... Acum Arsinoe, o femeie... Ele, sau și ele sunt prezente peste

tot... Se împletesc multe ițe și multe ciudățenii... Ispite și punți. Să reluăm dialogul.

– „Acum, Arsinoe, și tu îl urăști?

– Nu, de ce?, răspunse ea cu simplitate. Pentru ce să-l urăsc? Înțelepții Heladei nu se apropiau și ei de ceea ce propovăduia galileanul?

(...)

– Nu, nu! Trebuie să-ți spun tot!, spuse tare Arsinoe. Ascultă!... Știu că Îl iubești!... Taci, așa este, și aici e blestemul tău! Împotriva cui te-ai răsculat tu? Ce dușman ești tu pentru El? Când buzele tale blestemă pe cel Răstignit, inima ta Îl dorește! Când tu lupți contra numelui Lui, atunci ești mai aproape de El...

(...)

– Pleacă, Arsinoe. Uită tot ce ți-am spus... Umbra Răstignitului e mereu între noi."

Și adevărul e că umbra Lui e mereu printre oameni, între oameni și chiar între fiecare și el însuși. S-ar putea, ca în ultimă instanță, asta să fie toată Istoria!

„Arsinoe căzu în genunchi înaintea lui.

– Pentru ce? Pentru ce? Ce faci? Ai milă de tine, câtă vreme nu e prea târziu! E o nebunie. Revino, sau atunci...

– Sau atunci voi pieri, asta vrei să spui, Arsinoe? Fie! Voi urma drumul meu până la capăt, oriunde m-ar duce!"

Nu crezi că în viața fiecărui om e o luptă a semnelor care parcă vor să-i arate *Calea*, Calea Mântuirii, a rezolvării, să-l apere de primejdiile pe care discernământul nostru obișnuit nu e în stare să le deslușească?

În cele din urmă are loc o luptă cu perșii. Iulian e rănit de o săgeată înfiptă în coapsa lui. E dus în cortul său... Mai reținfragmentul acesta de dialog.

– „Vedeți! Mai pot încă... Repede! Sabia, ghioaga, calul!

Victor îi întinse sabia și ghioaga. Iulian le luă și, șovăind, ca un copil care nu știe încă umbla, făcu câțiva pași. Rana se redeschise, el lăsă să cadă armele, se prăbuși în brațele lui Oribazy și Victor și, ridicând ochii, strigă cu un liniștit dispreț:

– S-a isprăvit!... Ai biruit, Galileene!"

Deși aș putea să mă opresc aici, nu numai pentru că este o concluzie patetică, dar și pentru că este efectiv o concluzie, totuși am să mai stărui o clipă pentru ca tabloul să fie complet, căci viața și istoria nu sunt numai patetice, ci și banale, ori triviale, amestecate, ceea ce nu însemnă că nu pot fi descifrate filoanele lor majore și semnificative. Din amvonul unei biserici, predicatorul Theodorit: „Vreau ca pe un stâlp al infamiei să sap pentru generațiile viitoare istoria ticălosului renegat Iulian. Toate veacurile și toate popoarele să citească inscripția mea și să tremure înaintea dreptății lui Dumnezeu!... Vino! Vino aici, călăule, șarpe al înțelepciunii! Astăzi, noi toți te ocărâm; toți uniți, fraților, să ne bucurăm, să izbim din timpane și să cântăm cântecul Myeiamei cu distrugerea Egiptenilor în marea Roșie. Să se bucure pustiul, ca și Biserica! Iată, mă îmbăt de bucurie! Unde sunt victimele tale, ceremoniile tale, misterele tale, împărate? Unde sunt invocațiile tale și ghiciturile? Unde e gloria Babilonului? Perșii și Mezii? Unde sunt zeii care te întovărășeau, apărătorii, Iuliane? Totul a dispărut, totul te-a înșelat, totul s-a topit!

– „Ah, draga mea, ce barbă!, observă o patriciană în vârstă și boită, care se afla lângă Anatol, aplecându-se spre vecina sa. E de aur, de aur roșcat!

– Da, dar dinții?, replică prietena.

(...)

– N-ar trebui să pierdem circul... au să fie ursoaice aduse din Bretania. Da, una se cheamă Mica Aurea și cealaltă Inocența. Le hrănește cu carne de om. Și pe urmă o să fie și gladiatori!

– Doamne Hristoase! Nu trebuie să pierdem chestia asta! Să nu mai așteptăm sfârșitul, să mergem repede că nu mai găsim locuri!"

Amare ironii! De la rafinamentele lui Iulian Apostatul, care voia să salveze o ilustră antichitate de barbaria, de primitivitatea, de ignoranța, de fanatismul distrugător al... galileenilor, și până la banalele discuții din stradă și dintre mulțimea oamenilor vulgari, ce distanță!

Așa e, și totuși! Viața și istoria ne stau mereu în față cu secretele și caleidoscopul lor de imagini, nedumeriri și paradoxuri! De fapt, nu sunt numai ironii, căci trebuie să ne aducem aminte de vorbele Apostolului: „Dumnezeu a ales pe cele proaste ca să dea

de râs pe cele înțelepte, și pe cele slabe ca să dea de râs pe cele tari, și pe cele ce nu sunt ca să rușineze pe cele ce sunt, ca nici un trup să nu se mândrească".

Când pe stradă s-au anunțat ursoaicele, Theodorit a rămas aproape singur, bisericile s-au golit. Oamenii alergau, se înghesuiau, călcau în picioare femeile, copiii, își pierdeau lucrurile. Poporul... acesta, care trebuia în zilele noastre să devină o obsesie. Înainte de deschiderea jocurilor în amfiteatru, demnitarii Antiohiei aduseseră în loja imperială statuia de bronz a noului împărat Iovian, ca poporul să se desfete privind pe noul suveran. Demnitarii sărutau picioarele statuii. Mulțimea râdea de împăratul mort, numindu-l în batjocură filosoful, înțelepciunea lui Platon și a lui Chrisip! Jupiter și Phebus nu te-au protejat! Iată-te în ghearele dracilor... Blestematule!

În vremea asta Mica Aurea – numele acesta însemnând mititica, drăguța – doborâse gladiatorul și mușca din el hălci de carne. Poporul răspunse printr-un răget omenesc amestecat cu cântece de slavă lui Dumnezeu. Ce încurcătură de sentimente, ce confuzii de planuri de conștiință! Ei vedeau în toate triumful credinței lor. Anatol, un rafinat, nu mai putu suferi nici spectacolul, nici „duhoarea poporului" și ieși în stradă, apoi se întoarse acasă. Noaptea, lumini, lampioane, torțe, gălăgie. Anatol, cu un surâs amar, ridică brațele la cer și strigă: „Cu adevărat ai biruit, Galileene!".

Sfârșitul acesta s-ar putea să apară cam ambiguu, cam bizar, să sune ca o ironie, aproape ca o blasfemie, acest „Cu adevărat ai biruit, Galileene!" în mijlocul cântecelor de soldați care petreceau beți cu mujeri stricate, într-o atmosferă de miros puturos de seu și de torțe aprinse împrejurul unei ursoaice cu un om sfâșiat în gură. Sună cam curios, parcă, mai ales că e într-un contrast izbitor cu Iulian înfrântul, reprezentantul unei lumi pe care ne-am obișnuit a o considera plină de frumusețe, de distincție, de noblețe, de înalte gânduri, deși e sigur că în această imagine e mult romantism naiv, pe care multe secole n-a reușit să-l risipească, lumea păgână rămânând pentru mulți încă încărcată de atâtea ispite intelectuale și de atât farmec!

Desigur, nici eu n-aș ști să spun, fără vreo urmă de rezervă, ce a fost în intențiile lui Merejkowski când a scris paginile acestea minunate, covârșitor de convingătoare, dar e infinit probabil că prin geniul său s-a rostit viața cu realitățile ei profunde, cu palpitațiile ei tainice, mai bogată și mai veridică decât eventualele lui socoteli. Mai e adevărat că autorul, ca toți rușii, chiar foarte pravoslavnici, nu ocolește ispita unui joc neclar, primejdios, conul acela de penumbră care însoțește scrisul, manifestarea aproape a oricărui creator rus. Dar cine ar putea să conteste că omul, viața sa se dezvăluie mai ales în asemenea primejdii sau în asemenea jocuri de umbre și lumini puternice. În orice caz, contrastul acesta în care sfârșește povestea unui palpitant crâmpei de istorie, clarobscurul, paradoxul, chiar ironia ambiguă, uimirea aceasta restituie misterul neistovit al vieții, al istoriei, comunică inexprimabilul păienjeniș de ițe care ne întâmpină ori de câte ori scrutăm evenimentele vieții și ale istoriei. Știu chiar că oamenii cumsecade cu suflete drăguțe, cu nasuri subțiri, cu sentimente distinse sunt chiar contrariați când, după

măsura lor obișnuită, nu biruie ceea ce socotesc ei a fi frumos, nobil, măreț. Cum de biruie adeseori răul, urâtul, minciuna, strâmbătatea? Cum de biruie absurdul, marele scandal? Numai că în aceste constatări se amestecă mereu, în doze felurite, adevărul cu aparențele înșelătoare, așa că nu orice minte e în stare să descifreze care este cu adevărat realitatea, și mai puțin rezultatele, consecințele. Un fapt mai presus de orice îndoială e că între viziunea apocaliptică a istoriei și cea progresistă, Istoria seamănă cu cea dintâi. Apoi nu poate fi vorba de o înțelegere a evenimentelor istorice unde nu apar criterii și semnificații spirituale, pentru că nimic nu se întâmplă ca să nu aibă o semnificație spirituală, să nu fie, în cele din urmă, o contribuție la elucidarea procesului spiritual în care sunt cuprinse lumea și istoria. De asemenea, nu putem face abstracție de faptul că un cuvânt atribuit lui Hristos e cu atât mai autentic cu cât e mai... absurd. Evident, e vorba de o absurditate pe linia declarației că înțelepciunea lumii acesteia este nebunie înaintea lui Dumnezeu, și că socotelile oamenilor nu prea se potrivesc totdeauna cu ale Lui. De asemenea, nu cred că se poate face abstracție de faptul că Hristos a declarat: „Eu am biruit lumea!". Adică Viața va birui, a și biruit, așa că în economia istoriei trebuie să se întâmple ceea ce asigură, până la încheierea unor socoteli, biruința Vieții. Înlăuntrul acestei perspective e necesar să se țină seama că lupta, lupta valorilor nu se dă numai în arena istoriei lumii, ci și în interiorul, înlăuntrul nostru, și invers, ca un fenomen de corespondențe și de rezonanțe.

Dar să nu împingem până la false clarități comentariul, să nu sterilizăm bogăția nesfârșită a textelor pe care le-am citat, nici a gândurilor care le-a însoțit și din care am notat numai crâmpeie. Pe cât m-am priceput, am încercat să fac anumite sugestii, să deschid niște perspective. În fond, cu virtuți sau cu cântece de destrăbălare, cu ursoaice sau fără ursoaice, cu filosofi sau cu pezevenghi – acestea sunt într-o foarte mare măsură probleme *personale*, adică ale fiecăruia dintre noi, – în lume trebuie să biruie *Adevărul*. Ce fac oamenii, fiecare individual, asta e o problemă a libertății fiecăruia, a dramaticei libertăți a fiecăruia. Extraordinar rămâne *faptul* acesta: orice condiții oferim noi, virtuoși sau păcătoși, iscusiți sau imbecili, *Adevărul* – și Adevărul e Hristos – biruie. El a și biruit „lumea".

Iar lucrul acesta e teribil!

Libertatea ca esență a istoriei

Istoria e *dramatică* – e o *dramă*, am să adaug – o *Pasiune*. Istoria e dramatică cum e orice viață profundă, adevărată, pentru că esența ei e libertatea; mai exact, paradoxul libertății.

Nu e potrivit să vorbim acum despre această misterioasă libertate din adâncul adâncurilor existenței, dar nu ne-am înțelege bine dacă nu aș da totuși câteva frânturi de gânduri din care socot că reiese paradoxul unei istorii determinate înlăuntrul unui joc fabulos al libertăților omenești. Aici, ca și în viață, la un examen mai atent aflăm că *ansamblul* e necesar, în vreme ce amănuntul nu e: sau nu e așa cum îl credem noi. În orice caz, țin să spun din capul locului că libertatea nu presupune o autonomie de felul celei pe care concepția spengleriană o atribuie Culturii. Autonomia e sentimentul care nu poate crește decât din patrimoniul lucrurilor materiale, și încă! Pentru omul spiritual, autonomia e un non-sens, pentru că, cu cât un om e mai spiritual, ca să zic așa, mai înșurubat în ordinea valorilor spirituale, cu atât el se simte mai dependent, în sensul de participare, de împărtășire dintr-o prezență. Aș spune așa: ceea ce corespunde autonomiei e sinuciderea, iar ceea ce corespunde libertății – ca problemă de limită – e martirajul, dăruirea din dragoste și din credință absolută, lui Dumnezeu. Autonomia, ceea ce e totuna

cu a fi de capul tău, e egoismul sălbatic sau disprețul, e îndoiala, e bunul plac, e în cele din urmă falimentul. Libertatea e dramatică, e o suferință, dar e o realizare, o plinătate, o afirmare, e ceva din care cresc semnele pozitive ale vieții. Noi, cobaii atâtor regimuri de teroare și arbitrar, suntem cei mai în măsură să înțelegem profund că nu e cu putință să se facă ceva temeinic fără libertate, cu suprimarea totală a libertății, pentru că, în fond, un asemenea regim nu respectă viața, nu crede că viața, prin geniul și imprevizibilul care o caracterizează, are ceva de spus. Aceste regimuri nu respectă o economie dată în organicitatea dezvoltării normale, creatoare a vieții. Noi ne-am putut convinge că un guvern care vine cu un program gata făcut, lipsit de suplețe, pentru îmbunătățirea existenței sociale este un guvern care sigur va folosi ca metodă tortura. Cine nu respectă viața și libertatea nu se poate să nu recurgă la silnicie și teroare. Autonomia, sinuciderea, este fața satanică a libertății. Pentru mine, mărturisesc, libertatea e faptul cel mai misterios din câte îmi pot închipui, e taina cea mai greu de tradus în cuvinte obișnuite. Și e desigur semnificativ că libertatea aceasta esențială, ca să nu devină o anarhie, trebuie să fie în același timp și dragoste; trebuie să fie libertatea dragostei.

Dacă libertatea pe care o poate cunoaște omul obișnuit (libertatea cealaltă, la limită fiind a sfântului) are tendința de a deveni ceva fără *măsură*, ceva care refuză limitele, ceva care refuză condițiile (condițiile libertății, ceea ce numai în aparență e un paradox), e pentru că natura omului e în păcat. Chiar păcatul, așa cum îl prezintă cea mai veche meditație

asupra lui, e în cele din urmă tot un refuz al unei condiții, nerecunoașterea unei dependențe, un act făcut de capul omului singur, izolat.

Libertatea nu este „Vivre, c'est faire ce qu'on veut", cum spune Valéry sau Marele Inchizitor al lui Dostoievski, „totul e permis!", să faci ce poftești (ce semnificativă devine expresia aceasta dacă ne amintim că Eva a *poftit* mărul), pentru că libertatea nu este un romantism sau aspectul unei iluzionări, al unei ficțiuni, ci e caracteristica dominantă a unui simț al concretului, al realității în înțelesul riguros și cuprinzător al termenului. Mi s-a părut totdeauna foarte curios să aud vorbind de realism fără să se țină seama de *toată* realitatea, adică fără să se facă parte și zonei aceleia de necunoscut. Poate fi libertate când omul se comportă față de el însuși și față de alții ca și cum el ar fi totul, ca și cum el ar fi fost cerul și pământul? Omul care se substituie totului e nebun.

Istoria e adeseori răvășită de oameni care își iau libertatea să dispună de lumea aceasta ca și cum lumea ar fi fost făcută de ei sau i-ar fi așteptat pe ei ca să-și afle rostul. Ori *Libertatea*, în ultimă analiză, nu poate fi decât *necesitatea* de a face voia lui Dumnezeu, a face adică *ce trebuie*, a respecta – dar nu poți să le respecți dacă nu le cunoști – niște condiții date, fundamentale, care sunt și rămân temeiurile lumii, ale existenței materiale și spirituale. Libertatea aceasta, care în chip paradoxal este necesitate, este o alergare, e într-un efort disciplinat al clarității și înțelegerii, în sensul de informație și cunoaștere, este un angajament integral în actul de realizare personală, în care resimțim conștiința unei totale responsa-

bilități. Libertatea aceasta devine generatoare de acte autentice, originale, profund conforme cu noi înșine. Omul „modern", pe care eu îl consider depășit la ora actuală, deși e mereu vedetă pe scena social-culturală, nu prea pricepe asemenea lucruri. El are mentalitatea unui parvenit – acum cam scăpătat – zăbăuc, aiurit, îmbătat de bogăția neașteptată a invențiilor pe care știința i le-a aruncat în cap, lovindu-l parcă cu leuca! Un anumit realism al vieții de azi l-a plesnit cu atâta violență, încât literalmente nu mai știe ce să creadă, ce să facă, nu știe de unde să mai prindă firul care să-l poarte prin ceea ce îi apare un labirint. Profeții mincinoși ai începutului veacului trecut l-au legănat în dulcile ficțiuni ale unui progres mecanic, inevitabil, trecându-i pe dinaintea ochilor hipnotizați cromolitografia unui rai pământesc. În adevăr, cum i s-a prezentat piesa? Mai întâi progresul științelor trebuia în mod automat și inevitabil să rezolve... misterele existenței, savantul să-i aducă pe tipsie secretul universului, totul nemaifiind decât o chestiune de timp. Cine se mai îndoia, la începutul secolului trecut, că știința nu va oferi, chiar celui din urmă neghiob și gură cască, elixirul vieții și piatra filosofală? Sociologul era convins, mai ales sociologul, de perfecționarea indefinită a condiției umane, iar filosofii inspirați de Auguste Compte vedeau toți desfășurându-se la picioarele lor raiul coborât din ceruri, în sfârșit demistificat, pe pământul în care, iar în sfârșit, omul își înfipsese picioarele și mintea care rătăcise destul prin coclaurile metafizice. Începea, în sfârșit, o epocă de aur materialistă, izbăvită de toate obscurantismele și de toate prejudecățile care permiteau

omului să nu mai dea vrabia din mână pe cioara de pe gard! Așa s-a ajuns la o politică și la o cultură care nu mai urmăresc decât scopuri strict materiale, pământești, închise într-un cerc stupid și suficiente lor însile. Ce urmărește politica? Se răspunde: prosperitatea și de fapt succesul material al Statului, care exploatează totul, inclusiv omul, ca pe niște obiecte. Omul e pe rând sclavul naturii, al statului, al clasei, al tehnicii, al societății „organizate", pe rând și în același timp. Politica a ajuns să slujească o idolatrie a Statului, pentru care scop orice mijloc e bun: perfidia, minciuna, injustiția și chiar monstruozitatea. Pe de altă parte, economicul, urmărind și el dobândirea și mărirea nelimitată a bogățiilor – de la răsărit la apus toți strigă: măriți producția! –, și în domeniul acesta orice mijloc oricât de inuman, sau abuziv, sau chiar distrugător, e „bun".

Omul acesta economic a invadat deocamdată istoria, a invadat-o tocmai acum, la sfârșit de mileniu, devorând dublura morală a omului, pentru ca falimentul unei asemenea concepții să fie total, pentru ca experiența să fie totală.

Această fizică politică și economică a imprimat o anumită linie de mișcare oamenilor și lucrurilor, în această perioadă a istoriei. S-ar putea arăta aici, în această ordine de idei, în ce fel cultura e naturală – cum o consideră Spengler – și în ce măsură, fiind naturală, e opera spiritului și a libertății. S-ar putea de asemenea vedea cum, *trebuind* să fie pe linia *naturii*, a firii, a firescului, în sens de creație, de rod normal, poate totuși să se abată, să deroge, să ajungă la grave perversități.

Dar să ne întoarcem din nou la libertate, pentru că s-ar putea părea curios că un om cu o viziune religioasă insistă atâta asupra caracterului și rolului fundamental pe care îl joacă libertatea. Nu e oare – s-ar putea ivi întrebarea – mântuirea o formă a determinismului? Aș răspunde: da, fără prea multă teamă de a crea o confuzie pentru că, nădăjduiesc, s-a văzut în ce sens paradoxal aș zice da. Dacă ar fi însă nevoie de un spor de preciziune, aș spune nu, mântuirea nu implică un determinism, *ci niște exigențe*, un maximum de exigențe. Această exigență a adevărului, cum am atras atenția, a fost resimțită în chip tragic, pentru prima oară în istorie, de poporul evreu, de Israel. Așadar, istoria e și determinată – implică adică niște exigențe –, dar e și opera libertății umane. O comparație poate ar fi necesară. Aș spune atunci, ca să ne înțelegem mai deplin, că istoria seamănă cu viața care ne este dată și pe care, fără să știm cum și fără să *cunoaștem* în chip lămurit implicațiile ei, nu noi ne-o dăm. Ea însă nu ne este dată gata făcută, ci fiecare – e ca o sarcină personală, ca o misiune, ca o obligație – trebuie să o *realizăm*. Ce anume trebuie să facem, cum trebuie să o realizăm, ni s-a spus odată, și nu mai suntem dădăciți în fiecare clipă, așa că nu resimțim vreun fel de obligație imperioasă de a face ceva determinat. Fiecare e liber *să decidă* singur, după răspunderea și priceperea lui, și vrednicia lui, ce urmează să facă. Astfel, oamenii se înșiră între două extreme: omul întâmplător care va realiza – termenul nu mai e potrivit – o viață întâmplătoare, căruia i se poate întâmpla orice; și, la capătul celălalt, sfântul, călăuzit de exigențele adevărului, din liber-

tate și dragoste, care își va modela viața ca o capodoperă. Viața sfântului fiind organizată, având adică o profundă organicitate, în perspectiva ei exterioară nu se vor putea produce decât *anumite* evenimente, care vor fi reflexul celor ce se petrec înlăuntru, într-o economie interioară.

Istoria, mai exact epocile ei, văzute ca o transcriere, ca un reflex al evenimentelor, al întâmplărilor din sufletul oamenilor, convingeri, aspirații, bune, rele, confuze, concepții, erori, va fi și ea alcătuită, ca o rezultantă, din perioade haotice, stupide, constructive, întâmplătoare, sau din perioade care aspiră la un *stil*, la o expresie mai completă, mai articulată, mai fidelă cu ceea ce sunt oamenii într-o perioadă dată. Nu este deci imposibil sau peste puterile noastre să ne construim o viață mai conformă cu ceea ce suntem sau aspirăm să fim, și să putem spune, la un moment dat, că ea a avut un sens, un rost, precum o putem trăi în dorul lelii, întâmplător, cu un bilanț care va fi neantul sau nimicul... Vom fi trăit ca și cum n-am fi fost, fără să lăsăm o urmă. Putem de asemenea construi istoria, contribui la realitatea ei, la sensul ei, sau, dimpotrivă, o putem trăi ca un fapt mai mult biologic, și atunci totul va fi ca și cum n-a fost.

Repet, insist: istoria, ca și viața, are niște implicații, include niște date, fundamentale, ireductibile. Avem libertatea de a le cunoaște, de a le sluji, de a le ignora, sau a ne închipui că le putem eluda sau încurca. Istoria, ca și viața, în ansamblurile ei, promovează ceva, chiar peste capul nostru, într-un fel și chiar împotriva noastră. E tema dramatică inclusă în textura istoriei.

Implicațiile fundamentale ale istoriei

Să ne întrebăm însă acum care sunt aceste implicații, aceste date fundamentale ale istoriei? Vom vedea atunci dacă, așa cum se încearcă de câteva decenii, este posibilă separarea completă a planului politic de ordinea spiritului și dacă nu cumva aici e o gravă eroare, pentru că în realitate puterile spiritului – îngăduie să spun Dumnezeu – lucrează *permanent* în lume.

Iată, noi, oamenii vremurilor acestora – mă refer la situația câtorva generații –, ne-am obișnuit a face foarte mare caz de *idei*. Spunem: e un intelectual!, e plin de idei! – și ni se pare că aceasta e totul, e esențialul. Nici nu ne putem închipui că am cunoaște un om dacă nu cunoaștem ideile sale. O întrebare, însă: omul înseamnă ideile pe care le are, sau omul e ideea pe care o întrupează? Naufragiul atâtor intelectuali pe care i-am văzut bătuți, clătinați de toate vânturile nu mai lasă nici o îndoială asupra răspunsului. Însă lucrurile acestea le aflu admirabil exprimate de Ortega Y Gasset: „Dar nu este viață omenească, viață care să nu fie mai întâi așezată pe anumite credințe fundamentale, care să nu fie într-un fel *edificată*, clădită pe aceste credințe fundamentale. Aceste credințe fundamentale nu ies la iveală la cutare oră sau în cutare zi a vieții noastre; acestea nu sunt de fapt idei, gânduri, păreri pe care le avem,

nu sunt nici raționamente. Ele sunt cu totul altceva și formează fondul temeinic al vieții noastre, și nu caracterul unui conținut particular care ar fi situat în interiorul acesteia. Credințele acestea sunt ca săpate în substanța vie a alcătuirii noastre, sunt ca o amprentă, ca un sigiliu pe care îl punem pe toate manifestările noastre. Ideile întâmplătoare – scrie mai departe Gasset –, și intră aici și acelea științifice cele mai riguroase, putem spune că noi le producem, că *noi* (s.m.) le susținem, că *noi* le discutăm, că *noi* le propagăm, că *noi* le combatem și că suntem în stare să murim pentru ele. „De fapt pentru... idei nu se sacrifică, nu moare nimeni, dar pentru concesii, pentru hipnoze, da". „Dar ceea ce ne este cu neputință e... să trăim din ele. Ele (ideile) sunt opera noastră, ceea ce presupune deja viața noastră, viața noastră ale cărei așezări sunt credințele, pe care nu le producem noi, ci suntem aceste credințe.

Sunt, prin urmare, idei *cu care* ne întâlnim și idei *în care* ne întâlnim, în care ne regăsim. La aceste credințe nu ajungem prin efortul (aș împlini adăugând: exclusiv) al înțelegerii noastre, ci ele sunt acelea care operează în adâncurile noastre când începem să ne gândim la ceva. De aceea nici nu le formulăm de obicei, ci ne mărginim să facem o aluzie la ele, cum se întâmplă cu tot ceea ce este pentru noi realitatea însăși.

Teoriile, dimpotrivă, chiar cele mai veridice nu există decât în măsura în care sunt gândite, de aici vine nevoia ca ele să fie traduse în forme. Asupra a tot ce ne gândim e în fața ochilor noștri o realitate problematică și ocupă în viața noastră un loc secundar, comparat cu credințele noastre autentice. Pe credințe însă contăm, nu gândim asupra lor; raporturile noastre cu ele sunt de încredere, întotdeauna ceea ce lucrează în chip decisiv în toate demersurile noastre e ceea ce nu e gândit cu o conștiință clară și particulară. (Aș vrea să atrag atenția că nu îmi însușesc ceea ce spune Gasset decât în linii mari, și dacă am merge la precizie, atunci aș avea și eu de adăugat anumite completări în sensul că nu totdeauna credințele personale se bazează pe ceea ce este irațional sau incontrolabil.) Această intervenție a ceva fără să gândim se cheamă a *conta pe ceva*. („Cred pentru că e absurd" – *credo quia absurdum* – faimoasa propoziție atribuită lui Tertulian, de obicei redată sub această formă trunchiată, nu e chiar așa de paradoxală. E adevărat că o existență spirituală începe printr-o dăruire liberă, printr-un act de *încredere*, de *ascultare*, într-un fel printr-o *credință*, care, însă, în cele din urmă, stă pe o experiență, și nu pe o absurditate. Nu se poate *crede* – și credința nu este un bigotism, o hipnoză, o țăcăneală – un itinerariu dintr-o absurditate în alta. *Credința* este rodul, *trebuie* să fie rodul unei libertăți plenare, al unei cunoașteri, al unei experiențe.) În orice caz: credințele formează fondul vieții noastre, terenul în care ea se produce și e fecundă. Ele ne pun în prezența a ceea ce este pentru noi realitatea însăși. Toată conduita noastră, toate demersurile noastre intelectuale depind de natura credințelor noastre autentice. (Toți oamenii cred în ceva? Da, căci și scepticismul poate funcționa ca o credință, și raționalismul poate fi o credință, și chiar îndoiala sistematică.) În ele *trăim, ne mișcăm, suntem.*

661526

Noi nu avem despre ele o conștiință expresă (e cazul, firește, al omului obișnuit), nu le gândim anume, ele lucrează într-un chip lent și viu, ca implicate în tot ceea ce facem și tot ceea ce gândim. Când credem în ceva cu adevărat, noi nu avem idee despre acest ceva, ci în chip simplu contăm pe acel ceva. Aceasta înseamnă că întreaga noastră viață intelectuală este secundară în raport cu viața reală sau autentică, și nu reprezintă în aceasta din urmă decât o dimensiune virtuală sau imaginară. (De aceea un intelectual e totdeauna un neputincios, iar pentru mine tipul intelectualului e belferul de filosofie, belferul universitar).

Cum se formează aceste credințe? Să luăm cazul extrem al convingerii științifice celei mai riguroase, aceea care se fundează pe evidențe... Ceea ce e evident, fie oricât de evident (pentru că presupune o interpretare) nu e pentru noi o realitate, nu credem în ea (de aceea *probele* unei pledoarii nu pot fi *ele singure* doveditoare). Atât doar că spiritul nostru nu poate să ocolească de a recunoaște ca adevărat; adeziunea e însă automată, mecanică. Dar să ne înțelegem: această adeziune, această recunoaștere a adevărului nu înseamnă altceva decât aceasta: dacă gândim asupra acestui subiect, nu admitem în noi înșine nici o altă părere deosebită de ceea ce ni se pare evident, și nici ceva care să i se opună. (Evidențele acestea pe care le are în vedere aici Gasset sunt mai mult *rezultatul* unei tehnici, un rezultat care apare mai degrabă *necesar* decât evident – evidența implică și alte planuri –, necesar pentru că a fost

obținut după *reguli*; ceea ce înseamnă că e o necesitate de convenție. Ori istoria este o evidență, este darea în vileag a unor evidențe. Ea nu este o necesitate de convenție. Din această cauză istoria ne depășește. Ea nu poate fi fabricată, confecționată, istoria nu se poate „face" (cum, sper, s-a văzut și din evocarea epocii lui Iulian Apostatul).

Realitatea este ceea ce se opune voinței noastre, e aceea de care ne *împiedicăm*. (Desigur, în sensul că Adevărul e ireductibil.) De altfel, omul are conștiința clară că intelectul său se exersează numai asupra materialului problematic, că adevărul *ideilor* se alimentează din acest caracter problematic. Adevărul acesta *consistă în probele* pe care le aducem, pe care le putem aduce. Ideea are nevoie de critică precum plămânul are nevoie de oxigen, ea ne susține și se afirmă sprijinindu-se pe alte idei, care la rândul lor se sprijină mai mult sau mai puțin pe altele, formând împreună un sistem. Ele formează, sau pot forma, deci, armătura unui univers în care se integrează exclusiv idei, și despre care omul știe că el le fabrică. Astfel, fermitatea ideii celei mai ferme se reduce la soliditatea care îi permite să fie confruntată cu celelalte idei.

Adevărul superior e acela al evidenței (prin urmare e și o evidență care e o dovadă), dar valoarea evidenței (evidență înțeleasă în mod obișnuit: științifică sau filosofică) este la rândul său o pură teorie, o idee și o combinație intelectuală. Între noi și ideile noastre există deci, totdeauna, o distanță de netrecut: aceea care merge de la real la imaginar. Dimpotrivă, suntem inseparabil legați de credințele noastre. Fapt e

că avem nevoie totdeauna de un oarecare efort pentru a ne comporta conform cu ceea ce gândim, adică pentru a lua aceasta complet în serios (ce just e exprimată această observație). Aceasta dovedește că nu *credem* în ceea ce gândim, că presimțim că e un risc esențial în a ne încrede în ideile noastre. Dacă n-ar fi așa, n-am considera că e ceva eroic în a fi, consecvent cu ideile sale".

Încă o observație justă: „Fără îndoială, în comparație cu un roman, știința pare să fie realitatea însăși, dar în comparație cu realitatea autentică băgăm de seamă că știința ține de roman, de fantezie, de construcția mentală, de edificiul imaginar".

Suntem vii și istoria e vie, suntem creatori și istoria e creatoare când trăim pentru afirmarea credințelor noastre, pentru mărturisirea lor.

Lumea ideilor e prima etapă a materializării, și e începutul morții spirituale a omului și moartea unei culturi.

Istoria ca mărturie a credinței

Am stăruit puțin și am apăsat pe înțelesul *libertății* și pe semnificația *credinței, pe caracterul lor fundamental și definitoriu al existenței*, pentru că Istoria, fiind un aspect al existenței la un anumit nivel de observație și înțelegere, trebuie să fie în esența ei o mărturie, o istorie a libertății și a credinței, a înțelesurilor tainice ale poveștii oamenilor.

Cine ar întruchipa atunci această *dramatică* – dramatică în sensul în care am încercat să precizez – și semnificativă poveste? Cine? Ei bine, eu cred că o familie de oameni care începe cu Abraham, arhetipul ei spiritual. Abraham, socotesc, e icoana deplină a omului, întruchipată apoi cu toate semnificațiile ei în Hristos. Abraham afirmă împlinirea timpului și vădirea, în începuturile lor, a sensurilor existenței omenești. E începutul Revoluției ca o izbucnire a sensului în lume.

Istoria este, în esența ei, această experiență. Revelația creștină nu e o revelație de concepte, de idei, ci de fapte substanțiale și *semnificative* în înțeles suprem. Așadar, afirm că miezul istoriei, coloana ei vertebrală, tâlcul ei se concentrează în succesiunea aceasta de evenimente în mijlocul cărora e Hristos, Cuvântul lui Dumnezeu Celui viu.

Biblia – lucrurile scrise acolo se petrec mereu – *Vechiul* și *Noul Testament*, iată centrul de iradiere a

sensurilor ei, iată miezul istoriei. Iar *Biblia* ce este? Este prezența lui Dumnezeu în lume. Nimeni, deci, nu poate pricepe în chip profund sensul, valoarea unui eveniment, dacă nu-l raportează, nu-l înțelege în semnificația lui spirituală, a cărei cheie e Revelația.

Există, prin urmare, un *popor ales*, Israelul, și o întreagă familie de oameni, Noul Israel, care se cheamă Biserica creștină, arhive ale sensurilor profunde, în funcție de care stă toată istoria, câtă a fost și câtă va mai fi. Revine lui Abraham cinstea de a fi ales, în libertatea și credința lui, pe Dumnezeu, și de a fi fost ales la rândul său de către Dumnezeu, nu într-o abstracție ideologică, ci în fapta aceea cutremurătoare a ascultării, a credinței, a libertății reprezentate prin pregătirea de a aduce jertfă pe unicul său fiu, Isaac. Cu el începe propriu-zis istoria și chemarea tainică a tuturor oamenilor de a lucra la realizarea unei icoane revelatorii, Hristos Cuvântul lui Dumnezeu.

Istoria este acest loc geometric în care se realizează *trupul lui Hristos*, cum afirmă Biserica, oamenii devenind mădularele Lui. În această viziune s-ar putea spune că noi, oamenii, suntem ca niște fermenți, ca niște „organizatori" – termenul îl împrumut din genetică, și nu din geneză –, ca niște „organizatori" într-un *ou* uriaș, universul înlăuntrul căruia trebuie, sau mai exact suntem chemați, să lucrăm realizarea chipului Omului.

Fiecare om e chemat – și ar trebui fiecare să-și descopere această esențială chemare prin realizarea celei mai personale existențe, dând expresie valorii spirituale pe care o poartă, ca un talant, venind pe

lume. Omul e chemat, e destinat – de aici tot zbuciumul acesta imens, patetic, emoționant al istoriei – să realizeze chipul Omului îndumnezeit, descoperind, identificând, promovând valorile perene pe care le poartă. Cel ce nu-și descoperă această chemare, această destinație, se destramă într-un soi de faliment, un faliment mai mult sau mai puțin răsunător sau însemnat.

„Să facem pe om după chipul și asemănarea noastră": trebuie să recunoască oricine că în adevărul conținut în această cea mai veche tradiție a oamenilor, credincioși sau necredincioși, este formulată, în ultimă analiză, însăși *problema omului și a istoriei*. Această propoziție, această problemă rezumă istoria, iar personal sunt sigur că nimeni nu poate da o mai cuprinzătoare, să zicem, formulă de înțelegere și de estimare a ceea ce se întâmplă în Istorie.

Am să observ, în orice caz, că cel din urmă dintre oameni, în situațiile cele mai nenorocite sau degradante, tot tânjește sau geme pe undeva, de a nu fi reușit, după cea mai anemică părere a lui, a fi om. Dorința, nostalgia aceasta, într-o tainică latură a sufletului, e profundă și e comună tuturor oamenilor, chiar ucigașilor, tâlharilor, desfrânaților. Voim să trăim „ca oamenii": această expresie nu trebuie înțeleasă la standardul cel mai de jos, și în fond cel mai nesemnificativ, căci în realitate expresia chiar deteriorată, degradată, tot are, până la urmă, un înțeles spiritual. Este evident că a trăi „ca oamenii" nu poate însemna a trăi ca un dobitoc. Oamenii, omul, popoarele aspiră să trăiască, echivocul la un moment dat este exclus, „ca oamenii". Cel mai nebun dintre con-

ducători și reformatori, chiar chinuind și ucigând oamenii, se zbuciumă tot pentru „mântuirea" lor, tot ca să-i facă să trăiască, nu este așa?, „ca oamenii". Chiar dacă omul, oamenii, popoarele, conducătorii, din ignoranță, din superficialitate sau din pricina „demonului", pe care unii se fălesc că-l poartă, tot problema Omului și deci a lui Dumnezeu e inclusă ca un filigran în zbuciumul și demersurile lor. Ce este idolatria, care sub o formă sau alta funcționează mereu în lume la toate nivelurile și în toate epocile, dacă nu dovada peremptorie că omul nu poate trăi fără *chip*, fără chipul umanității lui, care ca problemă reală este chipul lui Dumnezeu.

Am să spun în treacăt că ar fi odată de arătat într-o istorie a artelor, așezată în această perspectivă, de ce evreii, care nu au *chipul*, n-au avut până în epoca noastră mari pictori și sculptori, iar atunci când s-au manifestat în aceste arte au făcut-o în curente suprarealiste care le-au îngăduit „pocirea" chipului omului, caricatura și grotescul, ceea ce eu consider teribil de semnificativ...

Iar ispita, rătăcirea, ce este dacă nu o rătăcire de tine însuți, de unde toate *derogările*, abaterile, contorsiunile și, firește, primejdiile pentru o integritate a omului, a personalității? Adeseori lucrurile stau și mai rău, pentru că aceste derogări, aceste ispite sunt recomandate, cultivate, de cei care au născocit rafinate teorii ale „geniului", ale condițiilor de creație. Personal am înțeles de mult că icoana lui Hristos este icoana omului, că a fi creștin înseamnă, în cele din urmă, a fi Om și a ști cu claritate cum să te îndrepți pe calea care duce la chipul tău profund, de om. Dar

oamenii vor pendula până la sfârșitul veacurilor între două poziții extreme: unii vor considera acestea o rămășiță inexplicabilă de prejudecăți, niște naivități, o poveste, și chiar o prostie; iar alții își vor da mereu seama că aici sunt probleme esențiale de neistovit, care merită o meditație neîntreruptă și o angajare față de ele. Aș întreba dintr-o dată aici și cu naivitate, căci nu mă tem de ea, nu e ceva profund cutremurător ca un om ca Abraham – numele lui îmi sună ca un ecou de peste veacuri –, simțind chemarea lui Dumnezeu, se „înstrăinează" de țara și neamul lui, de niște particularisme în fond, dă naștere unui popor care supraviețuiește celorlalte de mii de ani, bătut, schingiuit, robit străbate veacurile ținând-o una și bună că: Dumnezeul nostru e Dumnezeul cel viu, Care a făcut cerul și pământul, și nu există alți dumnezei afară de El!

Din țipătul acesta, proferat fără oboseală și fără îndoială, de către profeți și drepți, se conturează apoi o figură, un chip de om providențial, care este atât de dorit, încât din spița aceasta se și naște Omul, râul lui Dumnezeu, care va intra în Ierusalim, va propovădui Împărăția lui Dumnezeu, se va răstigni, va bea oțetul nerecunoștinței, își va da cămașa să fie trasă la sorți. Vreau să spun că, la un moment dat, dorința aceasta a fost atât de puternică, de extraordinară, de invincibilă, încât ea s-a materializat, a primit răspunsul Întrupării. Fapt e că din ceea ce păruse unor contemporani rafinați și puternici a fi o furtună într-un pahar cu apă, cu un faliment aproape grotesc, „o chestie" în cel mai bun caz, a împărțit istoria în două, *până la* și *de la*, răsturnând imperii, popoare, școli, filosofii, războaie, frământând conștiința, născând

biserici și catedrale, cărți și coloane, opere de artă, monumente care înfioară și înalță inima și cugetele, născând o știință cum nu a mai fost, o cultură și o civilizație fără pereche, așezând totul, dar absolut totul într-o perspectivă din ce în ce mai fecundă și mai uimitoare. Nu mai e cu putință să ieșim de aici, din aceste probleme fundamentale ridicate de feciorul tâmplarului Iosif, născut de Fecioara Maria! Și arzând toate etapele dintr-o dată, ce este, în definitiv comunismul? În esența lui e tot o controversă în care e implicat creștinismul până la o tăgăduire deschisă și totală, o luptă disperată cu Hristos, de infirmare, de anexare a omului, de ruinare a lumii dacă altfel nu se poate scăpa de Hristos, este o foarte mare drăcie, cum asemenea unui profet a văzut incomparabilul Dostoievski.

Priviți: pe de o parte, să nu-ți faci chip cioplit, iar de altă parte, o nesfârșită și penibilă procesiune de portrete și busturi, ca o supremă idolatrie; pe de o parte, iubește pe Dumnezeu din toată inima ta, de altă parte nu există Dumnezeu; de o parte, iubește pe aproapele tău, de altă parte, ura sau o dragoste abstractă, evazivă, teoretică, pentru... umanitate, adică, efectiv, pentru nimeni; pe de o parte, omul pecetluit cu chipul lui Dumnezeu, de altă parte, omul ca funcție socială, ca piesă interșanjabilă într-un malaxor; pe de o parte, respectul fundamental al omului, dincolo, scopul scuză mijloacele; într-o parte Împărăția lui Dumnezeu e în inima omului, dincolo, magazinul de stat; într-o parte, însingurarea, meditația, intimitatea omului, lucruri sfinte, dincolo strada, sindicatul, lozinca, placa rostită până la imbecilitate ș.a.m.d. Lista

e lungă și nu e prea greu de întocmit, căci e vorba de o tăgăduire punct cu punct a credinței într-unul Dumnezeu, folosind principiul afirmat de Guicciardini: tăgăduiește ceea ce vrei să nu se știe și afirmă ceea ce vrei să se creadă!, evident alambicat și preparat cu fel de fel de perfidii, minciuni și nerușinate îndrăzneli.

Să nu crezi însă, scumpe cititorule, că lupta aceasta despre care e vorba aici e singura. O, nu! Comunismul e numai forma cea mai violentă și mai deschisă, de o mare anvergură, într-o bătălie permanentă împotriva realității creștine a existenței. Întreaga istorie, într-un fel, e această luptă: lupta între feluritele chipuri de tăgăduire a *realității*, a creației – a realității metafizice, substratul Realității –, a realității lumii, pe plan istoric, și afirmarea substanțială a existenței, a lumii prin Hristos. Aceasta e toată Istoria, și aceasta e *orice istorie*.

Scriind acestea mă gândesc la cei ce înțeleg ce spun, dar și la cei care se vor fi mirând de cele ce citesc aici, poate pentru prima oară, căci știu că toate acestea sunt sau pot fi o necurmată pricină de scandal. Dar istoria așa va trebui scrisă, căci așa e viața, așa e Viața. Semnul că un eveniment istoric a fost înțeles în semnificația lui profundă și adevărată acesta e: încadrarea lui, așezarea lui în acest context, care e lupta de care am vorbit.

Eu nu pot și nici n-am căderea să iau acum întreaga istorie de la început și să o tălmăcesc pe limba aceasta. Nu pot și nici nu este stilul meu, o lucrare de buchiseală și de amănunte. Am să încerc, însă, să co-

munic o experiență, să deschid fie și cele mai modeste perspective.

Mai întâi aș dori să observ că lumea creștină se amestecă azi – americanii ocupă Japonia! – cu toate popoarele lumii, într-un mod în care nu mai e vorba de o dominație și o exploatare, ci de un soi de organizare și de contact la nivelul unor valori care nu pot să nu aibă enorme, dacă nu chiar imprevizibile consecințe pentru omogenizarea spirituală a lumii. Sub aceste valori se aude un Cuvânt, până la marginile pământului. De asemenea, aș dori să relev faptul că Rusia, care, vei vedea, e tot pravoslavnica Rusie, exercită o dublă influență asupra Europei, politică și spirituală. Pârjolul care s-a abătut asupra ei, e o convingere profundă a mea, nu va fi fost spre distrugerea Bisericii, ci spre întărirea ei, căci forța unei instituții, de pildă, nu consistă în volumul ei, ci în calitatea ei. Ori Biserica Rusă are privilegiul de a cunoaște persecuția și înnobilarea creștinilor din catacombe. Faptul că această Rusie e călare, ca într-o șa, pe Europa și Asia, pe de o parte, iar pe de alta că se frământă să joace un rol planetar, mă face să cred în foarte mari și importante prefaceri în lume. În perspectiva în care mă mișc, aceste fapte îmi apar de o covârșitoare însemnătate, deși în clipa în care le notez ele sunt mai mult ascunse în ceață decât foarte evidente. Eu le acord o colosală semnificație.

Probabil la un moment dat zarva, tulburarea din lume se vor mai potoli, vor mai descrește, oamenii vor fi din nou amăgiți de iluziile, de ficțiunile „bunei stări", și poate, deși mă cam îndoiesc, se va ajunge chiar la aceea „dulceață de a trăi", pe o scară încă

neîntâlnită. Poate! Deși sunt semne că tulburarea, învolburarea aceasta va descrește foarte greu, și nu chiar pentru atât de multă vreme. În orice caz, evidența semnificației acestor evenimente de acum se va întuneca, se va umbri, și mulți vor socoti iarăși că Apocalipsa e o fantezie, iar cei care vor fi vorbit despre ea în mod serios rămân niște oameni...

Dar vor veni din nou vremuri grele și primejdioase, popoarele cu puteri încă mai mari se vor amesteca și se vor cunoaște iarăși ca niște frați răi, iar oamenii își vor pune, pe o scară din ce în ce mai mare și în mod din ce în ce mai profund problema Omului și a Vieții. De problemele acestea și de *adevărata* lor soluție interioară nu va scăpa absolut nimeni. Cum? Interesează mai puțin și e locul mai multor ipoteze cam deopotrivă de îndreptățite. Cum se va întâmpla ca problemele acestea esențiale să-l atingă pe fiecare, evenimentele din ultimele decenii ne-au dat anumite semne, care se vor relua la o scară din ce în ce mai mare, sub forme pe care le văd tot mai teribile. Dar încă o dată, cum anume se va întâmpla lucrul acesta, deocamdată nu poate fi decât un lung prilej de vorbe și de ipoteze. Ceea ce cred cu putere e că va veni momentul când mai fiecare om se va întâlni cu problema vieții lui și va fi aproape obligat, de gravitatea situațiilor, să ia o atitudine fermă, să opteze între o anarhie dezastruoasă, împănată de minciuni, de un soi de negație care împinge spre neant, și calea cât de cât a Adevărului, a ordinii. Evident, asta nu înseamnă că istoria și omul vor înceta să fie în echivoc și în ambivalență, dar tot mai mulți vor dobândi conștiința că opțiunea nu mai e o

glumă, nici o gargariseală intelectuală, ci aproape o problemă de viață și de moarte.

Lupta, *drama istorică*, „agonia", prin urmare, va fi din ce în ce mai puternică, mai strânsă, mai greu de eludat, mai încordată, mai la o înaltă tensiune. Poate că e cam schematic ce spun, dar o fac tocmai pentru ca mărturisirea să nu ia înfățișare de roman foileton.

Criza religioasă

Dar lupta aceasta, spuneam, nu este singura înlăuntrul controversei istoriei. Străbatem, lucru care s-a spus până la saturație, până la o golire de conținut, o *criză*. Și e adevărat. Cum s-a manifestat această criză? S-a manifestat ca o sumă de curente reformatoare, sociale, politice, religioase chiar, cu tendințe radicale de a răsturna tradiții, așezări, valori. În numele cui? Aici ar fi foarte greu, dacă nu imposibil de adus vreo precizare. În numele nimănui, al unui vag, în fond. Promotorii lor? Niște *idealiști*, mai exact: niște *ideologi,* mânuitori de... idei, ori am văzut ce valoare au ideile! Iar unii dintre noi am văzut ce valoare au ideologiile!

Ceea ce aș dori să scot în evidență e că, deși aparent contradictorii, curentele acestea se arată la un examen mai atent a avea un ideal aproape comun: dinamitarea, *haotizarea* tuturor așezărilor omenești. De la dreapta la stânga și de la stânga la dreapta, pe toată claviatura nuanțelor, dacă se mai poate vorbi de nuanțe, acțiunea e de aruncare în aer a așezărilor care întemeiază o reală prosperitate a vieții omului. Nu vorbesc ca un burghez, ci vorbesc ca un creștin care are simțul permanent al nevoilor de primenire, dar și de desăvârșire a omului.

Că lucrurile nu vor ieși după dorința acestor curente și că peste socoteala lor se va întâmpla altceva

în lume și istorie, aceasta e o altă față a problemei. Observăm însă că, fie e vorba de un antisemitism mai mult sau mai puțin agresiv, mai naționalist sau mai puțin naționalist, mai abstract sau mai elementar, el rămâne o formă camuflată a luptei împotriva creștinismului, o cursă întinsă, în general vorbind, celor naivi sau elementari; că e vorba de pocirea crucii, cu cârlige sau cu stea în cinci colțuri; că e vorba de neam, de patrie... „țara, în sfârșit", cum se exprima Farfuridi, de naționalisme, cu „isme" în coadă, mai mult sau mai puțin sentimentale ori rătoite; că e vorba de o Știință fluturată ca un steag al unei crase ignoranțe, de o știință care prin școli, prin academii, universități, prin broșuri, prin sisteme politice, prin amabile insinuări, sapă temeiurile credinței, ca barbarul care habar nu are de ce este opera de artă sau lucrarea de geniu; că nu e vorba de mitul tehnologic și acultural; că e vorba de niște teorii mai mult sau mai puțin filosofice și politice care vor să promoveze Statul la un colectivism universal, la un monopol uriaș, la un control monstruos al mărfurilor și al conștiințelor; că e vorba de Radio care cântă valsuri de Strauss, Rumbe sau face propagandă; că e vorba de întruniri libere sau de ședințe de sindicat obligatorii; că e vorba de o presă liberă care se prostituează ca să fie pe gustul cititorilor sau de o presă care îi tratează ca pe niște imbecili, că e vorba de cinematograf și de reviste care discută pe pagini întregi nazurile și mofturile vedetelor (am vrut odată să scriu un articol intitulat: De la *imitatio Christi* la maimuțăreala Hollywoodului); că e vorba de drepturile femeii care „e egala" bărbatului sau de lichidarea familiei, pentru

că ce mai e „aia familie?", un contract oricând reziliabil; că e vorba de o teorie a „muncii", a folosirii „timpului liber", a muncii de folos obștesc ș.a.m.d. la nesfârșit, toate sunt tot atâtea feluri, uneori prostești, alteori mergând până la oarecare rafinamente, de inducere în eroare, de creare de confuzii, adică de spargere, de dezagregare, de îndepărtare a omului de el însuși, de confiscare a intimității lui, adică de destrămare a lui.

Ideea principală, obsesia, aș zice, a tuturor acestor *activități* e ideea că îmbunătățirea omului, a umanității nu se poate naște decât pe temeiuri materiale. Măriți producția!, iată strigătul de pretutindeni, la ruși, la americani, la englezi, și că banul e singura putere prin care se va opera o nouă mântuire a lumii. Niciodată, ca astăzi, și nu e formulă de stil, mai mulți oameni n-au crezut că singura, exclusiva formulă de salvare e mărirea producției și banul! Astăzi e o convingere aproape universală că fericirea e sinonimă cu posesia de bunuri materiale. Suprimarea răului s-a transformat într-o problemă de posesie de bunuri materiale sau de profitare de bunuri materiale, cum e în lotul socialist. Acesta e și motivul pentru care toată lumea trebuie să muncească pe brânci și să fabrice într-un soi de nebunie ce vrei și ce nu vrei. S-a ajuns la situația grotescă, de necrezut, ca mașinile să lucreze la... fericirea omului. Fericirea, mântuirea, o chestie de fabricate! Am uneori impresia că nebunia oamenilor a atins un punct culminant! De aici, în orice caz, o serie de bizarerii și imposturi care nu se mai termină. Mă refer în primul rând la acești ideologi care vorbesc, toți, de idealuri și de paradisuri,

dar cer sacrificii, sacrificii care, în afară de scandalul vieții lor personale, nu dau rezultate consistente pentru sclavii lor. Oriunde omul își elimină dependența de ordinea absolută lucrurile merg prost sau pe dos, chiar acolo unde mai funcționează niște bune intenții; mă gândesc la aria așa-ziselor democrații, unde se practică o toleranță vinovată, absolvită de exigența oricăror criterii, de fapt o îngăduință față de tine însuți, o toleranță reciprocă, înlăuntrul căreia câte aranjamente infame nu sunt cu putință! Tirania și distrugerea înfloresc la adăpostul acestor toleranțe. Bunăoară, se pălăvrăgește despre pace și se trăiește bine de pe urma industriei de război care înarmează popoare barbare, rapace și primitive. Sau popoare care se bat, dar pe sub mână își vând armament ucigător împotriva lor înșile! Sau unii plătesc pe alții ca să se bată pentru ei. Țițele acestor drăcii au devenit foarte încurcate. Spectacolul acesta mă face să mă gândesc adeseori la *Proverbele* lui Breugel, care evocă balamucul din zilele noastre!

Privește la oamenii aceștia care își închipuie că toate relele vin din afară, când în realitate ele vin din inima omului, care își închipuie că perfecționarea e în primul rând o problemă ținând de mediul înconjurător, când de fapt e pe dos. O ambianță ideală, și omul va fi fără cusur! E ceva jalnic! De aici: măriți producția, confortul, bunăstarea din care se va naște omul perfect! E îngrozitor de idiot! De aici accentul pe o știință utilitaristă și o îndepărtare de orice cunoștință duhovnicească! Cel din urmă producător de vreo alifie oarecare e un personagiu infinit mai important decât cel mai mare duhovnic în stare să facă

oameni în toată puterea cuvântului. Cine se mai gândește bunăoară, astăzi, să mai caute pentru copilul său un mare educator? Rar, câte un artist de geniu mai caută în lume vreun *maestru*, fiind în stare să străbată prin toate piedicile ca să-l afle și să ajungă la el. Flacăra sacră nu mai trece din mână în mână, ci la întâmplare sau ca o improvizație. Conducătorii de popoare sau guvernele nu se mai gândesc la crearea în primul rând a unui climat spiritual. Eu n-am văzut în anii aceștia pe nici un conducător mergând la universități sau asistând la deschiderea vreunui curs sau vizitând mai des Academiile sau dând importanța unui eveniment ca apariția unei cărți, vizitând școlile, întreținându-se cu dascălii, cu elevii, inaugurând biblioteci și făcând caz de ele, mergând la expoziții, discutând vreo piesă de teatru sau vreo teorie filosofică. Terenul acesta e de câlți și e mereu fonf. I-am văzut însă de milioane de ori fotografiați la parăzi, în fabrici de bomboane, pe șantiere sau bătând câmpii în discursuri hilariante, destinate neantului de vorbe!

Conducerile, guvernele au devenit *economice*, în orice caz accentul căzând cu putere pe economic, cu ministerele importante și cu toate celelalte activități tiranic subordonate, controlate de reprezentanții... fiscului. Idealul suprem: federalizarea economică a lumii. Nu tăgăduiesc că planul acesta e important, dar de la o viziune ecumenică, sobornicească a lumii, la o întreprindere economică universală, căderea de tensiune mi se pare prea mare, și chiar jalnică. Despre rânduiala spirituală se spune: lasă că asta va veni, dar mai întâi etc., etc... Ori asta e curată drăcie,

pentru că nimic nu vine așa, picând pară mălăiață în gura lui de nătăfleață! Normal ar fi, în credința mea, să căutăm mai întâi..., dar nu mai vreau să arunc mărgăritarele... În orice caz, ca valorile spiritului să fie mereu pe undeva pe la coadă ca o cenușăreasă iremediabilă, e cel puțin o neghioabă și grosolană eroare de perspectivă. De asemenea, oamenii de cultură care nu caută, nu ajută, nu promovează pe cei care seamănă cu ei, pe cei din familia lor spirituală sunt foarte vinovați față de ei înșiși și față de comunitatea în care trăiesc și nu realizează că, de fapt, de bogăția în oameni de valoare depind destinul și rezonanța operei lor. Ei dau dovadă de o pernicioasă sterilitate. Și iată cum ajungem să constatăm din nou că lupta, *criza* este în fond o criză spirituală, în primul rând; mai mult decât atât: o criză religioasă, și încă mai mult, o criză de ordin creștin. Spun așa pentru că de fapt omul se naște religios, dar devine creștin contractând niște obligații, niște răspunderi, însumându-se unor comandamente. În orice caz, e o criză a convingerilor, a atitudinilor, a *credințelor*, și în ultimă analiză o criză a credinței, o criză care a izbucnit mai întâi în sufletul câtorva, al elitei, și nu o criză iscată din pricina condițiilor materiale. Ispitele și derogările, moleșeala și confortul vinovat s-au strecurat mai întâi în sufletul oamenilor, și pe aici au început să stăruie nebunia și dezagregarea.

Germania în 1914 nu a început, cum greșit se argumentează, războiul din motive economice. Bunăstarea nemților era notorie, iar prestigiul și influența lor în centrul, în răsăritul Europei și în Rusia erau enorme. Germania era pe punctul de a cuceri această

regiune a Europei. Sau poate cineva să explice starea paralitică a Franței din 1939 prin considerații economice, când este evident că Franța s-a prăbușit moralmente, spiritualmente? Firește, în contextul unor simptome esențial, dominant spirituale – metafizice chiar – sunt, desigur, implicate complexe pe toate planurile vieții, și deci și în planul economic, dar nu complexele economice determină paralizia sau eroarea. Nu există eveniment al vieții în care să nu apară și ițele economice, și deci *explicațiile* economice. Ele însă nu sunt esențiale și au valoare până la un anumit punct de înțelegere, mai aproape de măsura omului obișnuit, de rând, sau a „realiștilor" care țin vrabia de coadă până pierd și vrabia și cioara de pe gard. Apoi, ei explică ceea ce s-a întâmplat. Merci!

Iată, eu vorbesc destul de lămurit. E o criză de încredere, de credințe. Râd cu amărăciune când aud: „demnitatea umană", „libertăți democratice" și alte sforăituri, formule stereotipe care nu mai au nici un conținut echivalent în inima oamenilor, care au ajuns un soi de neant sonor, când nu sunt pur și simplu o escrocherie de cel mai josnic aluat. Vor salva demnitatea umană, cine? Negustorii! Vreun plan economic? Partidul cutare? Oamenii care nu cred în nimic? Haida de! Să fim serioși! O renaștere a valorilor spirituale nu poate să țâșnească decât dintr-o nouă dramatică și vie confruntare cu Dumnezeu. Și convingerea mea e că, fie cu voia, fie fără voia celor care tot fac planuri, evenimentele îi vor împinge pe oameni din ce în ce mai mult și mai clar spre această confruntare și reîntâlnire. La un alt nivel, mai jos dacă vreți, problema se pune și se reia mereu, în sensul că

începutul vieții unor *organisme*, comunități, partide politice, culturale etc. nu se poate profila și căpăta o oarecare consistență și eficiență decât printr-o confruntare cu problemele majore ale omului și ale vieții, iar acestea, am văzut, nu pot fi detașate de problemele omului cu Dumnezeu. De fapt, această febrilă activitate economică, dacă nu este numai un mod de escamotare a unor realități virulente și până la urmă ineluctabile, ele sunt concomitente și cu un soi de tendință... religioasă. Economicul fabrică mai totdeauna și o religie care distribuie fel de fel de surogate, politice, spirituale, teosofice, sosuri pentru toate gusturile și pentru toate etaloanele prostiei bietului om. Dar este evidența însăși că accesul la o spiritualitate autentică e o problemă de putere, de personalitate, de efort serios și disciplinat. Fără mari experiențe și mari posibilități nu se pot deschide mari bulevarde spiritului, creației și formării oamenilor. Numai prin oameni de mare carieră pot veni mari daruri, numai ei pot ieși din echivocuri, din nesfârșite și sterile duplicități, dintr-o șmecherie interioară care nu secretă decât confuzie și, de la o vreme, nu rareori, adevărate dezastre. Dacă toată lumea se hrănește cu surogate sau cu preparate de tapioică, mare lucru nu poate să iasă, ci cel mult lucruri duioase, drăguțe, și proiecte peste proiecte cu bilanțuri nule. Cu toate că e mai virulent, pentru că minciunile au aici un caracter de sfruntare, și comunismul tot un surogat este și nu poate să aducă soluții valabile nici omului, nici comunității. Cu toate aspectele dure ale unor regimuri care simulează bărbăția și curajul, ele sunt în fond niște sentimentalisme pline de lașitate în fața

adevăratelor probleme ale vieții. Ele îmi evocă adeseori pe bătrânul Karamazov, ca și pe acel criminal „rău și sentimental" care se înduioșează de suferințele unui șoricel și care a comis abominabile asasinate. Repet, orice efort economic e zadarnic până la urmă și cu rezultate neproporționale, în orice parte a lumii, dacă viața nu se poate manifesta cu posibilitățile ei geniale și imprevizibile.

Într-o parte mai mult, în alta mai puțin, lumea s-a înscris sub o cupolă pe care se poate scrie religia științei și sub care funcționează iar mai mult sau mai puțin o idolatrie a omului. Omul se închină lui însuși, socotind că nimic nu mai e dincolo de el, el fiind un soi de alfa și omega al existenței, ceea ce este tot o formă de surogat în galeria atâtor surogate. Această nouă religie propune o mecanică prin care omului i s-ar lua din sarcină nu numai munca de robot, dar și toate problemele care îi tulbură existența. Omul e momit cu reveria prin care vor fi suprimate problemele care nu-i dădeau pace. Semnele de neliniște și de întrebare vor fi înlăturate, omul va trece prin viață ca printr-un vis, apoi tot pe o scară rulantă va fi dăruit „en douce" neantului; operat sub anestezie! Am să reamintesc însă aici cuvântul lui Baudelaire: „Cel mai mare șiretlic al diavolului este să ne convingă că nu există". Poetul damnat a făcut o experiență peste care n-aș recomanda să se treacă cu ușurință. În același ansamblu de idei, sfătuiesc cu căldură cititorul să citească subtila carte a lui Denis de Rougemont: *La part du diable*, din care rezultă cu claritate că dracul nu e o poveste de speriat copiii și ignoranții.

Religia aceasta a științei, care nu trebuie confundată cu știința, este o adevărată întreprindere, cu mijloace și tehnici de inducere în eroare, de abatere a omului de la Calea adevărată, și până la urmă o tăgăduire a situației exacte a omului în univers. Este o întreprindere de amețire și de adormire a conștiinței etice și de anulare a unor întrebări și probleme care pot restabili un echilibru, un simț al răspunderii, o exactă așezare în realitatea în care suntem și ne mișcăm. La limită, tendința este de anulare a conștiinței păcatului, ca omul să-și închipuie că e liber să facă orice. Dostoievski a pus în termeni riguroși, imposibil de infirmat, această problemă. Se spunea odată, și în democrații tema subzistă, că *vox populi vox dei*, iar în regimurile totalitare dictatorul e vocea poporului. În realitate, nici vocea lui, nici vocea poporului nu se pot substitui poruncii lui Dumnezeu și hotărârilor lui. De obicei calculele, socotelile omenești lipsite de conștiința unei dependențe de ordinea absolutului duce la o spargere a unității, la silnicii, la distrugeri materiale și morale, și până la urmă la un faliment, la ceva în care daraua a fost mai mare ca ocaua.

Religia științei, după ce proclamă moartea lui Dumnezeu, afirmă infailibilitatea omului. Ce mai e atunci adevărul? O problemă de sufragiu și de popularitate, când în realitate istoria și viața au arătat că adevărul totuși îl poate deține chiar Unul singur, iar martirajul Lui poate consfinți această tulburătoare situație. Temeiurile noii religii trebuie să fie... științifice, și... democratice. Științifice, adică scientiate, de ordinul vulgarizării, și democratice, adică de toc-

meală. Înălțător, aproape sublim! Și de părerea aceasta, ceea ce e destul de interesant, conducătorii și guvernele, dar și toți *oamenii bine*, profesorii de filosofie, de pildă, mulți savanți, academicieni, care nu mai pot fi... fanatici, pot, însă, susține cu înverșunare, bunăoară, concepții politice sau declară Scripturile naive și absurde. Ei sunt partizanii Criticii, deasupra căreia pun totuși maniile și tabuurile lor, partizanii unei critici administrate din scaun și cu ochelarii pe nas, pe care însă nu-i riscă niciodată în furtuna și volbura vieții. În scaunul lor confortabil și bine protejați de baionete sau alte organizații, ei devin fanaticii științei, ai progresului, iar pe parcurs ai confuziilor, ai contradicțiilor, ai revenirilor, sau ai atitudinilor multiple în aceeași chestiune. Spectacolul e feeric, și uneori profund dezgustător. Acești oameni așteaptă, din când în când, un geniu care să împace într-o sinteză superioară crezurile lui cu cunoașterea dobândită „între timp". La nevoie acești oameni se mulțumesc să primească și normative, ca să elimine subtile controverse și să știe și ei cu cine votează, în definitiv! Nu e un pamflet și nu sunt niște ironii, pentru că unii le-au plătit scump de tot.

Aproximațiile acestea de aproximații devin jalnice în ochii celor care știu că există, în universul material ca și în cel inefabil, și puncte fixe, puncte de stabilitate, de referințe.

Toate aceste lucruri și situații pot căpăta o incalculabilă însemnătate dacă le considerăm integrate într-un efort polivalent și obscur de *unificare religioasă antihristică* a lumii. Aceasta nu e o năzucire sau vreo obsesie care să ne facă să vedem pretutindeni

mafii, kukluxclanuri, căci ar fi și o prostie, și ridicol. Aici e vorba de cu totul altceva, de o lucrare într-un fel grandioasă, care depășește considerabil socotelile unor persoane sau ale unor grupuri mai ales implicate în interese locale și imediate. Eu mă refer la o luptă antihristică – despre care vorbesc cu toată claritatea și libertatea interioară – și care e un *fapt*, o realitate, și nu o ipoteză sau o teorie, pentru cei care cunosc că Hristosul nu e o teorie, o ficțiune. De-a lungul mileniilor, destui au avut această conștiință, această viziune clară a două familii de oameni, una prin care sporește și se împlinește omul și o altă familie prin care sporește discreditarea, deteriorarea omului, prin care se subminează niște temelii așezate de Logosul, de Cuvântul lui Dumnezeu în lume. Ei slujesc, mai știind, mai neștiind religii pe dos, răsturnate, inversate. Prostia, ușurința, nevrednicia, stupiditatea, absurditatea, mijloacele primitive, abjecte se amestecă cu rafinamente ale simțirii și inteligenței, cu iscusite proiecte și contrafaceri. Atunci, la diferite trepte, auzim în această nouă teologie vorbindu-se, – se potrivește, nu se potrivește – de progres, de învechitele concepții ale unui trecut, de superstiții, de legende, de ignoranțe, de noi baze „serioase", de metodele științifice și atâtea sloganuri de care văzduhul pe care îl respiră omul modern este suprasaturat.

Îmi dau seama de impresia curioasă sau chiar de scandalul pe care le poate provoca felul acesta de a vorbi în sensibilitatea celui care aude pentru prima oară un astfel de limbaj. Totuși, s-au întâmplat în ultimele decenii atâtea teribile evenimente în lume, la toate nivelurile și în toate compartimentele, încât socotesc că a venit momentul să se vorbească fără ocolișuri și fără menajamente. Sper însă ca oricine să-și dea seama că despre asemenea lucruri nu se poate vorbi la modul simplist, cum s-ar putea încerca, sau cum chiar au încercat unii. Prin oameni caricaturali cele mai extraordinare lucruri riscă să fie deformate la caricatură și grotesc. Iar în acest domeniu se poate aluneca cu cea mai mare ușurință în situații bufone. Grimasa și râsul actoricesc pândesc aceste lucruri la fiecare colț. Unii, citind acestea, nu vor înțelege mai nimic sau deloc, alții vor înțelege sau vor bănui că se comunică ceva, ori pe mine această categorie e cea care mă interesează.

Va să zică trăim o *criză*, am să adaug acum: chiar de mare anvergură.

Fundalul ei e religios. Nu se vede încă prea bine, foarte mulți nu văd deloc realitatea, temeiul unei astfel de afirmații. Sunt convins că în epoca noastră chiar, faptul va transpare din ce în ce cu mai mult contur și relief. Unii, puțini, presimt, vor primi propoziția, nu se vor cabra, sperând că prin acest fundament religios am înțeles o nouă doctrină religioasă mai acătării, mai apropiată de mentalitatea omului modern, mai compatibilă cu stadiul actual al cunoștințelor omului etc., etc., o doctrină, o concepție, o credință universală care să împace și capra, și oaia și varza, și lupul, și pe lângă care creștinismul va fi fost o... copilărie!

Ei bine, nu. Referința mea e fără nici o putință de echivoc la concepția creștină. În afară de ea nu poate fi decât un sincretism hibrid al tuturor ereziilor, cum sunt unii prin lumea anglo-saxonă care aspiră la

forme înalte de spiritualitate, care sunt teosofi, fac spiritism, sunt plini de nobile intenții, iubesc la nebunie câinii și pisicile cărora le ridică monumente funerare cu inscripții penibile și care, crezând în metempsihoze, speră ori să miorlăie pisica în inima lor, ori ei să vorbească prin guri de papagali sau asini mai bine hrăniți. Referința mea nu este nici la asemenea doctrine, nici la altele care își propun să „salveze" Biserica, prin reforme, ca s-o facă mai... atractivă, mai acceptabilă în ochii lumii. În ochii mei, asemenea proiecte sunt culmi ale imposturii și ale lipsei de bun gust.

La limită, în perspectiva aceasta – și țin mult să subliniez că nu vorbesc din cărți, ci dintr-o substanțială experiență și meditație –, istoria perioadei care a început și care, în multe privințe nu va mai semăna cu cele cu care ne-a familiarizat istoria de manuale, va lua înfățișarea unor *repetiții generale* la scări din ce în ce mai vaste și mai impresionante a ceea ce viziunea creștină a numit Judecata de Apoi.

Țin să mai observ că *idolatria*, cum oricine poate astăzi constata, nu e, cum s-a crezut, un fenomen al ignoranței, sau al primitivismului, ci e o dimensiune permanentă a omului, de la care nu fac abstracție nici cei mai orgolioși și rafinați. Nici profesia, nici cultura nu-l apără pe om de această ipostază. Ba aș spune, dimpotrivă, cu cât gradul de independență și de disponibilitate crește, cu atât, în chip paradoxal, omul e mai susceptibil de a cădea victimă unei idolatrii. Cultura nu anulează nevoia născocirii de idoli, dacă omul s-a îndepărtat de adevăratul Dumnezeu. Forma idolilor poate varia, mai mult sau mai puțin,

dar pe piedestalul care a rămas iau loc mereu alții: Inteligența, Arta, Știința, Partidul, Știabi, Bărbi etc.

Preoții acestor idolatrii se recrutează nu din ignoranți, ci din spirite „distinse" care strigă, la modul domnului de Lapalisse, sloganuri: „Știința a schimbat fața pământului! Știința a eliberat omul din lanțurile sclaviei materiale și morale" (ceea ce, fie spus în treacăt, nu prea se vede). „Știința va suprima misterul și va șterge cu buretele tainele, va spulbera toate prejudecățile". Știința, farul etc. Vorba lui Dostoievski, caracterizând un personaj: „Mințea spunând adevărul!".

Dar sunt convins că oamenii vor descoperi treptat, că Istoria e o *dramă*, că viața e o treabă foarte serioasă și că fără Dumnezeu nu există soluții adevărate și eficiente, că omul e în înțelesul cel mai riguros un miracol, marele miracol al existenței!

Istoria ca dramă. Nodul dramei lui Israel

Prin toamna anului 1939 sau la începutul celui următor, nu-mi mai aduc bine aminte, în orice caz într-o epocă de pronunțată recrudescență a antisemitismului la noi, am scris un articol intitulat: „Drama evreilor văzută de un creștin", pe care l-am dat la revista *Viața Românească*. Am făcut corecturi în șpalt, dar n-a apărut fiind în întregime cenzurat. Articolul l-am mai citit între timp câtorva. Niciodată însă nu s-a mai ivit prilejul de a-l da publicității. Nu știu când se va mai ivi prilejul să vadă lumina tiparului. Dar în definitiv, asta are și nu are importanță.

Poate că nu e cu totul nepotrivit să-l reproduc aici, dacă e vorba să înțelegem cât mai bine de ce destinul acesta al evreilor și al creștinilor este, fără nici o îndoială, miezul însuși al istoriei și cheia semnificațiilor ei majore. Vom înțelege de asemenea de ce antisemitismul – această permanentă și importantă problemă – e o luptă foarte perfidă împotriva creștinismului, vom înțelege rostul, funcția extraordinară istorică a acestui popor, mărturia lui printre noi. Vom înțelege că problema mântuirii nu e o poveste și, în sfârșit, de ce – lucrul apare ca un paradox – un creștin adevărat este obligat să apere Israelul, chiar când comportarea lui răscolește resentimente antisemite, să se simtă solidar cu el, căci Biserica și Israelul, separat

și împreună, joacă partida mântuirii neamului omenesc. Pentru mine nu e deloc o întâmplare că în împletitura atâtor evenimente extraordinare, câte sunt ale vremii acesteia, ne izbim din nou de evrei, într-o formă sau alta, cum de altfel s-a întâmplat mereu de-a lungul zbuciumatei istorii. E de asemenea de notat că această virulentă prigoană a evreilor înseamnă *reaprinderea cu putere a conștiinței Israelului*, tocmai când *drama* istoriei se precizează, vreau mai precis să spun, când se vede mai clar că moare o lume și se naște o altă lume.

Iată articolul.

Drama evreilor văzută de un creștin

„Istoria evreilor taie de-a curmezișul istoria neamului omenesc, ca un dig în calea unui fluviu, pentru a-i ridica nivelul."

Léon Bloy

Poporul evreu ridică astăzi o gravă problemă conștiinței tuturor oamenilor.

Sub imperiul unor evenimente care pregătesc o răscolire dramatică a întregii lumi, omul veacului XX este constrâns să ia act de această problemă și obligat să aibă o atitudine; el nu mai poate rămâne indiferent. Statele mari ca Germania și Italia, care însumează la un loc peste o sută de milioane de oameni, și prestigiul unor culturi au făcut din această problemă o preocupare insistentă și capitală; state mai mici, sub înrâurirea acestora, au reluat și ele mai vechea lor răfuială cu evreii. În sfârșit, în alte țări, pe drept cuvânt neliniștite de unele măsuri curioase lua-

te împotriva evreilor, s-a produs o stare de spirit în care sunt lesne de deslușit uimirea și revolta.

Mai pretutindeni, astfel, antisemitismul este din nou, în vremea noastră, o temă de viguroasă agitație politică, întreținută cu stăruință din câteva focare de sugestii. Iar dacă nu a izbucnit chiar pretutindeni în lume într-o formă acută, faptul se datorește rezistențelor care mai pot încă stăvili violența. [Termenii sunt căutați și lucrurile nu sunt spuse chiar direct, pentru că voiam să treacă articolul prin furcile caudine; ceea ce totuși nu s-a întâmplat].

În ordinea morală însă, drama evreilor a întâlnit conștiința tuturor oamenilor; ceea ce ne îndreptățește să vedem în momentul de față în această problemă motivul unei controverse universale.

În umbra istoriei nu e întâia oară că evreii întâmpină ostilitatea mulțimilor care, de altfel, sunt în sentimentele lor atât de versatile! Din cele mai îndepărtate timpuri a rămas, săpată în piatră, zgâriată în pergament, scrisă în cronici povestea zbuciumatei lor vieți, mai neînțeleasă, mai stranie decât a oricărui popor. Astăzi le e din nou dat să străbată zile grele, poate nu totuși cele mai grele din câte au avut de suferit în rătăcirile lor nesfârșite prin pustiurile morții sau în surghiunurile robiei. Coșmarul de acum, însă, e mai înspăimântător pentru că îl trăiesc în mijlocul unei civilizații, în care asemenea lucruri nu păreau a nu mai fi cu putință. Contrastul, astfel, contribuie și el la răsunetul unor fapte care, nu e prea mult de atunci, păreau de necrezut. Mulți sunt astăzi încredințați că a venit ceasul unei dezlegări definitive a acestei spinoase chestiuni. Ei își închipuie că, în sfârșit, vor ve-

dea soluționată acum o problemă pe care șaizeci de secole n-au putut s-o radieze de pe ordinea de zi. Personal, am puternice temeiuri să mă îndoiesc de rezultatul acestei întreprinderi, ca și de iluziile care s-au născut. Vom încerca, așadar, să arătăm acelora care nu sunt în mod iremediabil prizonierii părerilor obișnuite și banalităților care s-au îngrămădit în terenul acestor discuții că soarta evreilor nu e în mâna oamenilor și nu atârnă de vreo socoteală politică.

***

De altfel, problema aceasta a fost cercetată pe toate fețele, nu numai acum. Dar, sărind dintr-o dată chiar la vremurile noastre, trebuie să spunem din capul locului că cercetările științifice neîndoielnice contestă orice temei susținătorilor teoriilor rasiste. Nu există, din punct de vedere biologic, rase pure, afară de, pare-se, câteva grupuri de eschimoși și câteva grupuri din pieile-roșii. Grupele de oameni s-au amestecat între ele necontenit, fără a urmări vreodată cu înadinsul păstrarea unor tipuri pure. De aceea și evreii, după regiunea pe care o ocupă pe fața pământului, prezintă și ei însușirile familiei omenești în mijlocul căreia trăiesc și tind către ștergerea semnelor care îi deosebesc.

Cât privește pe naționaliști, ei numai în mod arbitrar și superficial apasă pe chestiunea antisemită, pentru că, la o analiză mai sistematică, mai puțin sumară și la un nivel serios de discuție, obiectivele unui luminat naționalism sunt cu totul altele decât o elementară persecuție a „jidanilor".

În realitate, motivele mai imediate ale acestei acțiuni își au originea într-un joc foarte simplu, chiar simplist, de interese politico-economice, care indică pe evrei ca fiind în stat deținătorii posturilor de comandă, în stare să exercite o mare influență în toate domeniile de activitate și să beneficieze de un număr de avantaje și bunuri disproporționate într-o repartizare proporțională. Considerațiile economice, ca și în cazul acesta, pot să fie o explicație până la un punct și în măsura în care mai mult sau mai puțin toate fenomenele sociale își află o explicație în lupta pentru o bucată de pâine, la care s-ar și reduce, în definitiv, teoria selecției prin forță, adică sacrificarea celui care la un moment dat nu se poate apăra. Or, când se deschide împotriva lui acea luptă de violențe care poate merge până la asasinate, atunci evreul oferă pe planul social și economico-politic cele mai multe și mai facile satisfacții; și cele mai multe foloase materiale, totdeauna atât de ispititoare!

Evreii – intervin alții – sunt elemente de destrămare, de dezagregare socială; canalul prin care se scurg în inima unei comunități toate relele și blestemățiile, așa încât suprimarea evreilor ar însemna coborârea, ca prin farmec, a paradisului pe pământ. Ura împotriva lor e sporită și de convingerea atâtora că evreii au o mentalitate singulară, care e numai a lor, o mentalitate foarte particulară și rezistentă, cu neputință de acordat, de topit în climatul moral al celorlalți oameni. În sfârșit, aceia care își aduc aminte, cu acest prilej, că sunt creștini, se socotesc obligați, în sarcina și mândria lor renăscute și atâtate, să reîmprospăteze un moment istoric solemn și să răzbune o

infamie care, de atunci, a ocolit lumea, dar pe care, mă tem, ar fi făcut-o și ei, ar repeta-o și ei.

Dar să nu mai stăruim asupra motivelor și explicațiilor care s-au invocat și care circulă astăzi ca locuri comune și care nu au o valoare, ca să zic astfel, decât psihologică și... practică. Adevărul însă e că nu interesează pe nimeni. Ca de obicei, și în această mai delicată problemă cei mai mulți se mulțumesc să ia de-a gata „argumentele" care se potrivesc cu temperamentul, cu priceperea sau cu interesele lor, fără absolut nici o preocupare de cunoaștere reală a problemei. Principalul este justificarea unei atitudini preconcepute sau a unei reacții în care e amestecat, în cel mai bun caz, numai temperamentul. Prea puțini sunt aceia care năzuiesc să cunoască adevărul sau să cunoască cel puțin un alt punct de vedere decât acela al celei mai înspăimântătoare banalități. Celor mai mulți le e îndestulător ceea ce se strecoară până la ei niște biete păreri, un simulacru de idei ticluite ca să alunge, prin jocul repetării și al contaminării, îndoiala că lucrurile ar putea fi și altfel și, în orice caz, ceva mai complicate decât le prezintă purtătorii de cuvânt ai unei propagande declarate.

Un creștin, însă, nu se mai poate mulțumi cu niște pledoarii confecționate, fără prea multe împiedicări, cu o ușurință care e aproape de virtuozitate, mai ales că pentru el, o asemenea problemă se cere examinată la cu totul alte coordonate decât acelea pe care le oferă știința, politica sau economia. Și apoi, e în afară de orice îndoială că numai creștinul e în stare, în această chestiune, să aibă o vedere de ansamblu, de totalitate care să îmbrățișeze întreg universul isto-

ric cu marile și profundele lui semnificații. Căci nu se poate privi oricum risipirea evreilor printre toate noroacele și nici privi oricum uimitoarea, inexplicabila lor supraviețuire împotriva vitregiilor și așteptărilor.

Asemenea lucruri solicită o altă înțelegere decât acelea cu care ne întâlnim la fiecare pas. „Cunosc bine acest popor – scrie Péguy. Pe pielea lui nu se află un singur loc care să nu fie dureros, pe care să nu fie o vânătaie, o veche urmă, o durere surdă, amintirea unei dureri surde, o cicatrice, o lovitură, o rană din Răsărit sau din Apus."

Acela care merge până în miezul problemei e cu neputință să nu se întâlnească cu semnul de întrebare – aș spune: cu misterul – împletit în nedezlegata și atât de mereu zbuciumata existență a lui Israel.

„Sunteți un popor secret, secret chiar pentru voi, ceilalți!", scria Barrès adresându-se evreilor. Ce să fie oare cu această „rămășiță" de oameni, cu acest neam risipit printre toate celelalte, prezent la toate marile cotituri ale istoriei, înconjurat de scandal și stând în mijlocul oamenilor ca o permanentă contradicție? E prea ușor a-i socoti pe evrei ca o națiune asemenea celorlalte. De multă vreme atunci n-ar mai fi fost decât o amintire, o credință mai mult sau mai puțin rituală sau o filosofie. Dar Israel, de-a lungul istoriei, a tulburat împărății și a pus în cumpănă soarta lor. Ca și Faraonul, Hitler – aflăm uimiți – îl lovește crunt, după o vreme de câteva mii de ani, proferând, în linii mari, aceleași capete de acuzare.

În orice colț al lumii s-au așezat evreii și în orice timp, ura și persecuția s-au abătut asupra lor cam pentru aceleași motive. De fapt, evreii refac mereu

același ciclu. La început popoarele îi primesc cu îngăduință, uneori la începuturile existenței lor naționale chiar îi cheamă, apoi, însă, îi persecută și-i alungă cu ură ca pe niște blestemați și se scutură de ei ca de niște paria. Așa s-a întâmplat, cum spuneam, pe vremea faraonilor, așa a fost pe vremea împăraților romani, așa a fost mereu; și în zilele noastre. Nu-i numește Tacit „liftă respingătoare", Luther nu vorbește despre ei numindu-i bestii răufăcătoare, perverse, satanice, ciumă neagră și cancer al lumii? Dar Voltaire, raționalistul Voltaire, este oare mai îngăduitor când declară: „Nu veți găsi în evrei decât un popor ignorant, leneș și barbar, care asociază de multă vreme cea mai nedemnă avariție cu cea mai de disprețuit superstiție și cea mai groaznică ură pentru toate popoarele care îi tolerează și îi îmbogățește".

De ce – se naște întrebarea – comunitățile omenești se răzvrătesc împotriva lor ca un organism în care s-a strecurat otrava? Cum de-i recunoaște lumea când în înțelesul științific nu e deloc limpede că ar constitui o rasă? Dacă, însă, o să numim rasă o anumită structură morală, o experiență istorică dată, o comunitate de amintiri și năzuințe, atunci evreii sunt o rasă ca orice comunitate de oameni. În realitate, e vorba aici de ceva mai mult decât de o rasă, oricum s-ar tălmăci acest cuvânt.

Dar e locul să ne mai punem o întrebare: Există oare un tip caracteristic de evreu? Uneori s-ar spune că da, dar tot în măsura în care s-ar identifica un asemenea tip și la alte neamuri. De multe ori, însă, răspunsul e îndoielnic, căci sunt de toate felurile, mărunți și înalți, slabi și grași, frumoși și urâți, pirpirii și

voinici, roșii, bruni, pătați, curați, burghezi, aventurieri, negustori și filosofi. Și totuși – e un fapt – oamenii au deschis mereu pe seama lor același proces, susținut mereu pe aceleași, să zicem, argumente.

E aici un fapt care nu mai e științific, ci e de alt ordin, care nu poate fi contestat oricâte teorii s-ar elabora. Există, prin urmare, în evreu – peste ceea ce îl apropie sau îl desparte de restul oamenilor – un sigiliu permanent, tiranic, inviolabil, ca o nedezlegată fatalitate. Aici e secretul dăinuirii acestui firav popor, al plutirii lui pe toate apele învolburate ale istoriei. Așa că nu numai creștinul, dar oricine nu deslușește aici un semn deosebit, mai înalt, mai peste puterea noastră, a oamenilor, nu va fi niciodată în stare să înțeleagă în subțirimea ei – ca să nu mai spun în taina ei – această dramă a evreilor, pecetluită în destinul lor singular.

Pătrunderea aceasta până în rosturile care sunt mai presus de socotelile noastre, ale istoriei, nu este dată decât acelora care cred și au înțeles că lumea nu e o întâmplare, nu e o absurditate, nu e un mecanism orb.

Evreii, așadar, au un rost mai deosebit în istoria aceasta a lumii, în realizarea semnificațiilor ei, descoperite în toată lumina lor de Revelația creștină. De aceea, lupta împotriva evreilor în numele creștinismului e o aberație, e ca o nelegiuire și e un mod sigur de a săpa chiar la temeliile lui. Apoi, mai întâi de toate, creștinismul mai presus de orice interpretare și răstălmăcire este Dragoste. Nici un text al Scripturii nu este atât de peremptoriu ca acela referitor la dragoste, căci toate limbile omenești și îngerești de

le-ar vorbi cineva și dacă ar avea darul proorocirii și ar cunoaște toate tainele și ar avea toată știința și credința să mute munții din loc, și dacă și-ar împărți averea și trupul l-ar da să fie ars, nimic nu e fără dragoste. Dumnezeu e dragoste. Ura, răzbunarea, crima sunt niște nonsensuri, niște aberații înlăuntrul creștinismului. Dragostea este chiar nemărginita putere a creștinismului. Trebuie, totuși, dintr-un spirit realist, să primim ca pe un fapt – fie el și paradoxal – existența creștinismului antisemit.

Faptul acesta este al unei *confuzii*, nu al unei clarități, al unui discernământ, și e posibil numai pentru că în noi suflă mai mult duhul lumii, decât celălalt, al sfințeniei și al adevărului. Și numai pentru că suntem mai ales sclavii prea lumeștilor nevoi și hipnoze am ajuns să batjocorim cu atât de netulburată conștiință un neam din care s-a născut Maica Domnului și s-a întrupat însuși Dumnezeu. „Uităm sau mai degrabă vrem să uităm că Dumnezeul nostru făcut om este evreu, evreul prin natură și prin excelență, Leul lui Iuda; că Maica Sa este evreică, floarea rasei evreiești; că apostolii au fost evrei, ca și profeții; în sfârșit, că Liturghia noastră, în întregime, este luată din cărți evreiești". Aceia dintre noi care își închipuie că slujesc adevărul, creștinismul, provocând o confuzie între el și jocurile obscure, mai mult sau mai puțin politice, se înșală amarnic, pentru că, în realitate, repetăm și subliniem, antisemitismul este o firmă sub care se ascund armele fățarnice, perfide ale unei lupte diabolice.

Nu putem tăgădui poporul evreu, care e substratul, experiența, mărturia vie în lume că venirea lui Hris-

tos, și deci mântuirea, nu sunt o nălucire, o poveste, ci o realitate istorică și suprafirească în același timp. Poporul acesta, cu tot ceea ce se leagă de existența lui, e garanția, *garanția materială,* că ceea ce s-a întâmplat cândva nu a fost o născocire, o poveste, o aventură. Nu putem, creștini fiind, să tăgăduim că Israel a fost ales păstrător și redactor testamentar al celui mai mare mesaj care s-a încredințat vreodată vreunui popor și că este o uriașă arhivă a promisiunilor lui Dumnezeu. Ori antisemitismul, prin lupta pe care o duce, falsifică și încurcă datele problemei, stânjenește calea unei adevărate înțelegeri a lucrării lui Dumnezeu. Firește că rătăcirea antisemită – dincolo de intențiile ei, și în măsura în care chiar acțiunile drăcești au până la sfârșit un rost în economia mântuirii – are și ea un tâlc mai adânc, dacă n-ar fi decât acela de a întreține hotarul nevăzut între poporul ales și celelalte. Într-o viziune de orizonturi deschise se poate înțelege în chip paradoxal reversul pozitiv al ereziilor, bunăoară, și în general al tuturor strâmbătăților omenești. Nu vom combate antisemitismul printr-un anti-antisemitism, ci printr-o trăire mai profundă, mai vie a creștinismului. Dar toate acestea nu se pot pricepe decât într-o deslușire spirituală a evenimentelor și a istoriei lumii. Și numai un creștinism într-o largă îmbrățișare poate să vadă cu toată claritatea în Israel hieroglifa procesului spiritual în care este filigranată întreaga umanitate. Poporul evreu cu deosebire ilustrează lupta aceasta stăruitoare pe care o atestă istoria la fiecare pas, pe care o resimțim și noi – unii cu atâta intensitate și claritate – lupta omului cu lumea, și a lumii cu Dum-

nezeu, lumea întreagă devenind treptat un nou Israel. De fapt, *Israel* chiar așa se traduce: luptă cu Dumnezeu.

Din această perspectivă să citim acum rândurile acestea: „Atunci Pilat le zise: Dar ce voi face cu Iisus, ce se cheamă Hristos? Răspund cu toții: Să se răstignească! A zis iarăși Pilat: Dar ce rău a făcut? Ei, însă, mai cu prisos strigau și ziceau: Răstignească-se! Deci, văzând Pilat că nimica nu folosește, ci mai mare tulburare se face, a luat apă, s-a spălat pe mâini înaintea mulțimii și a rostit: Nevinovat sunt eu de sângele acestui drept. Voi veți vedea. Iar tot poporul a răspuns și a zis: Sângele lui asupra noastră și asupra copiilor noștri!".

În aceste puține și zguduitoare cuvinte au fost încredințate creștinilor momentele culminante ale dramei lui Israel. Pedeapsa – în ordinea negrăită a dreptății - este răspunsul teribil la libertatea noastră fundamentală de a alege, de a opta. Pedeapsa aceasta nu e o condamnare, nici efectul vreunei răzbunări. Înaintea lui Pilat judecătorul, evreii *au ales* lumea, tăgăduind, refuzând fața cealaltă pe care o arătase Hristos. La acest examen, ca o răscruce a existenței lor, au respins mâna care li s-a întins, fără să poată bănui că solidarizarea lor integrală cu lumea, prin însăși natura omului, nu e cu putință, omul nefiind numai din lumea aceasta. Aici e, poate, punctul cel mai sensibil al acestui grozav conflict dinlăuntrul destinului, al chemării lor. Acesta este însă conflictul care se reflectă în violența cu care adeseori îi repudiază – ce ironie! – lumea, lumea pe care atunci au ales-o. Totuși, această repudiere apare și ca o acțiune de stră-

mutare, parcă, dincolo de barierele lumii. Rămâne însă faptul că, față de cel mai mare eveniment al istoriei, care de altfel a și împărțit-o în două, evreii au opus un veto, o negare, la care s-a răspuns, într-un fel, cu o măsură egală. Pe aici trece fiorul subțire care desparte cele două structuri, cele două poziții metafizice: cea iudaică de cea creștină, care a fost de acceptare a Bunei-Vestiri.

Creștinii au biruit spaima morții și au biruit lumea. Ei au trecut puntea care s-a aruncat la un moment dat peste prăpastia care se căscase, în clipa căderii omului, între cele două lumi: văzută și nevăzută. Creștinii s-au regăsit în înțelesurile dintâi ale universului și ale vieții.

Evreii, prin chiar hotărârea lor, au respins calea aceasta a Vieții. Apoi – era inevitabil – ca un semn și o consecință a acestei desprinderi, a acestui refuz și-au pierdut *cuvântul*, taina lor de familie și de legătură cu Dumnezeu, templul din Ierusalim a fost dărâmat, iar marele preot, deținătorul tainei, a dispărut și el. Astfel, peste el s-a abătut dezorientarea, diaspora și celelalte pe care știm și care formează zbuciumata lor istorie în continuare, cu alte semnificații, cu alte înțelesuri.

***

Nodul dramei lui Israel se află, așadar, în faptul de a fi ales cândva lumea aceasta, dorind parcă să moștenească numai bunurile ei. Într-un chip cu totul neașteptat, sensibilitatea lor metafizică s-a poticnit în momentul crucial al existenței lor. Ei au rămas astfel

într-o așteptare, dorind pe Dumnezeu *în această* lume, cu împărăția lui *aici pe pământ*. Între Israel și lume există o relație, dar nu aceea omenească pe care au dorit-o ei, ci una asemănătoare cu aceea dintre Biserică și lume, asemănătoare, dar nu identică. Relațiile acestea comportă o taină. Biserica, lumea, Israel intră, pe un alt plan, ca elemente ale mântuirii. Biserica, privită nu ca o administrație ecleziastică, ci ca legătura vie cu Dumnezeu, este împletită în textura lumii; lume în înțelesul profund de creație a lui Dumnezeu. În această perspectivă, Israel e și el în împletitura lumii, fără să aparțină în întregime ei. Din clipa în care a tăgăduit taina pentru care de fapt fusese ales, neamul acesta – ca să folosesc o imagine – s-a desfăcut de la țărmurile lumii, ca să împlinească altfel decât până atunci, în umbra Bisericii, ca să spun așa, rostul său în lucrarea mântuirii.

Israel vrea să conducă, să administreze și el lumea, în numele unei voințe veșnice și mai înaltă decât statura lui morală și să aducă între oameni o dreptate desăvârșită; de unde și formele de „umanitarism" pe care le îmbracă diferite acțiuni ale lor. Viziunea aceasta, însă, este văduvită de cardinalitatea esențială și nu este în stare să depășească limitele omenescului. Strădania aceasta a ajuns să fie obscură încleștare cu lumea, cu lumea care parcă intuiește, simte că nu i se oferă adevărata soluție. Încleștarea aceasta a Israelului cu lumea, un creștin nu o poate privi drept o îndreptățire a antisemitismului, pentru că el trebuie să înțeleagă lucrurile în contextul mântuirii. Biserica duce mai departe lucrarea de răscumpărare a lumii într-un chip care ține și de ordinea

supranaturală și de cea a veșniciei. La nivelul istoriei și al finalităților mai imediate se află însă înhămat și Israelul, într-o lucrare mai pământească, să zicem. Evreul e un ferment în domeniul culturii, al economiei, al politicii, răscolind tihna oamenilor înclinați spre confortul și moartea spirituală pe care o aduce acest confort. Or, din pricina Israelului nici oamenii, nici popoarele, nici dobitoacele, uneori nici chiar pietrele nu rămân netulburate la locurile lor. El întreține o nemulțumire, o aspirație spre valori și bunuri maximale, întreține o așteptare, o neliniște, o alarmă, o spaimă și chiar o tiranie a întrebărilor nedezlegate. Evreul e ca un atentator la înclinarea obișnuită de așezare a omului, răsturnând mulțumirea în nemulțumire, ispitind omul să se întreacă pe sine. El amestecă posibilul cu imposibilul și confruntă o imagine ideală cu aspectele mizerabile ale existenței; încurcă socoteala preachibzuită cu întâmplarea și dărâmă mereu ca oamenii să construiască mereu pe temelii mai vaste și mai noi. Evreii au inoculat virusul poftelor nemăsurate, setea neastâmpărată de noutate, o atmosferă de riscuri, de incertitudini, străfulgerată totuși de mari speranțe. În atmosfera aceasta, ei se simt la largul lor. Piedicile nu reușesc să-i dezorganizeze și sunt singurii oameni care, în mod aproape obișnuit, trăiesc mai multe vieți în răstimpul unei singure existențe. Evreul însă e și răbdător la lucru, ager la minte, are presimțirea vioaie, prețuiește ca nimeni altul libertatea, cultivă ideile și li se devotează cu fanatism. „Marea forță – scria cineva – a poporului evreu este geniul colportajului. Poate împrăștia o religie, o idee politică, poate azvârli în aer printr-o diabolică putere de sugestie o instituție, după cum poate afirma o valoare, geniul rasei fiind puterea pe care o are de a face să circule valori materiale, ca și valori spirituale. Evident că nimeni nu ar putea face vreo vină poporului evreu din faptul că nu va colporta idei, valori ce-i sunt potrivnice, necum o valoare ce se declară vrăjmașă, neînduplecată a rasei semite. Sau, dacă vrem, putem spune că poporul evreu obișnuiește să colporteze și ideile adversarilor, dar așa de monstruos desfigurate, încât râvna colportajului apare ca cea mai perfidă răzbunare. A avea ostilitatea semită înseamnă să-ți asiguri acea conspirație nevăzută, activă, ce te întâmpină pretutindeni, ce te lovește de pretutindeni."

E, desigur, destul adevăr în rândurile de mai sus, dar „geniul acesta al colportajului", când e asociat cu o suferință de care tot omul fuge dar pe care evreul o caută parcă cu o voluptate a sacrificiului și cu un atât de mare tribut de sânge, nu mai poate fi chiar o „perfidie". Neamul acesta din care ies cămătari, dar și filosofi ca Philon și Spinoza, plătește mereu „geniul colportajului" cu un sacrificiu care se confundă cu propriul său martiraj.

***

Evreul se poate însă și pierde, în sens spiritual firește, renegându-și vocația, devenind ca „ceilalți". Sunt unii între ei care tânjesc după o liniște lăuntrică și vor să șteargă toate semnele care îi mai deosebesc de ceilalți. Se întâmplă atunci un lucru extraordinar, se întâmplă adică ceva care îi împiedică de la ames-

tecarea cu ceilalți, reîmprospătându-le conștiința acelui destin dramatic legat de învestitura lui Israel.

Sub ochii noștri neînțelegători se petrece un asemenea fapt. Niciodată, în adevăr, evreii nu s-au identificat mai mult cu un popor așa cum a făcut poporul german, cu cultura lui, cu obiceiurile, chiar cu manile lui. La procesul acesta de asimilare au participat cu tot consimțământul lor interior, și chiar cu un soi de mândrie. Era însă o abatere, o abatere de la o conduită, de la o săgeată implicată în destinul lor, și atunci tocmai aici s-a produs acea violentă reacție împotriva lor și tocmai aici s-a produs o reactivare violentă, puternică, cutremurătoare a conștiinței lui Israel, conștiință care începuse să atipească. Văd o mare semnificație, pentru un creștin, în faptul că tocmai poporul german e acela care i-a azvârlit din tihna în care se pregăteau să moară, contravenind destinului lor.

***

În perioadele de mari frământări ale lumii, ceea ce se refuză evreilor, în fond și în cele din urmă, e nici mai mult, nici mai puțin decât dreptul la viață. Așa cum au tăgăduit ei Adevărul și Viața, așa li se tăgăduiește și lor totul. Ura teribilă care se abate asupra lor, se vede limpede, are ceva absolut, o intoleranță totală, care nu mai poate fi justificată de, să zicem, păcatele, defectele lor omenești, în raport cu care pornirea împotriva lor este absolut disproporționată. E aici, în prigoana aceasta colosal de disproporționată, în intransigența inflexibilă față de ei,

ceva nesfârșit mai mult decât tragerea la răspundere pentru toate blestemățiile care se pun în sarcina lor, de dușmanii lor, care nici ei nu sunt niște îngeri. Învinuirile nu acoperă nici pe departe ura dezlănțuită ca o furtună împotriva lor. Învinuirile, este evidența însăși, rămân niște pretexte. Prigoana, acesta este adevărul, stârnește uimirea, perplexitatea și cele mai stranii sentimente. Lumea urăște în ei vocația, misiunea, mesianismul lor suprafiresc.

***

Socot a nu fi lipsită de interes, în acest climat de idei, observația existenței în lume a unor tensiuni, o geografie a încordărilor, a contradicțiilor: Franța-Germania, Rusia-Japonia, Germania-Rusia, Japonia-China, America-Japonia, mari tensiuni, care firește, ca într-un joc de șah, se pot schimba. Dar oricum s-ar schimba acestea, rămâne peste ele un arc de înaltă tensiune spirituală: lumea-Israel. Arcadele acestea, cu rosturi profunde, articulații ale unor sensuri în procesul istoric, nu vor dispărea niciodată, chiar dacă poziția lor interioară se va modifica. Neschimbată rămâne arcada: lumea-Israel. În tensiunea aceasta, fiecare popor răspunde în stilul său, conform posibilităților lui morale și intereselor lui. Unul îi ceartă, altul îi gonește, altul le revizuiește drepturile, altul îi masacrează. Reacția e în funcție, firește, și de contextul prezentului. Cât va dura tensiunea aceasta, lupta aceasta? E greu, e imposibil de spus. În orice caz, ea nu depinde, cum se afirmă în chipul cel mai nerod, de atitudinea „vânduților" și a „jidăniților".

Soarta evreilor, repet, nu e în mâna oamenilor. Un creștin trebuie să-și dea seama cu ușurință de adevărul cuprins într-o asemenea afirmație, iar ceilalți nu pot face abstracție că în șase mii de ani problema nu a fost eliminată de pe ordinea de zi a istoriei. Creștinismul aduce în această tulburătoare problemă o perspectivă care nu poate fi dată la o parte. Răspunderi aproximative, parțiale, soluții ridicole s-au dat, desigur, dar un răspuns la măsura implicațiilor esențiale ale problemei nu l-au dat decât creștinii, care văd în Israel o mărturie vie a Scripturilor, ca să ne aducem aminte mereu că aici e un deget providențial, e Providența care lucrează în istoria Creației Sale.

***

Suferința evreilor în mijlocul lumii creștine aduce pe orbita discuției noastre încă o problemă, esențială și aceasta, care este în cea mai strânsă legătură cu însăși noțiunea de om. În adevăr se naște stăruitor întrebarea dacă omul poate fi restrâns la atributele lui biologice, celelalte fiind mai mult sau mai puțin ornamentale, o podoabă în care mai degrabă ne încurcăm, sau dacă dimpotrivă el este în primul său rând o persoană, adică purtătorul unor semnificații cu un rost mai înalt. Problema aceasta e cu atât mai anevoie de dezbătut astăzi, cu cât războiul și celelalte întâmplări groaznice care s-au produs au compromis până a nu mai recunoaște prețul vieții omenești. Omul apare mai mult ca un obiect și e mai puțin parcă de folos decât dobitoacele. Poate, însă,

un creștin să adopte o asemenea perspectivă când crede că omul este făcut după chipul și asemănarea lui Dumnezeu? Un creștin respectă viața și libertatea omului ca pe niște bunuri absolute. Le apără și le estimează în lumina unor criterii compatibile cu acest postulat. În prezența violenței exercitată asupra oricărui om, ceva trebuie să tresalte ca o umilință în sufletul unui creștin. Nimeni nu are dreptul să-și lovească semenul, nimeni nu are dreptul să facă o discriminare, despărțindu-l pe evreu de om. În orice caz, așa se pune problema la nivel spiritual. În fapt însă și din nenorocire, cei mai mulți derogă, iar azi chiar tăgăduiesc această poziție și nu depășesc plafonul psihologic, rămânând în confuzia de sentimente și resentimente, cu atât mai penibilă cu cât omul e mai străin de sensurile profunde ale creștinismului, mai înecat în ordinea omenească, și ea pervertită. În ordinea psihologică, chiar atunci când există față de evrei o bunăvoință – unii se mândresc cu prietenii lor evrei – încă pe undeva sunt reticențe și obscure încurcături. Câți nu sunt dezorientați că evreul are un unchi în America și o soră în China, întrebându-se ce este el mai mult: american sau chinez? Iar când constată că nu se dizolvă cu toată coca lui foarte plastică în mediul în care trăiește, nedumerirea unora atinge paroxismul. Pentru foarte mulți, asemenea situații creează în sufletul lor încurcături de nedepășit. Evreul devine atunci mai nesuferit decât un neevreu cu păcate și defecte identice. Numai un creștin adevărat poate birui asemenea încurcături și confuzii, mai ales când și evreii, fiind lipsiți de o claritate asupra situației lor printre popoare și oameni,

întreţin sau chiar stârnesc asemenea confuzii de sentimente. Mă refer la orgolii jignitoare pentru alte orgolii, la cutezanţe care pot fi interpretate drept înfruntări. Şi cum, printr-o pripită generalizare, tot românul e declarat poet, tot astfel e posibilă generalizarea unor calităţi sau defecte proiectate în planul scandalului şi revoltei. Cu tot acest material al unor inevitabile controverse, rămâne în picioare pentru un creştin imposibilitatea violenţei, mai ales când „adversarul" nu se poate apăra; ceea ce e monstruos.

Pe de altă parte, ceea ce pentru unii constituie un defect, cum ar fi bunăoară îndrăzneala, pentru alţii poate fi semnul pozitiv al unei acţiuni creatoare. Se pot astfel cita numeroase cazuri de poeţi evrei care în mod deliberat ignoră normele poeziei sau pictează fără să cunoască desenul sau compun muzică răsturnând raporturi şi armonii.

Dar, în definitiv, ce este acest neam, acest popor care scapă de sub controlul criteriilor obişnuite, care, deşi împrumută din trăsăturile altora, rămâne până la exasperare identic cu el însuşi? Poporul evreu este o puternică unitate spirituală, e întruparea unei anumite semnificaţii permanente. El are o anumită structură, deşi evreii de azi, biologic vorbind, sunt deosebiţi de strămoşii lor, iar de-a lungul istoriei s-au vărsat în iudaism grupe de oameni cu totul străine de ei, prin urmare alte structuri. În decursul istoriei, unii evrei au dispărut înrădăcinându-se în altă casă, alţii au devenit iudei venind din afara lui. Oricine s-a aşezat sub semnul lui, al iudaismului, a suferit fără întârziere destinul lui Israel, împlinind funcţiunea care îi e atribuită.

***

Şi acum să ne întrebăm deschis: între Biserică şi Israel există un conflict? În înţelesul exact al cuvântului, nu; hotărât nu. O incompatibilitate, da, în măsura în care Israel reprezintă o negaţie, îngăduirea Hristosului, şi implicit infirmarea viziunii pozitive a vieţii, a *realităţii* vieţii. E vorba deci de o exclusivitate, în sensul că Biserica fiind Noul Israel, simpla ei prezenţă elimină tot ceea ce nu este ea – evident e vorba de ordinea esenţialităţilor. Totuşi, Israel există în afara Bisericii, pe o altă poziţie, pe care Biserica o consideră iluzorie. Sub nici un motiv însă Biserica nu ocupă faţă de Israel o poziţie agresivă care să legitimeze în vreun fel ura sau crima împotriva evreilor.

Temelia Bisericii e dragostea, iar Biserica se roagă chiar pentru duşmanii ei. În această exclusivitate, deci, e vorba aici de o dialectică, de o dialectică necesară a lucrării Adevărului în toată lumea.

Înainte de a încheia, o ultimă întrebare pe care de altfel am mai pus-o: drama evreilor, pentru un creştin, are o dezlegare? Răspundem din nou, după această lungă dezbatere, că oamenii, oricât s-ar căzni să aducă o soluţie pe linia obişnuită de a gândi, nu vor izbuti, afară de cazul cu desăvârşire extraordinar că fiecare om ar deveni un creştin desăvârşit, când problema evreilor s-ar goli de orice conţinut. Dar această presupunere, deşi fiind oarecum absurdă, are totuşi darul să ne atragă atenţia că *oamenii* nu o vor putea rezolva decât dacă *fiecare* în parte reuşeşte să o dezlege. Ne întoarcem, astfel, la ideea că marile şi

adevăratele probleme rămân legate de o clarificare personală.

Perspectiva astfel devine, apare răsturnată, în sensul că soluția nu trebuie căutată în afară, ci în interiorul fiecăruia. Soluția ne obligă la o lucrare personală, activă, în înțelesul de luminare și de creștere personală. Cine are o reală experiență de viață va înțelege cu ușurință că nu e aici vreun paradox, ci soluția normală, adevărată.

În același timp, evident, fiecare evreu în parte poate aduce o soluție sau o contribuție, căci e și problema lui. Evreul – problema e tot personală, și e a libertății și a cunoașterii – are posibilitatea să iasă de sub imperiul iudaismului, să treacă sub semnul creștinismului, să îmbrățișeze alt destin. Când trecerea aceasta nu este un act de oportunitate sau o contorsiune interioară, ci rodul unei împliniri efective, atunci înseamnă că și el – în creștinism nu mai există nici evreu, nici elin – a intrat pe drumul dezlegărilor adevărate ale problemelor care în iudaism sunt oarecum blocate sau intrate într-un impas.

Așa cum am ajuns să punem problema și luminând-o cu afirmația că în fond a fi creștin înseamnă, în ultimă instanță, a fi om deplin, ne dăm seama că problema e a oricărui *om*, fie el iudeu sau creștin din întâmplare. Dacă evreul va fi în stare să facă din creștinism, adică din omenie, din umanitatea lui, problema fundamentală care trebuie rezolvată, atunci e cu neputință să nu ajungă la încheierea că soluția majoră, unică, este Hristos. Pentru evreu, soluția este încreștinarea, pentru creștin, reîncreștinarea.

Drama evreilor este, în fond, drama omului.

Cuprins

Istoria ca Înviere a sensurilor 7

Politica și oamenii ei 20

Rusia și spiritul european 26

Spengler și „Declinul Occidentului“ 47

Istoria creștină: Merejkowski și romanul său „Moartea zeilor“ 53

Libertatea ca esență a istoriei 92

Implicațiile fundamentale ale istoriei 99

Istoria ca mărturie a credinței 105

Criza religioasă 115

Istoria ca dramă. Nodul dramei lui Israel 130